

ΤΕΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ / ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Πτυχιακή εργασία

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ
ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Γκούσκος Ευάγγελος

Επιβλέπων καθηγητής
Βασιλειάδης Βασίλης

Μεσολόγγι 2014

Ευχαριστίες,

Ευχαριστώ πολύ τους καθηγητές μου και την οικογένειά μου για τη βοήθεια και τη στήριξη τους κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας πτυχιακής εργασίας.

Περίληψη

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία ξέσπασε το 2009 στην Ελλάδα, έχει πλέον μετατραπεί σε μια πολύπλευρη κρίση τόσο οικονομική όσο θεσμική και πολιτική.

Η αφορμή ήταν το κύμα χρεοκοπιών στον κλάδο χορήγησης στεγαστικών δανείων μειωμένης εξασφάλισης, sub-prime στις ΗΠΑ, το οποίο έφερε σε κρίση το αμερικανικό τραπεζικό σύστημα. Τα αίτια όμως όσον αφορά την Ελλάδα και την αδυναμία της να ανταπεξέρχεται σε δύσκολες οικονομικές κρίσεις, ξεκινούν από την απελευθέρωσή μας από τον τουρκικό ζυγό. Από τα δάνεια της ανεξαρτησίας, τα οποία «κακοφόρμισαν», με αποτέλεσμα να έχουμε την πρώτη κιόλας πτώχευση. Από τότε, οι ξένες μεγάλες δυνάμεις, ενεπλάκησαν στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας και δεν σταμάτησαν να το κάνουν ποτέ.

Μετά την Μεταπολίτευση, οι «πληγές» της διαφθοράς, της φοροδιαφυγής και των ρουσφετιών είναι ακόμα ανοικτές στον ελληνικό λαό. Ακόμα πληρώνει την απερισκεψία του, στην εμπιστοσύνη που έδειχνε στο παλιό σαθρό δικομματικό σύστημα.

Με την εξάπλωση της κρίσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, φάνηκαν οι αδυναμίες του οικονομικού συστήματος της Ελλάδας. Το δημόσιο χρέος εκτοξεύτηκε και οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί επέβαλαν στον ελληνικό λαό, πακέτα οικονομικών μέτρων, δυσβάστακτα για τα νοικοκυριά και τους πολίτες.

Αυτά τα μέτρα, έφεραν φοβερές συνέπειες στον κοινωνικό ιστό της χώρας. Μια αλυσιδωτή αντίδραση, η οποία ξεκίνησε με την αύξηση της ανεργίας και την μείωση των εισοδημάτων και φτάνει έως και την ψυχική υγεία των πολιτών.

Όσο περνά η κρίση, μετά από δύο μνημόνια και πολλά πακέτα οικονομικών μέτρων, μετρώντας το χρέος το οποίο αυξάνεται κάθε χρόνο, ο σκεπτικισμός πάνω στον ευρωπαϊκό τρόπο εξυπηρέτησης του χρέους αυξάνεται και αυτός. Ειδικά όταν γνωρίζουμε πως υπάρχει σχέδιο σύμβασης διεθνούς δικαίου του ΟΗΕ, το οποίο δίνει την δυνατότητα στα κράτη να επικαλεστούν κατάσταση ανάγκης, προκειμένου να εκπληρώσουν πρώτα βασικές κοινωνικές τους λειτουργίες και μετά τις υποχρεώσεις τους, προς τους δανειστές τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	iii
Πίνακας Περιεχομένων.....	iv
Κατάλογος Πινάκων.....	vi
Συντομογραφίες.....	vii
Εισαγωγή.....	1
1. Βασικές Έννοιες.....	3
1.1. ΔΝΤ.....	3
1.2. ΠΟΕ.....	4
1.3. Πληθωρισμός.....	5
1.4. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ).....	5
1.5. Δημοσιονομικό Έλλειμμα/Πλεόνασμα.....	6
1.6. Οικονομική Κρίση.....	6
2. Διδάγματα της ιστορίας του δημοσίου χρέους.....	8
2.1. Εισαγωγή των διδαγμάτων.....	8
2.2. Ανάλυση των διδαγμάτων του δημοσίου χρέους.....	9
3. Ιστορική αναδρομή των ελληνικών οικονομικών κρίσεων.....	20
3.1. Τα «Δάνεια της Ανεξαρτησίας».....	20
3.2. Εποχή Καποδίστρια.....	23
3.3. Εποχή Όθωνα.....	23
3.4. Εποχή Τρικούπη.....	26
3.5. Χρεοκοπία επί Βενιζέλου.....	29
4. Αίτια της Κρίσης.....	35
4.1. Οι πελατειακές Σχέσεις Κράτους-Πολιτών.....	35
4.2. Φοροδιαφυγή.....	41
4.3. Η Εξαρτημένη Οικονομία.....	41
4.4. Μηχανισμοί Αποπλάνησης και ο Πολιτικός Ρόλος του Χρέους.....	47
4.5. Δημιουργική Λογιστική και Ένταξη στην ΟΝΕ.....	49
5. Η Ελλάδα την Εποχή των Μνημονίων.....	51
5.1. Ολυμπιακοί Αγώνες μέχρι Παγκόσμια Οικονομική Κρίση.....	51
5.2. Εκδήλωση της Κρίσης το 2007.....	52
5.3. Περίοδος Ανάλυσης της Προεδρίας από ΠΑΣΟΚ.....	54

5.4. Χρονολόγιο Πακέτων Οικονομικών Μέτρων και Μνημονίων.....	56
5.4.1. Πρώτο Πακέτο Οικονομικών Μέτρων.....	57
5.4.2. Δεύτερο Πακέτο Οικονομικών Μέτρων.....	58
5.4.3. Μνημόνιο και Τρίτο Πακέτο Οικονομικών Μέτρων.....	59
5.4.4. Πορεία προς το Μεσοπρόθεσμο.....	61
5.4.5. Δεύτερο Μνημόνιο.	62
5.4.6. Μεσοπρόθεσμο 2013-2016.....	65
6. Συνέπειες.....	67
6.1. Μείωση Αγοραστικής Δύναμης.....	67
6.2. Ανεργία.....	67
6.3. Άνοδος της Ακροδεξιάς.....	68
6.4. Εργασιακές σχέσεις.....	69
6.5. Υποσιτισμός.....	70
7. Συμπεράσματα.....	71
Πίνακες και Διαγράμματα.....	74
Βιβλιογραφία.....	81
Ιστοσελίδες.....	84

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1: Θεωρητική αύξηση του ΑΕΠ ανάλογα με το επίπεδο του δημοσίου χρέους.....	74
Πίνακας 2: Κυκλικότητα στις αθετήσεις των υποχρεώσεων των κρατών από το 1800 έως το 1800 έως το 2009.....	75
Πίνακας 3: Παραδείγματα δεικτών χρέους σε περιπτώσεις αθέτησης.....	76
Πίνακας 4: Υπηρετούντες στο δημόσιο και συνταξιούχοι (σε χιλιάδες).....	77
Πίνακας 5: Πώς μεταβλήθηκε το χρέος ανά περίοδο διακυβέρνησης και σε σχέση με το ΑΕΠ.....	78
Πίνακας 6: ΑΕΠ και χρέος κατά κεφαλήν (1975-2012).....	79
Πίνακας 7: Ποσοστά ανεργίας για διάφορα κράτη για τα έτη 2001-2012.....	80

Συντομογραφίες

Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά όλες οι σημαντικές συντομογραφίες που έχουν χρησιμοποιηθεί στο κείμενο της πτυχιακής:

ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΠΟΕ: Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΔΟΕ: Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

ΟΝΕ: Οικονομική και Νομισματική Ένωση

ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

ΑΤΑ: Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή

ΑΔΕΔΥ: Ανώτατη Διοίκηση Ανώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων

ΝΠΙΔ: Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου

ΔΕΚΟ: Δημόσιες Επιχειρήσεις Και Οργανισμοί

ΟΤΑ: Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΦΠΑ: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Εισαγωγή

Βιώνουμε τον έκτο χρόνο μιας κρίσης που μοιάζει να μην έχει τέλος. Πλέον, εν έτη 2014 και ενώ η Ελλάδα στον προϋπολογισμό του 2013 κατάφερε τη δημιουργία πρωτογενούς πλεονάσματος, οι δανειστές μας και το ΔΝΤ ζητούν εκ νέου νέα οικονομικά μέτρα. Ο λαός έχει ξεπεράσει τα όρια και την υπομονή του, ζώντας στη δίνη της πιο έντονης οικονομικής κρίσης, που έχει περάσει χώρα της ΕΕ.

Πως όμως φτάσαμε ως εδώ; Ποιά ήταν τα γενεσιουργά αίτια, τόσο εθνικά όσο και διεθνή, τα οποία έφτασαν το χρέος στα 263,3 δις € το 2008; Έχει επωφεληθεί η Ελλάδα τελικά, από την ένταξη στη ΕΟΚ και στην Ευρωζώνη; Ποιές είναι οι συνέπειες, οι οποίες προκύπτουν μετά από έξι χρόνια συνεχούς ύφεσης;

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να δώσει απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Αναλύει εις βάθος την οικονομική πολιτική της Ελλάδας από την εποχή των δανείων της ανεξαρτησίας το 1824, μέχρι και σήμερα. Δίνει την δυνατότητα στον αναγνώστη να γνωρίσει την οικονομική πορεία της χώρας και τις ομοιότητες της σημερινής οικονομικής κρίσης με τις παλαιότερες. Η Ελλάδα δεν είναι το μόνο κράτος στον κόσμο που προσέφευγε συνεχώς σε εσωτερικό και εξωτερικό δανεισμό, είτε για την κάλυψη δημοσιονομικών ελλειμμάτων, είτε για τη χρηματοδότηση αναπτυξιακών έργων. Δεν είναι όμως και πολλά τα κράτη τα οποία διολείσθησαν σε τέσσερις χρεοκοπίες και βρέθηκαν για δεκαετίες υπό Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο.

Στο πρώτο κεφάλαιο, παραθέτω και αναλύω δώδεκα διδάγματα τα οποία βάσει εμπειρικών ικανοτήτων, μπορούμε να γνωρίζουμε για το δημόσιο χρέος. Σύμφωνα με αυτά, μας δίνεται η δυνατότητα να κατανοήσουμε τις θετικές πλευρές ενός δημόσιου χρέους, τρόπους αποφυγής αθέτησης υποχρεώσεων καθώς και τρόπους οι οποίοι κάνουν το χρέος βιώσιμο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται μια ιστορική αναδρομή όλων των οικονομικών κρίσεων στην ιστορία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ο λόγος που γίνεται αυτό είναι για να έχει ο αναγνώστης μια σφαιρική άποψη γύρω από την οικονομία της χώρας μας. Εξιστορεί τις τέσσερις προχεύσεις του ελληνικού κράτους, το 1827, το 1842, το 1897 και το 1932 καθώς και άλλες οικονομικές κρίσεις που οι οποίες έθεταν συνεχώς την Ελλάδα σε κρίσιμη κατάσταση.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αναλύονται τα αίτια της σημερινής οικονομικής κρίσης. Οι καταστάσεις οι οποίες ήταν υπεύθυνες για το σημερινό υπέρογκο χρέος της

Ελλάδας και τον συνεχή οικονομικό έλεγχο. Αναλύει την αναποτελεσματικότητα, την αδράνεια αλλά και τον ανορθολογικό τρόπο καταπολέμησης σημαντικών οικονομικών «πληγών» της Ελλάδας από τους επικεφαλής της πολιτικής εξουσίας. Η αλήθεια είναι, πως τις περισσότερες φορές δεν ήταν αδράνεια, αλλά ήταν η διαφθορα η οποία κυρίευε με στόχο το ιδιωτικό συμφέρον. Εξιστορεί το πως η οικονομία της Ελλάδας έγινε εξαρτημένη οικονομία από τον συνεχή δανεισμό και χρέη προς τρίτους και διεθνείς οργανισμούς, καθώς και τους μηχανισμούς αποπλάνησης και απόκρυψης της αλήθειας των Ελλήνων πολιτικών προς τον λαό και τους διεθνείς εταίρους.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η οικονομία μετά από την ένταξή μας στην Ευρωζώνη και το χρονολόγιο της Ελλάδας αφού μπήκε στους διεθνείς μηχανισμούς στήριξης. Γίνεται αναφορά σε όλα τα πακέτα οικονομικών μέτρων τα οποία επέβαλαν οι δανειστές, καθώς και στις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης και των πολιτών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, αναλύονται οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Η δύσκολη καθημερινότητα, η οποία βιώνεται από τα ελληνικά νοικοκυριά καθώς η ανεργία και οι συνεχείς μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις αυξάνονται συνεχώς.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, παρουσιάζω τα συμπεράσματά μου, βάσει των ερευνητικών στοιχείων που αναπτύχθηκαν στην εργασία και διάφορες σκέψεις μου για την παρούσα κατάσταση και το μέλλον.

1^ο Βασικές έννοιες

1.1 ΔΝΤ

Μια από τις βασικές διαφορές της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης από την πρώτη παγκοσμιοποίηση της βικτοριανής εποχής είναι ότι τότε το εμπόριο βασιζόταν κυρίως σε διμερείς συνθήκες, ενώ ήδη διέπεται από πολυμερείς. Το 1944, ενώ ακόμα δεν είχε τελειώσει ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος, η πλευρά των μελλοντικών νικητών σχεδίασε στο Μπρέτον Γουντς τους θεσμούς της διεθνούς οικονομικής συνεργασίας των επόμενων δεκαετιών. Αρχικά, ελήφθη εκεί η απόφαση για την ίδρυση της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, ως θεσμών διαχείρισης και αποτροπής των οικονομικών κρίσεων. Οι δίδυμοι αυτοί οργανισμοί ιδρύθηκαν από σαράντα τρεις χώρες, με σκοπό να αποτραπούν μελλοντικά οικονομικά κραχ, σαν αυτά που είχαν αποσταθεροποιήσει τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, μέσω της προώθησης οικονομικών πολιτικών που θα περιόριζαν τη χρηματοοικονομική κερδοσκοπία και την αστάθεια των αγορών.

Από τους πρωτεργάτες του σχεδιασμού αυτού ήταν ο ίδιος ο Τζ. Μ. Κέινς, ο οποίος μάλιστα εκπροσώπησε το Ηνωμένο Βασίλειο στην ιδρυτική συνεδρίαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Σήμερα «θα στριφογυρνούσε στον τάφο του αν έβλεπε τι έχει απογίνει το παιδί του», όπως είχε γράψει και ο νομπελίστας Τζ. Στίγκλιτς, πρώην επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, αλλά όχι νεοφιλελεύθερος. Οι αντικειμενικές αυτές αλλαγές στο οικονομικό σύστημα επιταχύνθηκαν από την επικράτηση μιας πολεμικής ιδεολογίας των αγορών, τον νεοφιλευθερισμό. Πνευματικό παιδί του Φ. Χάγιες και της σχολής του Σικάγο, αναδείχθηκε γρήγορα στη νέα, σιδηρά ορθοδοξία του κατεστημένου. Όχημα διεθνούς διάδοσης της νέας αυτής ορθοδοξίας έγιναν από την δεκαετία του 1980 το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Όπως αναφέρει ξανά ο ίδιος ο Στίγκλιτς, για το σκοπό αυτό ξεκίνησε από το 1982 στους εν λόγω οργανισμούς μια πλήρη «εκκαθάριση» όλων των κείνσιανών¹ επιρροών. Έτσι, το ΔΝΤ επεξεργάστηκε για πρώτη φορά το 1983

---

¹ Έχει πάρει το όνομα της από τον ίδιο τον Κέινς ο οποίος ήταν μαζί με τον Φρίντμαν οι δύο σπουδαιότεροι οικονομολόγοι του 20^{ου} αιώνα. Κείνσιανή Ρύθμιση ονομάζεται η πολιτική παρέμβαση και ρύθμιση σε περιόδους κρίσεων, για αναδιανομή μέρους των κερδών του κεφαλαίου στις κατώτερες τάξεις, με την μορφή κοινωνικών και άλλων παροχών προκειμένου να αποφεύγεται η κοινωνική δυσарέσκεια και οι αναταραχές. Ο Κέινς

ένα πλήρες πρόγραμμα διαρθρωτικής προσαρμογής, ως γενική συνταγή την οποία θα πρέπει να ακολουθούν τα κράτη που ζητούν δάνειο από αυτό (η διαβόητη «συναίνεση της Ουάσινγκτον» [Washington consensus], αφού και οι δύο αυτοί οργανισμοί βρίσκονται στον ίδιο δρόμο της αμερικανικής πρωτεύουσας).

Έκτοτε, κάθε χώρα που ζητά δάνειο από το Ταμείο υποχρεώνεται να ακολουθήσει τις περίφημες αυτές «διαρθρωτικές αλλαγές», οι οποίες τυποποιήθηκαν, λίγο ως πολύ, στην παρακάτω «συνταγή»:

- Συμπίεση του μισθολογικού κόστους και απορύθμιση της εργατικής νομοθεσίας, με σκοπό τη μεγιστοποίηση της ιδιωτικής κερδοφορίας.
- Πλήρης άρση κάθε προστατευτικού μέτρου της εθνικής παραγωγής.
- Μαζική μεταφορά πόρων από το δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα (ιδιωτικοποιήσεις).
- Μονεταριστική πολιτική λιτότητας με έμφαση στη δραματική μείωση των δημοσίων δαπανών, ιδίως των κοινωνικών.

Το 1995, το ΔΝΤ δημιούργησε πρότυπα διαχείρισης δεδομένων (data dissemination) με στόχο την καθοδήγηση των χωρών-μέλη του ΔΝΤ στην δημοσιοποίηση των οικονομικών τους στοιχείων. Η Διεθνής Νομισματική και Οικονομική Επιτροπή (ΔΝΟΕ) προσυπέγραψε τα πρότυπα, τα οποία χωρίζονται σε δύο συστήματα: το Σύστημα Διάχυσης Γενικών Δεδομένων (GDDS - General Data Dissemination System) και το Πρότυπο Διάχυσης Ειδικών Δεδομένων (SDDS - Special Data Dissemination Standard).

1.2 ΠΟΕ

Το 1947, στην Αβάνα της Κούβας, ξεκίνησε μία προσπάθεια για την ίδρυση ενός Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου, που θα αναλάμβανε τη ρύθμιση του διεθνούς εμπορίου και όχι απλώς την αντιμετώπιση των οικονομικών κρίσεων. Η πρώτη αυτή προσπάθεια υιοθετούσε προφανώς τα δόγματα της ελεύθερης αγοράς. Στις

πρότεινε την άνοδο των δημοσίων δαπανών σε περιόδους κρίσεων για να καλύψουν μέρος του ελλείμματος ζήτησης που υπό προϋποθέσεις μπορεί να οδηγήσει την οικονομία μακριά από μια θέση ισορροπίας πλήρους απασχόλησης. Οι δημόσιες δαπάνες μπορεί να ξοδεύονται ως επιδόματα ανεργίας κτλ., αλλά ο κύριος στόχος δεν είναι η αναδιανομή αλλά η επανόρθωση της ισορροπίας. Μάλιστα η αύξηση της φορολογίας σε περιόδους κρίσης είναι πλήρως αντίθετη στη νοοτροπία του Κέινς ο οποίος ζητά αύξηση των ελλειμμάτων στις κρίσεις, τα οποία χρηματοδοτούνται από πλεονάσματα στις καλύτερες εποχές.

διαπραγματεύσεις, οι οποίες κράτησαν πολλά χρόνια, πήραν μέρος πενήντα τέσσερα έθνη, με τα κυριότερα από αυτά να είναι η «Τετράδα» των ισχυρών («Quad», δηλαδή ΗΠΑ, ΕΕ, Ιαπωνία και Καναδάς). Αυτές οι χώρες συνέθεσαν και τη λεγόμενη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου του 1947 (GATT), η οποία βασιζόταν κυρίως στην αρχή της μη διάκρισης ως προς την θέσπιση τελωνιακών δασμών και γενικότερα παρόμοιων εξωτερικών εμποδίων στο διεθνές εμπόριο. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) ιδρύθηκε το 1995 για να ενισχύσει τη νομική εφαρμογή των παραπάνω συμφωνιών, μέσω ενός κατ' ουσίαν δικαιοδοτικού συστήματος, και αποτελεί έκτοτε έναν από τους βασικούς παράγοντες της απελευθέρωσης των αγορών και των ιδιωτικοποιήσεων σε διεθνές επίπεδο.

1.3 Πληθωρισμός

Ως πληθωρισμό ορίζουμε το φαινόμενο της συνεχούς ανόδου του γενικού επιπέδου των τιμών. Μία οικονομική κατάσταση θεωρείται πληθωριστική, όταν υπάρχει τάση για συνεχή ύψωση των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών.

Την τελευταία εικοσαετία παρατηρήθηκε το φαινόμενο των ανερχόμενων τιμών σε σύγχρονη αύξηση της ανεργίας σε μεγάλη έκταση. Αυτό το οικονομικό φαινόμενο της υψώσεων των τιμών, που συνοδεύεται από αύξηση της ανεργίας ονομάζεται πληθωρισμός υφέσεως ή σταθεροπληθωρισμός.

1.4 Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ)

Το ΑΕΠ εκφράζει την αξία των εξής κατηγοριών αγαθών, τα οποία έχουν παραχθεί κατά την αντίστοιχη χρονική περίοδο:

1. Όλα τα τελικά αγαθά που προορίζονται για καταναλωτικούς σκοπούς, π.χ. τρόφιμα, ποτά κτλ.
2. Όλα τα διαρκή υλικά αγαθά που προορίζονται για να καλύψουν καταναλωτικές ανάγκες, π.χ. ψυγεία, τηλεοράσεις, σπίτια, ρούχα κτλ.
3. Όλα τα διαρκή υλικά αγαθά που προορίζονται να επαναχρησιμοποιηθούν στην παραγωγική διαδικασία, είτε προς αντικατάσταση αυτών που εφθάρησαν είτε ως νέα υλικά αγαθά, για παραγωγικούς σκοπούς, όπως π.χ. τα μηχανήματα, τα εργαλεία, τα εργοστάσια, τα πανεπιστήμια, κτλ.

4. Όλα τα άλλα αγαθά, δηλαδή οι υπηρεσίες οι οποίες παρέχονται π.χ. από τους δασκάλους, τους γιατρούς, τους δικηγόρους κτλ.

1.5 Δημοσιονομικό Έλλειμμα / Πλεόνασμα

Δημοσιονομικό έλλειμμα ονομάζεται η διαφορά μεταξύ πραγματοποιηθέντων δημόσιων εσόδων και πραγματοποιηθέντων δημόσιων δαπανών σε συγκεκριμένο οικονομικό έτος. Αποτελεί βασικό δείκτη οικονομικής πορείας για μία χώρα και συνήθως εκφράζεται ως ποσοστό επί του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ).

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στο τέλος κάθε έτους κατατίθεται στη Βουλή ο κρατικός προϋπολογισμός που υπό κανονικές συνθήκες θα πρέπει να είναι ισοσκελισμένος. Σε περίπτωση που δεν είναι και υφίσταται μία διαφορά ανάμεσα στα δημόσια έσοδα και στις δημόσιες δαπάνες εμφανίζεται στον προϋπολογισμό του κράτους ως έλλειμμα, το οποίο χρηματοδοτείται με δημόσιο δανεισμό. Το έλλειμμα ενός κρατικού μηχανισμού είναι ουσιαστικά ένα πλεόνασμα κάποιου τρίτου. Άρα, το δημόσιο χρέος και οι δεσμεύσεις των κυβερνήσεων προς εξυπηρέτησή του και εξόφληση των τοκοχρεολυσίων αποτελούν περιουσιακά στοιχεία των δανειστών των κυβερνήσεων.

Το δημόσιο έλλειμμα χωρίζεται σε πρωτογενές και συνολικό. Το πρωτογενές έλλειμμα προκύπτει από την διαφορά του συνόλου των δαπανών εκτός από τους τόκους του δημόσιου χρέους και των δημοσίων εσόδων. Το συνολικό έλλειμμα όμως, περιλαμβάνει το πρωτογενές έλλειμμα και τις πληρωμές των τόκων. Η διάκριση αυτή επισημαίνει τη σπουδαιότητα του χρέους στον προϋπολογισμό.

Αντίστοιχα, πρωτογενές πλεόνασμα ονομάζεται το πλεόνασμα του κρατικού προϋπολογισμού που εμφανίζεται όταν τα δημόσια έσοδα του κράτους είναι περισσότερα από τις δημόσιες δαπάνες. Όταν συμβαίνει αυτό το δημόσιο χρέος μειώνεται.

1.6 Οικονομική κρίση

Οικονομική κρίση ονομάζεται το φαινόμενο κατά το οποίο μία οικονομία χαρακτηρίζεται από διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της

δραστηριότητας. Με τον όρο οικονομική δραστηριότητα αναφερόμαστε σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις κτλ. Ο βασικότερος δείκτης της οικονομικής δραστηριότητας είναι οι επενδύσεις, οι οποίες όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν μαζί τους και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη.

2^ο Διδάγματα της ιστορίας του δημοσίου χρέους

2.1 Εισαγωγή των διδαγμάτων

Το κεφάλαιο αυτό, το θεώρησα αναγκαίο για το ξεκίνημα της πτυχιακής μου εργασίας, διότι δίνει την δυνατότητα στον αναγνώστη να κατανοήσει και να αναγνωρίσει, θετικές πλευρές του δημόσιου χρέους, καθώς και τρόπους οι οποίοι το κάνουν όχι μόνο βιώσιμο αλλά και σταθερό παράγοντα ανάπτυξης. Παρακάτω αναφέρονται και στη συνέχεια αναλύονται 12 διδάγματα από την ιστορία των δημόσιων χρεών:

1. Το δημόσιο χρέος είναι μία απαίτηση της σημερινής γενιάς έναντι των επομένων, οι οποίες τελικά πάντα την εξοφλούν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο.
2. Το δημόσιο χρέος μπορεί να αποδειχθεί πολύ χρήσιμο για την ανάπτυξη.
3. Το δημόσιο χρέος ωθεί το κράτος στη δημιουργία χρηματοπιστωτικών μέσων τα οποία, εν συνεχεία, οι αγορές χρησιμοποιούν εναντίον του.
4. Τα εσωτερικά και εξωτερικά δημόσια ελλείμματα συνδέονται στενά.
5. Το δημόσιο χρέος είναι καταδικασμένο να αυξάνεται, εάν το κράτος δεν αντισταθμίσει την φυσική τάση των δαπανών του να αυξάνονται γρηγορότερα από τα έσοδά του.
6. Το χρέος γίνεται πιο ανεκτό όσο χρηματοδοτείται από την εσωτερική αποταμίευση.
7. Οι οφειλέτες κρατούν στο χέρι τους πιστωτές όσο και οι πιστωτές τους οφειλέτες.
8. Σε μία επικείμενη κρίση δημοσίου χρέους, το κράτος πιστεύει ότι η περίπτωση του είναι ξεχωριστή και ότι θα καταφέρει να γλιτώσει.
9. Η έναρξη μίας κρίσης δημοσίου χρέους εξαρτάται περισσότερο από την απώλεια εμπιστοσύνης των αγορών παρά από την υπέρβαση συγκεκριμένων δεικτών.
10. Η σταδιακή εξάλειψη του δημόσιου χρέους πραγματοποιείται μέσα από οχτώ στρατηγικές εκ των οποίων η μία είναι σχεδόν πάντα ο πληθωρισμός.
11. Σχεδόν όλες οι υπερχρεωμένες χώρες καταλήγουν να αθετούν τις υποχρεώσεις τους.

12. Κάθε υπεύθυνο κράτος θα πρέπει να αποφεύγει να χρηματοδοτεί τη λειτουργία του μέσω δανείων ενώ θα πρέπει να περιορίζει τις επενδύσεις του με βάση την ικανότητα να εξοφλεί τα χρέη του.

2.2 Ανάλυση των διδαγμάτων του δημοσίου χρέους

1. Το δημόσιο χρέος είναι μία απαίτηση της σημερινής γενιάς έναντι των επομένων, οι οποίες τελικά πάντα την εξοφλούν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο.

Το κράτος μπορεί να αρκεστεί στην καταβολή των τόκων του χρέους χωρίς ποτέ να αποπληρώνει την κύρια οφειλή, όσο οι αγορές του δείχνουν εμπιστοσύνη.

Ουσιαστικά, το δημόσιο χρέος χρησιμοποιείται προκειμένου κάποιες δαπάνες, που είναι χρήσιμες στις σημερινές γενιές, να χρηματοδοτηθούν με τα χρήματα των μελλοντικών γενεών. Συγκεκριμένα, χρηματοδοτεί δαπάνες λειτουργίας του τρέχοντος προϋπολογισμού, μερικές εκ των οποίων, είτε πρόκειται για την εκπαίδευση είτε για υποδομές, μπορούν να θεωρηθούν μελλοντικές δαπάνες.

Αυτός που θα κληθεί να εξοφλήσει ή να αναχρηματοδοτήσει ένα δημόσιο χρέος γενικά δεν έχει δικαίωμα επιλογής τη στιγμή σύναψής του: τίθεται προ τετελεσμένου, ενώ θα επωμίζεται το δημόσιο χρέος τουλάχιστον μέχρι το τέλος εκείνων που το σύναψαν, δηλαδή το λιγότερο μία εικοσαετία αφότου αυτοί πάψουν να συμβάλουν στην εξόφληση ή την αναχρηματοδότησή του. Συνεπώς, το δημόσιο χρέος αντιπροσωπεύει το μέτρο κινδύνου που η σημερινή γενιά «κληροδοτεί» τις επόμενες. Το φορτίο για τις επόμενες γενιές είναι λιγότερο ορατό όταν πρόκειται για την απλή απόφαση μίας γενιάς να αναθέσει στις επόμενες την αποπληρωμή που την αφορούν.

Ο κρατικός δανεισμός γίνεται λοιπόν πιο ανεκτός όσο οι μελλοντικές γενιές προβλέπεται να είναι πιο πολυπληθείς και πλούσιες, δηλαδή τη στιγμή που μία δυναμική δημογραφική διάρθρωση και μία δυναμικά έντονη ανάπτυξη εξασφαλίζουν την χρηματοδότησή του. Η μετανάστευση ειδικότερα, βοηθά την κάλυψη του χρέους καθώς η χώρα υποδοχής δεν έχει χρηματοδοτήσει, σε γενικές γραμμές, τα πρώτα χρόνια διαβίωσης και φοίτησης των αλλοδαπών που υποδέχεται. Από εκεί πηγάζει το γεγονός ότι το χρέος αντιμετωπίζεται ευκολότερα στις χώρες που είναι ανοικτές στην μετανάστευση, όπως οι ΗΠΑ και η Γερμανία.

2. Το δημόσιο χρέος μπορεί να αποδειχθεί πολύ χρήσιμο για την ανάπτυξη.

Μία χώρα παραμένει φερέγγυα όσο η συνολική παρούσα αξία των καθαρών εσόδων που προσδοκούνται από τη χρήση του δημοσίου χρέους είναι μεγαλύτερη από την παρούσα αξία του ύψους του χρέους. Με άλλα λόγια, ο δημόσιος δανεισμός δικαιολογείται εάν η επένδυση την οποία χρηματοδοτεί αυξάνει την αξία των συλλογικών περιουσιακών στοιχείων για τις γενιές που θα κληθούν να αποπληρώσουν το δάνειο. Ακόμα περισσότερο, δικαιολογείται εάν αυξάνει την αξία αυτή περισσότερο από ότι μία διαφορετική χρήση αυτών των πόρων. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν το δάνειο χρησιμοποιείται για τη χρηματοδότηση δημοσίων υποδομών στον τομέα της ενέργειας, των μεταφορών, της υγείας, της παιδείας ή δραστηριοτήτων που παράγουν έσοδα, ή εάν χρηματοδοτούν δραστηριότητες οι οποίες αποφέρουν κέρδη ποσοτικά μη προσδιορίσιμα, όπως είναι για παράδειγμα ένας αμυντικός πόλεμος ενάντια σε έναν εισβολέα.

Ο δημόσιος δανεισμός δεν δικαιολογείται εάν χρηματοδοτεί τρέχουσες δαπάνες του προϋπολογισμού, εάν χρησιμοποιείται για τη χρηματοδότηση αστυνομικών δυνάμεων ενός δικτάτορα, ή εάν συμβάλλει στη συσσώρευση ιδιωτικού οφέλους για κάποιους «εκλεκτούς» εργολάβους δημοσίων συμβάσεων.

Ακόμα και αν είναι δικαιολογημένος, ο δημόσιος δανεισμός καθίσταται ολοένα και πιο αναποτελεσματικός όσο αυξάνεται το χρέος, καθώς το τελευταίο μειώνει τους πόρους που είναι διαθέσιμοι για ανταγωνιστικές επενδύσεις και οδηγεί στην άνοδο των επιτοκίων, γεγονός που επιβαρύνει τον προϋπολογισμό. Επιπλέον, το υπερβολικό δημόσιο χρέος δημιουργεί ένα τέτοιο πολιτικό και κοινωνικό κλίμα που παραλύει την δημόσια και ιδιωτική δράση. Οι καταναλωτές μειώνουν τις αγορές τους άρα επιβραδύνεται η οικονομική ανάπτυξη. Σε γενικές γραμμές εμπειρικές μελέτες δείχνουν στο παρελθόν, το δημόσιο χρέος βάραινε όλο και περισσότερο την οικονομική ανάπτυξη όταν υπερέβαινε το όριο των 90% του ΑΕΠ. (Βλέπε πίνακα 1^ο)

3. Το δημόσιο χρέος ωθεί το κράτος στην δημιουργία χρηματοπιστωτικών μέσων τα οποία, εν συνεχεία, οι αγορές χρησιμοποιούν εναντίον του.

Προκειμένου να αποκτήσει τα μέσα χρηματοδότησης που χρειάζεται, το κράτος δρομολογεί τη δημιουργία πολλών χρηματοπιστωτικών «εργαλείων»: ειδικό

ταμείο, φόροι, ομολογίες, δευτερογενείς αγορές, κεντρική τράπεζα, τραπεζογραμμάτια, γραμμάτια του Δημοσίου, δυνατότητα μεταβίβασης τίτλων, τιτλοποίηση, δικαίωμα προαίρεσης πριμ, κτλ. Για να διασφαλίσει στους δανειστές του ότι θα αποπληρώσει το χρέος του, το κράτος επινοεί διαθέσιμα έσοδα, ή περιουσιακά στοιχεία. Για τον έλεγχο του χρέους επινοεί λογιστικά βιβλία, κτηματολόγια και οργανισμούς αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας. Για την ασφάλισή του, σοφίζεται μηχανισμούς κάλυψης κινδύνων (όπως οι συμβάσεις μεταφοράς κινδύνου αθέτησης υποχρέωσης, γνωστές ως CDS). Για την απόκρυψή του, ιδρύει εξωτερικούς οργανισμούς, που είτε καλύπτονται από την εγγύηση του Δημοσίου είτε όχι (όπως οι Fannie Mae και Freddie Mac στις ΗΠΑ), φορείς διαχείρισης (όπως το ταμείο απόσβεσης κοινωνικού χρέους Cades στη Γαλλία) ή μηχανισμούς μακροπρόθεσμης εξωτερικής ανάθεσης των δαπανών, όπως οι συμπράξεις δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

Το κράτος χρησιμοποιεί πρώτο αυτά τα μέσα, έστω και αν είναι να τροποποιήσει τη νομοθεσία (όπως συνέβη με το χαρτονόμισμα το Λο, ή με τη δημιουργία των CDS). Στη συνέχεια, τα μέσα αυτά χρησιμοποιούνται από τις χρηματοπιστωτικές αγορές προς όφελος του ιδιωτικού τομέα. Και τέλος, χρησιμοποιούνται προς όφελος των ίδιων των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και ιδιαίτερος, των πιστωτών του δημοσίου χρέους. Όσο επιβαρύνεται με χρέη, το κράτος πέφτει προοδευτικά στα χέρια των αγορών.

4. Τα εσωτερικά και εξωτερικά δημόσια ελλείμματα συνδέονται στενά.

Σε όλες τις χώρες υπάρχει μία ισορροπία μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής αποταμίευσης: το εξωτερικό και εσωτερικό υπόλοιπο είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Η ύπαρξη ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών καταδεικνύει την ανάγκη επιστροφής κεφαλαίων για την χρηματοδότηση ενός ελλείμματος του ιδιωτικού τομέα (η περίπτωση της Ισπανίας), ή ενός δημοσίου ελλείμματος (η περίπτωση της Ελλάδας) ή και των δύο (η περίπτωση των ΗΠΑ). Με άλλα λόγια, η ταυτόχρονη απελευθέρωση του κράτους και του ιδιωτικού τομέα από τα χρέη αυτόματα καθιστά πλεονασματικό το ισοζύγιο τρεχουσών εξωτερικών συναλλαγών.

Επιπλέον, τα δημόσια και ιδιωτικά ελλείμματα, εσωτερικά και εξωτερικά διαρθρώνονται μέσα στο χρόνο: σε ορισμένες περιπτώσεις, το έλλειμμα ισοζυγίου

τρεχουσών πληρωμών οφείλεται στα δάνεια που συνήφθησαν στην αλλοδαπή για τη χρηματοδότηση του δημοσίου χρέους. Σε άλλες περιπτώσεις, η προοπτική της οικονομικής ανάπτυξης προκαλεί αύξηση της αξίας των ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων (ακινήτων ή χρηματιστηριακών), η οποία δικαιολογεί την πιστωτική επέκταση (ιδιωτική και δημόσια, εσωτερική και εξωτερική), μέχρι να σκάσει αυτή η φούσκα των στοιχείων ενεργητικού, οδηγώντας στη μείωση των φορολογικών εσόδων και της παραγωγής, γεγονός που προκαλεί κρίση ρευστότητας. Το κράτος πρέπει λοιπόν να παρέμβει και να αποτρέψει μία κρίση φερεγγυότητας των τραπεζών, καλύπτοντας τις απαιτήσεις τους, συγχωνεύοντάς τες ή εθνικοποιώντας τες. Με αυτά τα νέα έξοδα, τα δημόσια χρέη, τα οποία συχνά χρηματοδοτούνται από την αλλοδαπή, αυξάνονται και η λήξη των δανείων γίνεται συντομότερη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα έξοδα αυτά επιτρέπουν στο κράτος, το οποίο γίνεται μέτοχος των τραπεζών, την πραγματοποίηση κέρδους. Σε άλλες περιπτώσεις, το κέρδος αφορά τον μέτοχο, ενώ τα έξοδα τον φορολογούμενο. Πολύ συχνά το εξωτερικό χρέος προηγείται του εσωτερικού.

Σύμφωνα με εμπειρικές μελέτες, στην πράξη, στο 84% των περιπτώσεων, μία τραπεζική και νομισματική κρίση προηγείται της κρίσης του δημοσίου χρέους. Κατά μέσο όρο, το δημόσιο χρέος αυξάνεται κατά 86% μέσα στα τρία πρώτα έτη από την τραπεζική κρίση. Μία τέτοιου είδους κρίση ακολουθείται πάντα από περικοπές στον προϋπολογισμό και αύξηση της φορολογίας.

5. Το δημόσιο χρέος είναι καταδικασμένο να αυξάνεται, εάν το κράτος δεν αντισταθμίσει την φυσική τάση των δαπανών του να αυξάνονται γρηγορότερα από τα έσοδά του.

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και με τη σταδιακή νίκη της δημοκρατίας, οι δημόσιες δαπάνες αυξάνονται και για τη χρηματοδότηση και άλλων υπηρεσιών, που είναι γνωστές ως υπηρεσίες κοινής ωφέλειας (εκπαίδευση, υγεία, συνταξιοδοτικό σύστημα), οι οποίες προηγουμένως παρέχονταν από την ίδια την οικογένεια.

Αυτές οι δημόσιες δαπάνες χρηματοδοτούν ουσιαστικά παρεχόμενες υπηρεσίες με σταθερή παραγωγικότητα (στρατιωτικοί, ιατροί, καθηγητές, αστυνομικοί κτλ). Οι δαπάνες αυτές αντιπροσωπεύουν ένα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του ΑΕΠ, ενώ οι φόροι που τις χρηματοδοτούν στην πλειονότητά τους

αυξάνονται μόνο αναλογικά με το ΑΕΠ. Όπως είναι φυσικό η απόκλιση των μεν και των δε μεγαλώνει.

Επιπλέον, τα έσοδα του κράτους δεν αυξάνονται το ίδιο εύκολα με τις δαπάνες του. Είναι εύκολο να εισάγουμε ή να αυξήσουμε μια δημόσια δαπάνη, όπως, εξαιρετικά εύκολο να μειώσουμε ή να καταργήσουμε ένα φόρο. Αντίθετα, είναι πολύ δύσκολο να μειώσουμε μία δημόσια δαπάνη, καθώς κινδυνεύουμε να θίξουμε τα κεκτημένα. Με τον ίδιο τρόπο, πολιτικά είναι πολύ δύσκολο να εισάγουμε ή να αυξήσουμε οποιονδήποτε φόρο.

Εν τέλει, οι δημόσιοι προϋπολογισμοί παρουσιάζουν διαρθρωτικά ελλείμματα και μπορούν να ισοσκελιστούν μόνο με αύξηση της φορολογίας, δηλαδή με την αποδοχή μίας μεγαλύτερης συμμετοχής της κοινωνίας στις δαπάνες ή μείωση των παροχών, δηλαδή με την αμφισβήτηση της καθολικής και ισότιμης ασφάλισης έναντι των κινδύνων (κάτι που θα γίνει εξίσου δύσκολα αποδεκτό).

6. Το χρέος γίνεται πιο ανεκτό όσο χρηματοδοτείται από την εσωτερική αποταμίευση.

Όσο περισσότερο η χρηματοδότηση του δημοσίου χρέους εξασφαλίζεται από την εσωτερική αποταμίευση, τόσο πιο σταθερή είναι. Αυτό συμβαίνει γιατί δεν παρεμβαίνει το πρόβλημα των συναλλαγματικών ισοτιμιών, που μπορεί να μεταβάλει σημαντικά το κόστος ενός χρέους, αλλά και γιατί σε αυτή την περίπτωση είναι πιθανό - ως έσχατη και μόνο λύση - να ζητηθεί από την Κεντρική Τράπεζα να δανείσει στο κράτος προκειμένου να εξοφλήσει τους πιστωτές του ή να μετατραπεί το εσωτερικό χρέος σε φορολογία δανειστών. Αυτό συμβαίνει στην Ιαπωνία, όπου το δημόσιο χρέος υπερβαίνει το 200% του ΑΕΠ χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερη δυσκολία στη χρηματοδότησή του, λόγω των συσσωρευμένων περιουσιακών στοιχείων των Ιαπώνων, του υψηλού ποσοστού αποταμίευσης και σχεδόν των μηδενικών επιτοκίων.

Εάν η χρηματοδότηση του δημοσίου χρέους εξασφαλίζεται από ξένες αποταμιεύσεις όπως στις χώρες της Νότιας Ευρώπης και στις ΗΠΑ, η τελική πηγή εξόφλησής του είναι τα αποθέματα χρυσού και τα συναλλαγματικά αποθέματα της Κεντρικής Τράπεζας. Εάν το νόμισμα της χώρας είναι για τις υπόλοιπες αποθεματικό νόμισμα, όπως συμβαίνει με τις ΗΠΑ, η χώρα αυτή μπορεί επίσης να δανειστεί από το εξωτερικό στο δικό της νόμισμα. Η κατάσταση αυτή είναι σχεδόν εξίσου ευνοϊκή για την χώρα όσο και ο εγχώριος δανεισμός.

7. Οι οφειλέτες κρατούν στο χέρι τους πιστωτές όσο και οι πιστωτές τους οφειλέτες.

Οι πιστωτές, ακόμα και αν είναι ιδιώτες, έχουν θεωρητικά μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη από τους οφειλέτες, ακόμα και αν πρόκειται για κράτη. Τα αντίποινα που μπορούν να επιβάλουν σε έναν οφειλέτη ο οποίος αθετεί την εκπλήρωση των υποχρεώσεών του εκτείνονται από τον αποκλεισμό κάθε δυνατότητας δανεισμού, την κήρυξή του σε πτώχευση, την κατάσχεση των περιουσιακών του στοιχείων στο εξωτερικό, έως και την επιβολή εμπάργκο στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας.

Ωστόσο, ανέκαθεν, από την πλευρά τους τα κράτη θεωρούσαν ότι κάποιες δαπάνες είναι πιο σημαντικές από την εξόφληση του χρέους τους. Απαλλάσσονται λοιπόν, από τους πιστωτές τους εκδιώκοντάς τους, τυρανώνοντας τους ή απλώς αρνούμενοι να εξοφλήσουν. Επιπλέον, η κρατική ασυλία προστατεύει το κράτος οφειλέτη από την κατάσχεση των βασικών περιουσιακών του στοιχείων. Το εμπάργκο πλέον δεν αποτελεί σοβαρή απειλή.

Πιο συγκεκριμένα, από το 1980 και την απελευθέρωση των κεφαλαιαγορών τα κράτη μπορούν να δανείζονται από πλήθος ανώνυμων αποταμιευτών ακόμα και να τους καταγγείλουν στο όργανο επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Επομένως, το αίσθημα ατιμωρησίας των κρατών παραμένει η κινητήρια δύναμη του δημοσίου χρέους.

Αναρίθμητα παραδείγματα καταδεικνύουν ότι η άρνηση του χρέους, δηλαδή η αθέτηση των υποχρεώσεων, έστω και μερική, σε πολλές περιπτώσεις από πολιτικής και οικονομικής πλευράς είναι πιο επιβλαβής για τον πιστωτή παρά για το κράτος. Ο πιστωτής ενίοτε αυξάνει την πιθανότητα εξόφλησης μίας κρατικής απαίτησης καταργώντας ένα μέρος της, ελπίζοντας ότι θα αυξηθεί η προσδοκώμενη αξία εξόφλησης του υπόλοιπου μέρους.

8. Σε μία επικείμενη κρίση δημοσίου χρέους, το κράτος πιστεύει ότι η περίπτωσή του είναι ξεχωριστή και ότι θα καταφέρει να γλιτώσει.

Και οι πιστωτές και οι οφειλέτες ξεχνούν ότι η κακή διαχείριση του χρέους καταστρέφει πιστωτές και οφειλέτες μαζί.

Όσον αφορά τους οφειλέτες αυτοί παραμένουν πάντα αθεράπευτα αισιόδοξοι. Αναρίθμητα παραδείγματα στην ιστορία αποδεικνύουν ότι οι κυβερνώντες των υπερχρεωμένων χωρών θεωρούν πάντα ότι το χειρότερο σενάριο, ακόμα και αν

προδιαγράφεται, δεν πρόκειται να πραγματοποιηθεί ποτέ. Πιστεύουν ότι τα επιτόκια δεν θα ανέβουν. Εκτιμούν ότι στην περίπτωση τους θα βρεθεί μία ευνοϊκή λύση και ότι η καταστροφή τους είναι αδιανόητη. Αρνούνται να σκεφτούν τις συνέπειες που προκαλεί η διακοπή της χρηματοδότησης μιας οικονομίας ή η άνοδος των επιτοκίων. Δεν πιστεύουν εκείνους που επαναλαμβάνουν ότι όλα αυτά θα έχουν άσχημο τέλος και ότι το χειρότερο σενάριο δεν είναι μόνο πιθανό αλλά έχει δρομολογηθεί.

Υποθέτουν ότι εάν συνεχίζουν να δανείζονται θα λύσουν τα προβλήματά τους, ότι η ανάπτυξη ή κάποιος από μηχανής Θεός θα τους βοηθήσει να ξεπεράσουν τις δυσκολίες τους και ότι η αθέτηση των υποχρεώσεών τους είναι απλώς αδύνατη: δεν πρόκειται να συμβεί σε αυτούς, όχι κάτι τέτοιο, όχι στη δεδομένη χρονική στιγμή! Όπως πάντα, όταν υπολογίζουμε σε ένα θαύμα επέρχεται το χάος.

9. Η έναρξη μίας κρίσης δημοσίου χρέους εξαρτάται περισσότερο από την απώλεια εμπιστοσύνης των αγορών παρά από την υπέρβαση συγκεκριμένων δεικτών.

Κανένας χρηματοοικονομικός δείκτης δεν αρκεί για να ξεκινήσει την έναρξη μίας κρίσης. Το ήμισυ των αθετήσεων πληρωμών των αναδυόμενων χωρών από το 1970 σημειώνεται σε χώρες όπου ο δείκτης χρέους/ΑΕΠ υπερβαίνει το 60%, ενώ το υπόλοιπο ήμισυ επέρχεται σε επίπεδα δημόσιου χρέους μικρότερα του 60% του ΑΕΠ.

Γενικότερα, το πότε θα ξεσπάσει μία κρίση δημοσίου χρέους εξαρτάται από την εμπιστοσύνη των αγορών στις οποίες δραστηριοποιούνται οι πιστωτές του κράτους, η οποία εξαρτάται από πολυάριθμους παράγοντες: το επίπεδο ελλείμματος, το επίπεδο και την προθεσμία λήξης χρέους, το μερίδιο της εξυπηρέτησης του χρέους που χρηματοδοτείται από την εσωτερική αποταμίευση, τη δυνητική ανάπτυξη, τα επιτόκια, την τιμή ορισμένων εξαγωγίμων πρώτων υλών, το επίπεδο των υποχρεωτικών εισφορών, την ικανότητα συνεισφοράς, το ποσοστό της εσωτερικής αποταμίευσης, το αναμενόμενο πρωτογενές πλεόνασμα, το είδος του συναλλάγματος, την ύπαρξη φούσκας περιουσιακών στοιχείων κτλ. Προπάντων, όμως, εξαρτάται από την πολιτική κατάσταση.

Καθένας από αυτούς τους παράγοντες μπορεί να επηρεάσει τους άλλους: Πχ, το σκάσιμο φούσκας περιουσιακών στοιχείων εξαρτάται από την ανάπτυξη, η οποία εξαρτάται από το επίπεδο του χρέους, το οποίο εξαρτάται από τα επιτόκια, τα οποία εξαρτώνται από το επίπεδο της φούσκας. Εάν ο τόκος που καταβάλλεται για το χρέος είναι μεγαλύτερος από τον ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ, το ποσοστό του χρέους

αυξάνεται και χωρίς νέο έλλειμμα. Εάν μία χώρα έχει υψηλό ποσοστό υποχρεωτικών εισφορών, διαθέτει λιγότερες εσωτερικές αποταμιεύσεις. Όσο πιο αυταρχική είναι μία χώρα, τόσο πιο υψηλά είναι τα επιτόκια. Και φυσικά η πείρα δείχνει ότι η πιθανότητα αθέτησης των υποχρεώσεων αυξάνεται όσο πλησιάζουν εκλογές.

10. Η σταδιακή εξάλειψη του δημόσιου χρέους πραγματοποιείται μέσα από οχτώ στρατηγικές εκ των οποίων η μία είναι σχεδόν πάντα ο πληθωρισμός.

Αρχικά, το δημόσιο χρέος προκαλεί άνοδο τιμών, εάν χρηματοδοτείται από μεγαλύτερα χρηματικά ποσά από αυτά που θα δικαιολογούσε η δημιουργία πραγματικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Αυτό μπορεί να προκαλέσει άνοδο των τιμών των καταναλωτικών προϊόντων: στην περίπτωση αυτή γίνεται λόγος για πληθωρισμό· ή ακόμα, σε άνοδο των τιμών των περιουσιακών στοιχείων: στην περίπτωση αυτή γίνεται λόγος για φούσκα. Επιπλέον, ο πληθωρισμός μειώνει την αξία των χρεών, πλην εκείνων που συνδέονται με τις τιμές, αυξάνει τα φορολογικά έσοδα, εξαλείφει το υπερβολικό χρέος για τις επόμενες γενιές, τους επιτρέπει να δανειστούν για να επενδύσουν. Ένας ετήσιος πληθωρισμός από 3 έως 5% για μία πενταετία μειώνει αυτομάτως το δημόσιο χρέος κατά 20 και πλέον μονάδες του ΑΕΠ.

Σε πρώτη φάση ο πληθωρισμός λειτουργεί προς όφελος των εργαζομένων, εάν οι μισθοί προσαρμόζονται τιμαριθμικά, καθώς και προς όφελος των οφειλετών. Αντιθέτως, βλάπτει τους μισθούς και τις συντάξεις που δεν αναπροσαρμόζονται, τους αποταμιευτές και τις εξαγωγικές επιχειρήσεις που χάνουν μέρος της ανταγωνιστικότητάς τους.

Σε δεύτερη φάση, όλοι οι εργαζόμενοι και όσοι έχουν σταθερό εισόδημα, έστω και αν αυτό έχει αναπροσαρμοστεί, βλέπουν την αγοραστική τους δύναμη να αμφισβητείται όταν το κράτος, στην προσπάθειά του να συγκρατήσει τον πληθωρισμό, δεν επιτρέπει στους μισθούς πλέον να αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό που αυξάνονται οι τιμές.

11. Σχεδόν όλες οι υπερχρεωμένες χώρες καταλήγουν να αθετούν τις υποχρεώσεις τους.

Σχεδόν όλα τα κυρίαρχα κράτη έχουν αθετήσει τις υποχρεώσεις τους τουλάχιστον μία φορά στην ιστορία τους. Μεταξύ 1800 και 2009 σημειώθηκαν 250

περιπτώσεις αθέτησης πληρωμής εξωτερικού χρέους και 68 του εσωτερικού. (βλέπε πίνακα 2^ο).

Η Γαλλία -> 8 φορές

Η Ισπανία -> 6 φορές από τον 16^ο αιώνα έως τον 18^ο

Οι χώρες της Λατινικής Αμερικής -> 126 φορές

Οι χώρες της Αφρικής -> 63 φορές

Η αθέτηση πληρωμής του δημοσίου χρέους πραγματοποιείται μέσω της αναγκαστικής μείωσης της αξίας του, μέσω τοκομεριδίων μικρότερης αξίας ή τέλος, μέσω της προσωρινής ή οριστικής αναβολής της καταβολής των τόκων και της κύριας οφειλής. Μετά την αθέτηση, η αξία των ακινήτων μειώνεται κατά μέσο όρο 35% σε μία εξαετία, ενώ η αξία των μετοχών κατά 56% σε τριάνμισι έτη. Η ανεργία αυξάνεται κατά 7% σε μία τετραετία και η παραγωγή μειώνεται κατά 9% σε μία διετία. Η αθέτηση δεν προστατεύει πλέον τους αποδέκτες των δημοσίων δαπανών, οι οποίοι πλήττονται από τα προγράμματα εξοικονόμησης δημοσιονομικών πόρων. Κάθε αθέτηση των υποχρεώσεων προκαλεί τον προσωρινό αποκλεισμό από τις κεφαλαιαγορές και την ανάγκη επιβίωσης χωρίς δανεισμό.

Κάθε αθέτηση επιφέρει την αργή και επίπονη αναδιάρθρωση του χρέους, με αβέβαιη έκβαση. Συχνά ακολουθείται από πολέμους ή επαναστάσεις. Μπορεί να καταρρεύσουν ακόμα και ολόκληρα κράτη και αυτοκρατορίες, όπως η Βενετία γύρω στο 1490, η Γένοβα το 1555, η Ισπανία το 1650 και το Άμστερνταμ το 1770. (βλέπε πίνακα 3^ο).

Η διάρκεια της αθέτησης είναι συχνά μεγαλύτερη από αυτήν της τραπεζικής κρίσης που την προκάλεσε. Γενικά, η αθέτηση των υποχρεώσεων οδηγεί σε διακοπή των πιστώσεων για μεγάλο χρονικό διάστημα:

Στην Ελλάδα ήταν 53 έτη μετά το 1893· όπου ο μέσος όρος παγκοσμίως ήταν 3 έτη για την περίοδο μετά το 1945 και 6 για το 1890-1945.

Μετά την αθέτηση της Ρωσίας το 1918, η αξία των ρωσικών τίτλων μειώθηκε αρχικά κατά το ήμισυ και έπειτα κατά 99%.

Από το 1970, οι κρίσεις χρέους διαρκούν κατά μέσο όρο 11 έτη. Σήμερα τα κράτη αθετούν την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους όλο και συχνότερα, αλλά ανακάμπτουν πιο γρήγορα.

12. Κάθε υπεύθυνο κράτος θα πρέπει να αποφεύγει να χρηματοδοτεί τη λειτουργία του μέσω δανείων ενώ θα πρέπει να περιορίζει τις επενδύσεις του με βάση την ικανότητα να εξοφλεί τα χρέη του.

Για να διαχειριστούμε σωστά το δημόσιο χρέος, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να το γνωρίζουμε καλά, να το γνωστοποιούμε, να το συγκρατούμε, να το επιμηκύνουμε, να αποτρέπουμε την επανεμφάνισή του και να το χρησιμοποιούμε αποτελεσματικά.

- Να το γνωρίζουμε και να το γνωστοποιούμε: Για τον σκοπό αυτό απαιτούνται πολιτικοί που θα έχουν το θάρρος να μην αποκρύπτουν την πραγματικότητα, να λογοδοτούν όταν τους ζητηθεί, να μπορούν να γνωστοποιούν στην κοινή γνώμη τις μακροπρόθεσμες απαιτήσεις και να εκθέτουν τις μελλοντικές απειλές. Να θέσουν το ζήτημα χρέους στο πραγματικό πλαίσιο. Θα πρέπει να γνωρίζουν σε βάθος τις συμπεριφορές, τις στρατηγικές και τους προβληματισμούς των πιστωτών. Το σημείο αυτό έχει μεγάλη σημασία, καθώς το κράτος θα μπορέσει να επιβιώσει μέσω της κατανόησης των αγορών.
- Να το συγκρατούμε: Θα πρέπει να επιτύχουμε πρωτογενές πλεόνασμα προκειμένου να μπορέσουμε να το μειώσουμε. Το γεγονός αυτό απαιτεί μείωση των δημοσίων δαπανών (στην περίπτωση αυτή η κρίση διαρκεί κατά μέσο όρο μια εξαετία και ο δείκτης του χρέους μειώνεται κατά 25 μονάδες) ή φορολογικές αυξήσεις (στην περίπτωση αυτή η κρίση είναι πιο οδυνηρή αλλά πολύ πιο σύντομη).
- Να το επιμηκύνουμε: Σε περίπτωση που αδυνατούμε να μειώσουμε εγκαίρως το χρέος, μία κατανομή δόσεων που θα προκύψει έπειτα από διαπραγματεύσεις και μία αναχρηματοδότηση με χαμηλότερο κόστος θα επιτρέψουν σε ορισμένα κράτη να ανακάμψουν. Σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις, η αναστολή πληρωμών, τουλάχιστον η μερική, είναι η καλύτερη λύση από οικονομικής και κοινωνικής πλευράς.
- Να αποτρέψουμε την επανεμφάνισή του: Θα πρέπει να θέσουμε σε εφαρμογή μηχανισμούς κυρώσεων κατά της επανεμφάνισης του υπερβολικού δημόσιου χρέους, αμέσως μόλις αξιόπιστοι και ολοκληρωμένοι δείκτες υποδείξουν την ύπαρξη αποκλίσεων. Για να γίνει αυτό θα πρέπει να κατοχυρωθεί συνταγματικά η απαγόρευση της χρηματοδότησης των τρεχουσών δαπανών

μέσω δανείων. Ο δημόσιος προϋπολογισμός λειτουργίας θα πρέπει να είναι απολύτως ισοσκελισμένος.

- Να το χρησιμοποιούμε αποτελεσματικά: Αρχικά, θα πρέπει να επαναπροσδιορίσουμε τον διαχωρισμό δημοσίων και ιδιωτικών δαπανών. Στη συνέχεια, να καθορίσουμε έναν προϋπολογισμό δημοσίων επενδύσεων, αυξάνοντας την αξία της δημόσιας περιουσίας. Τέλος, να καθορίσουμε έναν προϋπολογισμό επανόρθωσης για την χρηματοδότηση των δαπανών που επιβαρύνουν τις μελλοντικές γενιές (συντάξεις, περιβαλλοντικές βλάβες). Οι δαπάνες του μέλλοντος μπορούν να αποτελέσουν παράγοντα ανάπτυξης και ως εκ τούτου να επιτρέψουν, μέσω του νέου χρέους, τη μείωση του μελλοντικού χρέους. Συνεπώς, το ζήτημα του δημόσιου χρέους βρίσκεται στον πυρήνα τόσο της γεωπολιτικής, λόγω των κινδύνων που ενέχει, όσο και της πολιτικής, λόγω των επιλογών τις οποίες απαιτεί.

3^ο Ιστορική αναδρομή των ελληνικών οικονομικών κρίσεων

Από την περίοδο της επανάστασης μέχρι σήμερα, δυστυχώς οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν μία άσχημη συνήθεια που οδηγούσε συνεχώς σαν φαύλος κύκλος στην χρεοκοπία. Η συνήθεια αυτή ήταν ο δανεισμός από τις μεγάλες δυνάμεις με αποτέλεσμα η επίδρασή τους στην ελληνική κοινωνία να είναι άμεση.

Η οικονομική ιστορία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους χωρίζεται σε δέκα περιόδους. Η Ελλάδα όπως υπάρχει σήμερα, βέβαια, έχει 186 χρόνια ζωής, όμως μέσα σε αυτά έχει καταφέρει να κηρύξει πτώχευση τέσσερις φορές. Όπως κατέγραψε ο ακαδημαϊκός και μέγας δάσκαλος της Δημόσιας Οικονομίας Ανδρέας Ανδρεάδης: «Δυστυχώς, η ιστορία της Ελλάδας είναι ιστορία δανείων».

3.1 Τα «Δάνεια της Ανεξαρτησίας»

Η πρώτη φορά, μάλιστα ήταν λίγο μετά την επανάσταση του 1821. Αυτό βάζει την χώρα σε εξαιρετικά δύσκολη θέση που ενώ παλεύει για την ανεξαρτησία της οι οικονομικές συνθήκες δεν την αφήνουν να ορθοποδήσει. Εν τω μεταξύ, τα δείγματα του εμφυλίου αλληλοσπαραγμού είχαν κάνει την εμφάνισή τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την δυσκολία της εμπιστοσύνης των αγορών και υποψήφιων δανειστών προς την Ελλάδα.

Συγκεκριμένα, την διετία πριν την κυβέρνηση Ζαΐμη, είχαν χορηγηθεί στην Ελλάδα δύο δάνεια Αγγλικών τραπεζών. Η αλήθεια είναι πως η πολιτική της Αγγλίας ήταν εχθρική προς την ελληνική επανάσταση. Παρόλα αυτά στις 25 Μαΐου του 1823 αναγνώρισε την επανάσταση της Ελλάδας ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η αναγνώριση αυτή, άνοιγε τον δρόμο για δανεισμό από το Λονδίνο.

Στις 2 Ιουνίου του 1823 η προσωρινή κυβέρνηση Κουντουριώτη-Μαυροκορδάτου, ανέθεσε στους Ι. Οδλανδό, Ι. Ζαΐμη και Α. Λουγιώτη να μεταβούν στο Λονδίνο και σε συνεργασία με το εκεί Φιλελληνικό Κομιτάτο να συνάψουν «καθ'ον αν κρίνωσι συμφερότερον τρόπον»² το ελληνικό δάνειο. Η διαπραγμάτευση κράτησε 25 μέρες από την άφιξη και στις 21 Φεβρουαρίου του 1824 είχε συναφθεί το

---

² Γιώργος Ρωμαίος, Η Ελλάδα των δανείων και των χρεοκοπειών, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2012

δάνειο 800.000 λιρών στερλινών διάρκειας 36 ετών. Οι τραπεζικοί οίκοι που προμήθευσαν το δάνειο ήταν οι Loughiman, O' Brion και Ellice Co. Η πραγματική τιμή του δανείου ήταν μόνο το 59% της ονομαστικής. Από αυτό το ποσό αφαιρέθηκαν τα εξής:

• Τόκος δύο ετών	80.000
• Χρεολυσία δύο ετών	16.000
• Προμήθεια	3.200
• Πολεμοφόδια	11.900
• Πρόβλεψη για β' δάνειο	22.100
	139.200

Το αποτέλεσμα ήταν από το δάνειο των 800.000 λιρών θα φτάσει στην Ελλάδα με μεγάλες καθυστερήσεις το ποσό των 298.700 λιρών. Επίσης, ως εγγύηση, στο άκρως ληστρικό Ά δάνειο της ανεξαρτησίας, ζητήθηκε και παραχωρήθηκε στους Άγγλους «επί της γης και των φθαρτών κτημάτων του Έθνους». Δηλαδή, εάν δεν έφτανε στην ολοκλήρωσή της η ελληνική επανάσταση, τότε θα «τα έβρισκαν» με τους Τούρκους. Εάν απελευθερώταν η Ελλάδα, τότε θα εμφανίζονταν ως μεγάλοι ευεργέτες και οι μόνοι προστάτες. Χαρακτηριστική ήταν η προσέγγιση του Αδαμάντιου Κοραή σε επιστολή του προς τον Γ. Κουντουριώτη για το συγκεκριμένο δάνειο: «Το δάνειο το γινόμενον από το Αγγλικό Έθνος, δεν πρέπει να το στοχάζεσθε πολλά μεγάλην ευεργεσίαν».

Όταν λάβαμε το δάνειο άρχισε ένας μακρύς κατάλογος καταχρήσεων και σπατάλης, καθώς δεν υπήρχε έλεγχος διαχείρισης. Ο Γεώργιος Φίνλεϋ είχε γράψει σχετικά: «Το χρυσάφι του αγγλικού δανείου γυάλιζε άφθονο στα κεντημένα γελέκα και στα πλούσια πλουμισμένα άρματα των Ελλήνων στρατιωτών»³. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση του οπλαρχηγού Γκούρα, ο οποίος έπαιρνε για μισθούς και τρόφιμα 12.000 ανδρών ενώ διέθετε μόνο 3.000! Δυστυχώς, τότε, ο εμφύλιος αλληλοσπαραγμός ήταν στο αποκορύφωμά του και έτσι το περισσότερο ποσό από το δάνειο είχε χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες του εμφυλίου.

---

³ Γεώργιος Φίνλεϋ, Ιστορία της ελληνικής επανάστασης, Μετάφραση Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2008

Έτσι, στις 31 Ιουλίου του 1824, ψηφίστηκε από το Βουλευτικό η σύναψη δευτέρου δανείου και η κυβέρνηση ανέθεσε στους Ορλανδό, Λουριώτη και Ζαΐμη την διαπραγμάτευσή του. Αφού μετέβησαν στο Λονδίνο για την διαπραγμάτευση, υπογράφηκε σύμβαση για δάνειο 2.000.000 λιρών, διαιρούμενο σε 200.000 ομολογίες των 100 λιρών. Η Ελλάδα θα λάμβανε το 55,5 της ονομαστικής αξίας, δηλαδή 1.100.000 λίρες.

Το δάνειο αυτό, απεδείχθη πολύ πιο ληστρικό από το πρώτο. Πέρα από την προμήθεια του τραπεζικού οίκου (Αδελφών Ρικάρδων), την κάλυψη δαπανών και πληρεξουσίων, τα πιο σημαντικά ποσά που κατακρατήθηκαν από το δάνειο ήταν τα εξής:

- Χρεολύσιο ενός έτους: 220.000
- Τόκοι δύο ετών: 496.220
- Προμήθεια στρατιωτικού υλικού και ναυπήγηση πλοίων, στην Αγγλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες: 392.600.

Τελικά, στην Ελλάδα από τα 2.000.000 λίρες, το συνολικό ποσό που διαβιβάστηκε στην Ελλάδα ήταν 232.558 λίρες, λιγότερα δηλαδή από το πρώτο δάνειο των 800.000 λιρών.

Δυστυχώς, το δάνειο ξοδεύτηκε αλόγιστα και αυτό. Η Έθνοςυνέλευση, στο Άργος είχε ως αποτέλεσμα την επισημοποίηση της αναγνώρισης του χρέους από τα δάνεια της Ανεξαρτησίας. Από τότε άρχισε ένας μαραθώνιος διαβουλεύσεων με τους δανειστές για την εξεύρεση συμβιβαστικής συμφωνίας που θα είχε ως βάση τη μείωση των αξιώσεων των δανειστών (κούρεμα). Οι διαπραγματεύσεις επρόκειτο να διαρκέσουν καθ'όλη την διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να βρίσκεται αποκλεισμένη από όλα τα χρηματιστήρια της Δύσης και να γίνεται στόχος συνεχών επικριτικών σχολίων από τους δανειστές και τον Τύπο.

Η περιπέτεια των δανείων της Ανεξαρτησίας τελειώνει το 1880 με την σύναψη ενός νέου δανείου του ποσού των 2.800.000 λιρών, μειωμένου στο 1.200.000 λίρες με επιτόκιο 5%. Με το άρθρο 16 η ελληνική κυβέρνηση υπόσχεται να πληρώνει τακτικά τα αναγκαία ποσά για την εξυπηρέτηση του δανείου. Ακόμα υποθηκεύει τις εισπράξεις του χαρτοσήμου, που απέδιδε τότε 6.000.000 δρχ. και τις εισπράξεις του τελωνείου Κεφαλληνίας που απέδιδαν 1.200.000 δρχ.

3.2 Εποχή Καποδίστρια

Τον Ιανουάριο του 1828, αφού είχε ήδη επισημοποιηθεί η πρώτη χρεοκοπία, λόγω αδυναμίας καταβολής των τοκοχρεολυσίων των δύο δανείων της Ανεξαρτησίας, ο πρώτος κυβερνήτης του ανεξάρτητου πλέον ελληνικού κράτους έφτασε στο Ναύπλιο. Χαρακτηριστικά ο αρμόδιος για τα Οικονομικά Π. Λιδωρίκης ενημέρωσε τον Ι. Καποδίστρια ότι «όχι μόνο δεν υπάρχουν χρήματα στο Ταμείο, αλλά ούτε και Ταμείο υπάρχει, διότι δεν υπήρχε ποτέ».

Το έργο του Καποδίστρια ξεκίνησε ανοίγοντας το Κεντρικό Ταμείο με 50.000 γαλλικά φράγκα, που το μεγαλύτερο μέρος τους το κατέβαλε με προσωπική εισφορά. Έθεσε σε εφαρμογή ένα ολοκληρωμένο σχέδιο κατά της φοροδιαφυγής που τότε άγγιζε το 80%. Εισέπραττε το σύνολο των άμεσων φόρων με την αμείλικτη τιμωρία όποιων κατακρατούσαν μέρος των εσόδων.

Ταυτόχρονα, όμως, αυξάνονταν και οι δαπάνες για το Στρατό και το Ναυτικό, την περίθαλψη των διαφόρων προσφύγων που έρχονταν από περιοχές που τελούσαν υπό τουρκική κατοχή, για τα έργα υποδομής και για την παιδεία. Πλέον, δεν υπήρχε άλλη διέξοδος από τον δανεισμό. Η αναζήτηση δανείου ήταν άμεση, αλλά οι Προστάτιδες Δυνάμεις προετοίμαζαν από τότε την βασιλεία στην Ελλάδα. Δεν θεωρούσαν «δικό τους» τον Καποδίστρια, έτσι ενώ ήρθαν σε συμφωνία δεν το προσέφεραν παρά μόνο όταν ανέλαβε την διακυβέρνηση του κράτους ο Βασιλέας Όθωνας.

3.3 Εποχή Όθωνα

Πρώτος Βασιλέας της Ελλάδας είχε αποφασιστεί να είναι ο πρίγκιπας Λεοπόλδος, όμως μετά από πρότασή του που απορρίφθηκε για ένταξη και της Κρήτης στα όρια του ελληνικού κράτους, στις 21 Μαΐου του 1830 παραιτήθηκε. Το στέμμα τελικώς, δόθηκε στον ανήλικο βαυαρό πρίγκιπα Όθωνα και με «προίκα» δάνειο 60 εκατομμυρίων. Ο τόκος ορίστηκε στο 5%, το χρεολύσιο 1% και ο χρόνος απόσβεσης τα 36 χρόνια. Το ονομαστικό ποσό του δανείου ήταν 63.924.559 δραχμές. Από αυτό αφαιρέθηκαν τα εξής ποσά:

1. Το 6% με βάση την συμφωνία	3.835.473 δρχ.
2. Προεξόφληση 3,37% του κεφαλαίου θα δινόταν στους δανειστές που θα πλήρωναν μετρητοίς.	1.186.288 δρχ.
3. Μεσιτεία 2% και άλλα έξοδα.	1.964.252 δρχ.
Σύνολο	6.986.013 δρχ.

Το καθαρό ποσό που έμεινε ήταν 56.924.546 δρχ. Μέχρι τις 31/12/1843 –διάστημα 10 ετών από την υπογραφή του δανείου- απορροφήθηκαν για τόκους και χρεολύσια 33.080.795 δρχ.! Από το ποσό που απέμεινε δώσαμε 12.531.174 δρχ. στους Τούρκους για την εξαγορά της Φθιώτιδος. Αλλά 2.238.559 δόθηκαν σε διάφορους προγενέστερους πιστωτές του Βασιλείου. Τα «λείψανα» του δανείου, που ήταν 9.098.017 δρχ., σπαταλήθηκαν από την αντιβασιλεία του Όθωνα. Μισθοί, έξοδα καθόδου στην Ελλάδα, αποκαταστάσεως, επίπλων και «οδοιοπορίας» έφτασαν το 1.397.654 δρχ. Επίσης, μεγάλη ήταν η σπατάλη για την μεταφορά και συντήρηση του βαυαρικού στρατού, καθώς είχε επιλεγεί για να οργανώσει τον ελληνικό. Βέβαια ανθρώπινο δυναμικό υπήρχε, αλλά εκείνοι προτίμησαν μισθοφόρους από την Βαυαρία που το συνολικό κόστος του μέχρι την μεταπολίτευση του 1843 έφτασε τα 19.000.000 δρχ.

Ο προϋπολογισμός του 1842 έκλεισε με έλλειμμα 3.000.000 δρχ, γεγονός που οδηγούσε σε αναστολή πληρωμών. Έτσι, παρά τις μειώσεις στις δημόσιες δαπάνες, στις 3 Σεπτεμβρίου του 1843, η κυβέρνηση ανέστειλε την εξυπηρέτηση του δανείου, οδηγώντας την Ελλάδα στην δεύτερη χρεοκοπία. Μετά από έντονες διαπραγματεύσεις που κράτησαν πολλά χρόνια λόγω του Κριμαϊκού Πολέμου και έντονες πιέσεις από την πλευρά των Άγγλων (ο αρχηγός της αντιπολίτευσης, Πάλμερστον, ζήτησε ακόμα και στρατιωτική εισβολή σε περίπτωση μη εξόφλησης του δανείου), οι Προστάτιδες Δυνάμεις απέστειλαν τριμελή επιτροπή για διερεύνηση των οικονομικών μας και επιβολή όρων προς την εξυπηρέτηση του δανείου.

Στα χρόνια που ακολούθησαν (1844-1860), ήταν μία περίοδος χωρίς μεγάλα ελλείμματα και δανεισμό. Από το 1836 άρχισε να λειτουργεί αποτελεσματικά η «αποστραγγιστική μηχανή των φόρων». Όμως, από το 1861 έως το 1878, καταγράφεται μία δραματική περίοδος με μεγάλα ελλείμματα και αδυναμία κάλυψής

τους, καθώς πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα προκάλεσαν αύξηση των δαπανών και μείωση των εσόδων. Η αύξηση του ελλείμματος την περίοδο 1861-1867 έφτασε τα 60.000.000 δρχ. Τρεις ιστοριογράφοι της εποχής, Α. Ανδρεάδης, Ε. Ροΐδης και Ι. Σούτσος, περιγράφουν με ακρίβεια τις κυβερνητικές υπέρογκες σπατάλες, τις πελατειακού τύπου προσλήψεις και την αδυναμία περιστολής των δαπανών. Χαρακτηριστικά ο Ε. Ροΐδης σχολιάζει: «Οι πτωχοί φίλοι ους οι εκάστοτε κομματάρχαι διωρίζον βοηθούς εις την Εθνικήν Βιβλιοθήκην, άνευ καν υποχρεώσεως να ζώσιν εν Αθήναις, πολύ καλλίτερον θα εκαλούντο βοηθούμενοι. Τούτο δ' εφημόζετο εις πλείστας άλλας υπηρεσίας».⁴ Συνοπτικά από το 1879 έως και το 1890 υπήρξε μία δωδεκαετία εξωτερικών δανείων. Στον πίνακα φαίνονται τα δάνεια και η χρονολογία σύναψής τους:

<i>Έτος</i>	<i>Ονομαστικό κεφάλαιο</i>	<i>Πραγματικό προϊόν</i>	<i>Πραγματικοί τόκοι</i>
1879	60.000.000	44.000.000	8,18%
1880	120.000.000	89.500.000	6,70%
1884	100.000.000	69.786.000	7.15%
1887	135.000.000	90.900.000	5,95%
1887	30.000.000	20.436.000	5,87%
1889	125.000.000	91.000.000	5.50%
1890	60.000.000	53.000.000	5,66%
<i>Σύνολο</i>	630.000.000	458.622.000	

Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως από τα 630.000.000 δρχ εισπράχθηκαν 365.000.000 δρχ. Επιπλέον, μόνο το δάνειο του 1890 και μέρος του δανείου του 1884

⁴ Γιώργος Ρωμαίος, Η Ελλάδα των δανείων και των χρεοκοπειών, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2012

αφορούσαν παραγωγικά έργα, σιδηροδρομικές γραμμές κ.ά. Τα υπόλοιπα διατέθηκαν για στρατιωτικές και ναυτικές δαπάνες καθώς και για την εξόφληση παλαιών δανείων.

3.4 Εποχή Τρικούπη

Ο Ανδρέας Ανδρεάδης υποστήριζε πως δεν ήταν εύκολο εγχείρημα η ανεύρεση της αλήθειας όσον αφορά τα έσοδα και τις δαπάνες του προϋπολογισμού. Μάταια επισήμαναν φιλελεύθεροι οικονομολόγοι της εποχής, όπως ο Ι. Σούτσος και ο Α. Οικονόμος, ότι η χώρα πρέπει να δανείζεται μόνον αφού θα είχε ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό της.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, πιστός σε αυτή τη λογική, έχει μείνει στην ιστορία εκτός από χαρισματικός πολιτικός, αλλά και πολιτικός αυστηρών μέτρων. Για να αντιμετωπίσει τη «ληστρική» εξυπηρέτηση των δανείων, άρχισε από το 1882 την επιβολή έμμεσων φόρων ενώ αύξησε άθικτους τους άμεσους. Αύξησε κατά 10% τα τελωνειακά τέλη και τις φορολογίες των αροτριών των ζώων. Αργότερα, επέβαλε νέους φόρους στα οινοπνεύματα, στον οίνο, τον καπνό, τα τσιγαρόχατρα και το ζύθο ενώ το 1884 εισήγαγε το μονοπώλιο στο πετρέλαιο, τα παιχνιδόχαρτα και τα σπύρτα.

Μέσα όμως από αυτή την επώδυνη πολιτική, για να προωθηθεί η ανάπτυξη έδωσε προτεραιότητα στα έργα υποδομής: ολοκληρώθηκε η διώρυγα της Κορίνθου, κατασκευάστηκαν 907 χλμ.σιδηροδρομικών γραμμών και 1446 χλμ. αμαξιτών δρόμων. Αυξήθηκαν οι επενδύσεις και διευρύνθηκε η οικονομία, αυξήθηκαν οι εξαγωγές, συγκροτήθηκαν αστικά κέντρα και η Αθήνα άρχισε να μετατρέπεται σε σύγχρονη πόλη.

Από την δεύτερη κυβέρνησή του, το Μάρτιο του 1878, και μέχρι την αποχώρησή του από την πολιτική, το 1895, θα μοιραστεί την εξουσία με τον μεγάλο αντίπαλό του Θεόδωρο Δηλιγιάννη. Από τα πρώτα διακυβέρνησης του Τρικούπη, άρχισε να εμφανίζεται η ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας. Η Αθήνα και ο Πειραιάς έγιναν πόλος πληθυσμιακής και οικονομικής συγκέντρωσης. Ο πληθυσμός από 36.000 το 1853 αυξήθηκε σε 60.000 το 1873 και σε 149.000 το 1889. Οι εξαγωγές αυξήθηκαν, με πρώτο προϊόν τη σταφίδα η οποία κάλυπτε το ¼ της καλλιεργούμενης γης. Μέχρι το 1875, το ένα τέταρτο του μη αγροτικού ενεργού πληθυσμού ζούσε, από το κράτος. Δημόσιοι και δημοτικοί υπάλληλοι 10.000,

στρατιωτικοί 20.000 και εισπράκτορες φόρων 10.000. Γενικά, το κράτος για τον Τρικούπη ήταν εργαλείο για την οικονομική ανάπτυξη.

Για τον λόγο αυτό κατηγορήθηκε και ως «πλουτοκράτης» από τον αντίπαλό του με αποτέλεσμα ήττα του στις εκλογές του 1885. Δεν ήταν μόνο οι φόροι που προκάλεσαν την εκλογική του ήττα, αλλά και η αμείλικτη δίωξη των φοροφυγάδων με βαριά πρόστιμα και φυλακίσεις. Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη κρινόταν τότε να αναλάβει την χώρα σε ένα πολύ κρίσιμο χρόνο καθώς τόσο οι εσωτερικές όσο και οι εξωτερικές κρίσεις ήταν πολύ έντονες. Τα έσοδα του κράτους ήταν πολύ δύσκολα καθώς μόνο ο Χ. Τρικούπης μπορούσε όπως αποδείχθηκε να διαχειριστεί τα οικονομικά. Το κύριο σύνθημα της κυβέρνησης Δηλιγιάννη πριν πάει στην εξουσία ήταν «κάτω οι φόροι» και τώρα έπρεπε να κληθεί να επιβάλει μείωση των δαπανών και νέους φόρους. Μετά από αυστηρά μέτρα και μειώσεις μισθών έως και 20% αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Από αυτό το σημείο, οι κυβερνήσεις Τρικούπη και Δηλιγιάννη διαδέχονταν η μία την άλλη σε πολύ σύντομα χρονικά διαστήματα. Η κυβέρνηση Τρικούπη ουσιαστικά προσπαθούσε να διορθώσει κάθε φορά που κλίνεται να αναλάβει την διακυβέρνηση τα σφάλματα της προηγούμενης. Κάποιοι λάθος χειρισμοί του Δηλιγιάννη με την Τουρκία και το ενδεχόμενο πόλεμου μαζί της που θα ήταν καταστροφικός, οδήγησε σε απόκλιση των ελληνικών λιμανιών από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το γεγονός αυτό προκάλεσε έντονο οικονομικό ζήτημα το οποίο ήταν δυσεπίλυτο. Η χώρα είχε έρθει στα πρόθυρα της πτώχευσης. Έτσι ανέλαβε την εξουσία ο Τρικούπης για μία ακόμη φορά. Το 1893 τα χρέη από τα δάνεια ήταν δυσβάστακτα και η φορολογική αντοχή του λαού είχε φτάσει στα όριά της. Από το 1882 μέχρι το 1893 το κατά κεφαλήν χρέος είχε ανέλθει από 163 σε 363 δρχ. Οι όροι των δανείων ήταν «ληστρικοί», ώστε ο Έλληνας πρόσφερε για τα δάνεια διπλάσιο ποσοστό από το εισόδημα του σε σύγκριση με τους Άγγλους, με δεδομένο ότι ο κατά κεφαλήν πλούτος της Αγγλίας ήταν τριπλάσιος. Τρεις ήταν κυρίως οι λόγοι που το χρέος δεν μπορούσε να είναι βιώσιμο.

1. Τα επιτόκια των δανείων είχαν συναφθεί με σχετικά υψηλό επιτόκιο 4%-6%, όταν οι ευρωπαϊκές χώρες δανείζονταν με 3% και 4%. Τα δάνεια εκδόθηκαν σε τιμές πολύ κάτω του αρτίου, κατά μέσο όρο 72% του ονομαστικού κεφαλαίου.
2. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η πρακτική του Τρικούπη να αντλεί δάνεια από τις τρεις ελληνικές τράπεζες για να εξοφλήσει τις ληξιπρόθεσμες οφειλές με επιτόκια 7%-8%, υψηλότερα των εξωτερικών δανείων.

3. Ήταν η υπερτίμηση της δραχμής, η οποία το 1891 ήταν ραγδαία: από 1.30:1 το 1891 σε 1.60:1 το 1893.

Για αυτούς τους λόγους, από το 1887, το μεγαλύτερο τμήμα των νέων δανείων, σχεδόν το 70%, παρέμενε στους δανειστές για την εξυπηρέτηση παλαιών δανείων.

Καθώς όμως προσπαθούσαν οι ελληνικές κυβερνήσεις να φέρουν εις πέρας τα δημοσιονομικά ελλείμματα τρεις διαδοχικές οικονομικές κρίσεις την περίοδο 1882-1883 στη Γαλλία και στις ΗΠΑ προκάλεσαν ανεπανόρθωτες συνέπειες στην ελληνική αγορά. Κάθετη πτώση εξαγωγών των ελληνικών προϊόντων και κυρίως της σταφίδας, του πρώτου εξαγωγικού προϊόντος, με αποτέλεσμα τη μείωση του εισαγόμενου συναλλάγματος και τον κλονισμό ολόκληρου του συστήματος της παραδοσιακής αγροτο-εμπορευματικής παραγωγής της χώρας. Όσο και να φαίνεται περίεργο, το πλήγμα στη σταφίδα ήταν από τα σημαντικότερα οικονομικά και κοινωνικά γεγονότα από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Από τη σταφίδα ξεκίνησαν η αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών, οι κοινωνικές ανακατατάξεις, τα πρώτα κοινωνικά κινήματα και το μαζικό ρεύμα μετανάστευσης στην Αμερική.

Το πρώτο σχετικά μεγάλο κύμα μετανάστευσης άρχισε με τα πρώτα σύννεφα της σταφιδικής κρίσης. Μέχρι το 1899 είχαν μεταναστεύσει 15.000 Έλληνες. Με την κατάργηση των περιορισμών στην Αμερική από 1900 μέχρι το 1917 μετανάστευσαν 450.000 Έλληνες. Το 1915 μάλιστα τυπώθηκε στη Νέα Υόρκη η ελληνική εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ*, η οποία εξακολουθεί να κυκλοφορεί μέχρι και σήμερα.

Η διεθνής κρίση όμως δεν περιορίστηκε μόνο στις επιπτώσεις της στην σταφίδα. Πλήγμα σοβαρό υπέστη και η παραγωγή δημητριακών, που παρουσίαζε σημαντική αύξηση μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Η ναυτιλία περιορίστηκε στο 1/3 της συνολικής χωρητικότητας του ελληνόκτητου στόλου από το 1876 έως το 1890. Η βιομηχανία δεν έμεινε αλώβητη, καθώς η συγκρότηση των βαλκανικών κρατών μείωσε τις αγορές εξαγωγής, κυρίως για τη νηματουργία του Πειραιά και τη βυρσοδεψία της Σύρου.

Το δίλημμα ήταν αμείλικτο. Πτώχευση ή παράλυση του κράτους με μείωση των δαπανών στα 40.000.000 δρχ. Ο Τρικούπης επέλεξε ως διέξοδο νέους φόρους και σύναψη δανείου. Οι Άγγλοι κεφαλαιούχοι, για να συγκροτήσουν τις τιμές των ελληνικών χρεογράφων, αποφάσισαν να παραχωρήσουν ένα νέο δάνειο 4.500.000 λιρών και ενημέρωσαν τον τότε υπουργό Εσωτερικών Γεώργιο Θεοτόκη. Όμως, το δάνειο αυτό δεν εγκρίθηκε από τον βασιλιά. Κλείνοντας το ιστορικό του κρισίμου εκείνου δανείου, ο Τρικούπης κατηγόρησε τον βασιλιά και την αντιπολίτευση για την

ματαίωσή του. Με το κλείσιμο της συζήτησης, ο Χαρίλαος Τρικούπης θα ομολογήσει από το βήμα της βουλής πως και επίσημα η Ελλάδα πτώχευσε.

Οι ατυχέστατοι χειρισμοί των απομενόντων κυβερνήσεων, σε ζητήματα μείζονος σημασίας για την ιστορία του Έθνους, όπως το Κρητικό Ζήτημα και η κήρυξη ελληνοτουρκικού πολέμου επρόκειτο να καταδικάσουν όποιες πιθανότητες είχε η Ελλάδα να επιτύχει έναν αξιοπρεπή, δημοσιονομικά και ηθικά, συμβιβασμό με τους ξένους δανειστές. Η στρατιωτική ήττα της Ελλάδας από την Τουρκία έδωσε την ευκαιρία στις ξένες Δυνάμεις να επιβάλουν στην Αθήνα τους όρους που εκείνες επιθυμούσαν. Στα τέλη Οκτωβρίου του 1897, δηλαδή λίγο μετά από την συνθήκη της Κωνσταντινούπολης και την σίγουρη απόφαση της επιβολής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στην Ελλάδα, μετέβησαν στην Αθήνα αντιπρόσωποι των ευρωπαϊκών χωρών, που θα συμμετείχαν στην επιβολή του ελέγχου. Η πίεση για εξάντληση της αυστηρότητας και εγγυήσεις από τον ξένο τύπο ήταν καθημερινή και έντονη. Π.χ. η Τάιμς του Λονδίνου έκανε λόγο για κλονισμό της Ελλάδος στη διεθνή εμπιστοσύνη. Αξίζει να σημειωθεί μάλιστα πως στις συνεδριάσεις της επιτροπής δεν είχε δικαίωμα παρουσίας ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών.

Τα αποτελέσματα της δύσκολης τότε περιόδου για την χώρα επιβεβαιώνουν το ρητό πως ουδέν κακόν αμιγές καλού. Οι θυσίες του λαού με την επιβολή του Δ.Ο.Ε. κατάφεραν να θωρακίσουν την ελληνική οικονομία ώστε όταν ξέσπασαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, το 1912, η Ελλάδα ήταν έτοιμη να ανταποκριθεί στην πρόκληση.

3.5 Χρεοκοπία επί Βενιζέλου

Ο άξονας της οικονομικής πολιτικής του Ελ. Βενιζέλου ήταν ο διαρκής εξωτερικός δανεισμός καθώς ήταν ο μοναδικός τρόπος για το ελληνικό κράτος να χρηματοδοτήσει τα μεγάλα παραγωγικά έργα. Επέτρεπε στην κυβέρνηση να διασφαλίζει τη νομισματική σταθερότητα και να διατηρεί τον προϋπολογισμό ισοσκελισμένο. Με αυτή την πολιτική ο Ελ. Βενιζέλος κατάφερε κατά τη διάρκεια του 1929, να φτάσει σύμφωνα με τον δείκτη οικονομικής δραστηριότητας του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου, την ελληνική οικονομική δραστηριότητα στο υψηλότερο της σημείο.

Δυστυχώς όμως, το κραχ της Γουολ Στριτ, τον Οκτώβριο του 1929, επρόκειτο να μετατραπεί σταδιακά στον βασικό πυροκροτητή της τέταρτης κατά σειρά πτώχευσης της Ελλάδας. Από τον Νοέμβριο ο Έλληνας οικονομολόγος και καθηγητής Δημόσιας Οικονομίας, Ανδρέας Ανδρεάδης, σε συνέντευξη που παραχώρησε είχε τονίσει τις δομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Αυτές οι αδυναμίες κατά σύμπτωση είναι ίδιες με τις σημερινές. Η φατριοκρατία (σ.σ. ή αλλιώς το ρουσφέτι και οι πελατειακές σχέσεις), η γραφειοκρατία, η οργανισμομανία (σ.σ. η αλόγιστη δημιουργία αχρείαστων δημοσίων οργανισμών), η ξενομανία (σ.σ. η μίμηση ξένων πρακτικών δίχως να λαμβάνονται υπόψη οι εγχώριες οικονομικές συνθήκες), η οικογενειοκρατία και η φαυλοκρατία. Η διεθνής κρίση, βρήκε την Ελλάδα με βιώσιμα μεν αλλά πολλά ανεξόφλητα δάνεια. Το γεγονός αυτό, δεν δίνει σε οικονομικές κρίσεις περιθώρια ευελιξίας. Το οικονομικό αδιέξοδο ήταν προ των πυλών και η ανάγκη για σύναψη νέου δανείου ήταν δεδομένη για το κυβερνών κόμμα.

Όμως, η αλήθεια για την κρισιμότητα της κατάστασης αποκρύφτηκε από τον ελληνικό λαό εν γνώση του Ελ. Βενιζέλου. Έως εκείνη την στιγμή, οι κυβερνώντες κήρυτταν πως η διεθνής οικονομική κρίση δεν θα έπληττε την Ελλάδα και ότι εντός δύο μηνών το χρηματοοικονομικό σύστημα θα επανέλθει. Έτσι, όταν οι συνθήκες και η περίοδος χάριτος τελείωσε για την Ελλάδα ο Ελ. Βενιζέλος ήξερε πως ή θα σύναπτε νέο δάνειο ή η Ελλάδα θα χρεοκοπούσε. Φοβούμενος την λαϊκή κατακραυγή και την αντιπολίτευση που θα επωφελείτο από την ομολογία αυτή, ξεκίνησε μία κρυφή περιοδεία στην Ευρώπη προκειμένου την σύναψη δανείου. Παρουσιαζόταν αποφασισμένος να εξαντλήσει κάθε πιθανότητα σύναψης νέου δανείου, καθώς πίστευε πως τα παραγωγικά έργα, στα οποία είχε επενδύσει σε μεγάλο βαθμό η κυβέρνησή του στην αρχή της τετραετίας της, το 1928, θα απέφεραν καρπούς και θα μπορούσαν να δώσουν νέα πνοή στην ελληνική οικονομία. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις μπροστά στις συνέπειες της κρίσης ήταν διστακτικές να προσφέρουν δάνειο στην Ελλάδα και τον παρέπεμψαν στη χρηματαγορά.

Εν τω μεταξύ, ο πολιτικός τύπος στην Αθήνα είχε θέσει στο στόχαστρο του τον Βενιζέλο. Στις 6 Ιανουαρίου του 1932 η εφημερίδα βραδινή με τίτλο «Η Δήμευση» κατηγορούσε την κυβέρνηση πως δεν έχει πλάνο για την αντιμετώπιση της κρίσης. Αλλά χαρακτηριστικό είναι και το παράδειγμα του ριζοσπάστη που κατηγορήσε την κυβέρνηση για σπατάλες και έξοδα για τις ξένες διπλωματικές και στρατιωτικές αποστολές των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα σε άρθρο του με

τίτλο « 270.000 το χρόνο πληρώνει η κυβέρνηση στον Κουκ⁵ μονάχα για το ενοίκιο και το αυτοκίνητό του».

Η κατάσταση και οι συγκυρίες κατέστησαν πολύ δύσκολη την συνέχεια για τον Βενιζέλο. Μετά την έλευσή του στην Αθήνα συγκάλεσε σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών την Δευτέρα 6 Φεβρουαρίου του 1932 με στόχο το σχηματισμό μίας οικουμενικής κυβέρνησης ή έστω μίας κυβέρνησης συνεργασίας. Μάλιστα, άφησε να διαφανεί πώς ήταν έτοιμος και να παραιτηθεί για τον στόχο αυτό. Η απάντηση του Π. Τσαλδάρη, αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης ήταν άμεση ερμηνεύοντας την επιδίωξη του Βενιζέλου για συναίνεση ως μία προσπάθεια να καταστεί συνυπεύθυνο το Λαϊκό Κόμμα για την αποτυχημένη, όπως θεωρούσε, οικονομική πολιτική της κυβέρνησης.

Σε αυτό το δυναμιτισμένο κλίμα, καθώς και με τις έντονες πιέσεις από το εξωτερικό για μείωση δαπανών, αύξηση φορολογίας, απολύσεις κ.ά. φτάνουμε τέλη Φεβρουαρίου και στις εκλογές του Πειραιά μετά από σκάνδαλο και φυλάκιση του δήμαρχου και τραπεζίτη Τ. Παναγιωτόπουλου, ο οποίος είχε υπεξαιρέσει χρήματα από το ταμείο του Δήμου. Ο Βενιζέλος ήλπιζε καθώς ήταν κάτοικος του Πειραιά στο παρελθόν και οι υποστηρικτές είχαν παραδοσιακά ισχυρή παρουσία εκεί, πως οι εκλογές θα του έδιναν μία πολύτιμη πολιτική ανάσα. Το αποτέλεσμα όμως ήταν τραγικό για τον Βενιζέλο καθώς υπέστη μία βαριά πολιτική ήττα. Ο ίδιος, έσπευσε να υποβαθμίσει το αποτέλεσμα, αποδίδοντάς το στον εμπορικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου Δήμου και το αρνητικό οικονομικό κλίμα.

Μετά το φιάσκο των εκλογών του Πειραιά, ο Βενιζέλος κάνει ξανά έκκληση για οικουμενική κυβέρνηση, αυτή τη φορά επίσημα, από το βήμα της βουλής. Πίστευε πως η μόνη διέξοδος ήταν μία κυβέρνηση όσον το δυνατόν εθνικού συνασπισμού. Γι'αυτό, κάλεσε στις 25 Μαρτίου εκ νέου τους πολιτικούς αρχηγούς, αυτή τη φορά στο Προεδρικό Μέγαρο, υπό την προεδρία του Προέδρου της Δημοκρατίας Αλ. Ζαΐμη. Οι απαντήσεις των πολιτικών ήταν θετικές αυτή τη φορά, εκτός από τον Π. Τσαλδάρη, της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Η αντιπαράθεση πλέον ήταν σφοδρή, κάνοντας λόγω ο Βενιζέλος από το βήμα της βουλής, για αθέτηση προφορικής συμφωνίας και την άκρα ικανοποίηση του Λαϊκού κόμματος όταν κληθεί

---

⁵ Ο Κουκ ήταν ο αρχηγός της βρετανικής αποστολής που είχε κληθεί από την κυβέρνηση για να εκπαιδεύσει τις ελληνικές αστυνομικές δυνάμεις.

να συλλέξει τα ερίφια. Ακολούθησε η αποχώρηση του Λαϊκού Κόμματος από τη βουλή.⁶

Μετά το ναυάγιο της οικουμενικής κυβέρνησης, με τον συνεχή πόλεμο του τύπου και των ξένων δυνάμεων, η κατάσταση φτάνει εκτός ελέγχου. Οι ελπίδες επίσης για εξωτερική βοήθεια είχαν σχεδόν εξανεμιστεί. Η κατάσταση στο εσωτερικό ήταν δραματική. Οι πτωχεύσεις των εμπορικών αλλά και των βιομηχανικών επιχειρήσεων αυξάνονταν μέρα με τη μέρα. Οι άνεργοι είχαν φτάσει του 230.000, οι μισθοί είχαν πέσει σε πραγματική αξία κατά 10%, η οικονομική δραστηριότητα είχε μειωθεί αισθητά και οι τράπεζες αντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα ρευστότητας. Έτσι, στις 16 Απριλίου, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, στη Γενεύη, ο Βενιζέλος ανακοίνωσε την αδυναμία καταβολής των χρεών της Ελλάδας και επομένως την επίσημη κήρυξη στάσης πληρωμών από μέρους της. Από το βήμα της ΚΤΕ, ανέλυσε τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και έκανε έκκληση ξανά για βοήθεια. Τα αιτήματά του ήταν: πενταετή αναστολή των πληρωμών των τοκοχρεολυσίων και δάνειο 50.000.000 δολαρίων. Η απάντηση της ΚΤΕ ήταν αρνητική.

Ακολούθησε στις 21 Απριλίου μία θυελλώδης παραίτηση του υπουργού των Οικονομικών κ. Μαρή και έπειτα την ανάληψη του υπουργείου από τον Κ. Βαρβαρέσο. Στα πλαίσια της ανακοίνωσής του ήταν η κατάθεση σχεδίου νόμου περί αναστολής της υποχρέωσης της Τράπεζας της Ελλάδος προς εξαργύρωση των τραπεζικών γραμματίων και περί ρυθμίσεως της αγοράς και πώλησης συναλλάγματος. Επίσης, ανακοίνωσε την εγκατάλειψη του «χρυσού κανόνα», του «χρυσού συναλλάγματος»⁷

Μετά τις εξελίξεις αυτές, ακολούθησαν έντονες συγκρούσεις στη Βουλή που θυμίζουν πολύ έντονα τις σημερινές. Για παράδειγμα ο Αλ. Παπαναστασίου κατηγορήσε την κυβέρνηση για αργοπορία στην αντιμετώπιση της κρίσης. Η κριτική

---

⁶ 79 χρόνια ακριβώς θα χρειαστούν για να συμβεί ξανά το ίδιο, αλλά με το κόμμα του κ. Σαμαρά, όταν αποχώρησε από την Βουλή, κατά την διάρκεια συζήτησης για τα μέτρα της κυβέρνησης Παπαντρέου, μετά από αμφιλεγόμενη πολιτική παρέμβαση του αντιπροέδρου της Θ. Πάγκαλου.

⁷ Η δραχμή σταθεροποιήθηκε μετά από 15 χρόνια συνεχούς υποτίμησης. Έτσι, το 1928, εντάχθηκε στο περίφημο «κανόνα του χρυσού», όπου ήταν ένας μηχανισμός μετατροπής των νομισμάτων μέσω μιας ισοτιμίας σε σχέση με την τιμή του χρυσού.

του Π. Τσαλδάρη επικεντρώθηκε στην έλλειψη πολιτικού θάρρους απέναντι στους ξένους πιστωτές και απουσία προγράμματος οικονομικής πολιτικής.

Έπειτα, η αντιπαράθεση, όπως ήταν αναμενόμενο, ειδικά μετά τις αναγκαίες για την περίσταση περικοπές, ήταν στους δρόμους. Η αρχή ήταν με του υπαλλήλους της τράπεζας του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου. Σύντομα όμως, εκδηλώθηκαν απεργίες και σε άλλους κλάδους. Ο τύπος προσχώρησε σε έντονη κριτική απέναντι στην κυβέρνηση. Τον αποκαλούσαν ψεύτη, κλέφτη, αρχηγό ενός κεφαλαιοκρατικού-ληστρικού κράτους. Το χειρότερο από όλα, το οποίο και χρησιμοποίησε ο Βενιζέλος κατά την παραίτησή του στις 21 Μαΐου, ήταν η λέξη «ανθρωποφάγος» πρωθυπουργός, που μετά από τα χρήματα και τις περιουσίες των πολιτών, ήταν έτοιμος να κατασπαράξει και τους ίδιους του ανθρώπους.

Μετά την παραίτησή του, και πολλές προσπάθειες για σχηματισμό κυβέρνησης, η λύση δόθηκε από τον Παπαναστασίου. Όμως, ήταν κατώτερη των περιστάσεων και έμεινε στην ιστορία ως η κυβέρνηση των εννέα ημερών αφού μετά παραιτήθηκε. Ο Βενιζέλος ξαναπήρε την εξουσία και το πρώτο μέλημα ήταν να στείλει με προσωπική επιστολή προς όλους τους υπουργούς του για καταβολή κάθε δυνατής προσπάθειας προς επίτευξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερων περικοπών στα υπουργεία τους. Περικόπηκαν ακόμα και κονδύλια τα οποία ήταν απαραίτητα. Αποφασίστηκε κατάργηση όλων των κρατικών αυτοκινήτων όλων των υπουργών, υφυπουργών και υψηλόβαθμων αξιωματούχων και αξιωματικών. Επίσης, απαγόρευση της ελεύθερης μετατροπής της δραχμής σε συνάλλαγμα ή χρυσό, η επίσημη αναστολή των τόκων όλων των δανείων και η αύξηση των εισαγωγικών τελών. Ωστόσο, μία πρώτη συνέπεια αυτών των μέτρων ήταν η απότομη υποτίμηση της δραχμής σε σχέση με τα ξένα νομίσματα που έφτασε το 60%.

Έτσι, φτάσαμε στις 18 Ιουνίου όπου ξεκίνησε η εξαιρετικά σημαντική για την πορεία της Ελλάδας, Διάσκεψη της Λοζάννης. Εκτός από τα πολύ σημαντικά θέματα όπως τις πολεμικές επανορθώσεις, και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Ελλάδα με την περίθαλψη 1.400.000 προσφύγων, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Α. Μιχαλακόπουλος άφησε αιχμές για την στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα. Ανέφερε πως η υπηρεσία του ελληνικού χρέους υπερέβαινε του συνόλου του Βουλγαρικού προϋπολογισμού και όταν ζητούνται θυσίες από τις πιστώτριες χώρες, πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν και οι δημοσιονομικές καταστάσεις της. Η πίεση από μέρος μας είχε αποτέλεσμα, καθώς μόλις δέκα μέρες πριν από τις εκλογές η κυβέρνηση ήρθε σε συμφωνία με τους δανειστές, η οποία προέβλεπε την

παροχή στην Ελλάδα ετήσιου χρεοστασίου, έως την 1^η Απριλίου του 1933, καθώς και μια σειρά άλλων ευνοϊκών όρων για τη σταδιακή αποπληρωμή των χρεών.

Τις εκλογές τις κέρδισε το κόμμα του Π. Τσαλδάρη. Υπήρξε μία πρόσκαιρη οικονομική άνοδος. Η κήρυξη στάσης πληρωμών του Βενιζέλου, το 1932, σήμαινε πως από εκείνο το σημείο και για ένα σημαντικό διάστημα η Ελλάδα θα είχε την δυνατότητα να εξοικονομήσει κονδύλια που προηγουμένως προορίζονταν για την σταδιακή αποπληρωμή του χρέους. Έτσι, μπορούσαν πλέον να διοχετευτούν για την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας και της παραγωγικής δύναμης. Δυστυχώς όμως, η κυβέρνηση Τσαλδάρη, που δεν είχε καταφέρει ως αντιπολίτευση να παρουσιάσει ένα συγκεκριμένο οικονομικό πρόγραμμα, ήταν ανίκανη να διαχειριστεί τις νέες οικονομικές συνθήκες. Η σταδιακή πτώση στην αγροτική και βιομηχανική παραγωγή άρχισε να εμφανίζεται από το δεύτερο μισό του 1934. Έτσι, την οικονομική κρίση την διαδέχθηκε μία πολιτική κρίση. Δυόμιση χρόνια αργότερα, τον Αύγουστο του 1936, ο δικτάτορας Μεταξάς θα δηλώσει στο διάγγελμά του πως «από την στιγμήν που το κράτος ανεμείχθη εις την διαχείρισιν της οικονομίας, το κοινοβουλευτικόν σύστημα απώλεσε την αιτίαν υπάρξεώς του».

4^ο Αίτια της Κρίσης

Εδώ και πέντε χρόνια η χώρα μας υφίσταται μία από τις δυσκολότερες οικονομικές κρίσεις που έχει περάσει στην ιστορία της και η χειρότερη που έχει περάσει χώρα-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μία οικονομία για να φτάσει σε αυτό το σημείο, τα αποτελέσματα του οποίου είναι τραγικά, δεν μπορεί τα αίτιά του να βρίσκονται μόνο στο κοντινό παρελθόν. Σίγουρα, υπαίτιες για αυτή την κατάσταση, δεν είναι μόνο οι κυβερνήσεις που έχουν υπάρξει, αλλά και ο απλός κόσμος που συντηρούσε αυτό το σύστημα τόσα χρόνια. Ο μεγάλος πολιτικός αγωνιστής Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ, είχε πει κάποτε πως «Οι ζωές μας ξεκινούν όταν σταματήσουμε να είμαστε σιωπηλοί για τα πράγματα που έχουν πραγματική σημασία». Δυστυχώς όμως, το σύστημα συντηρείτο τόσα χρόνια όχι με την απλή σιωπή μας, αλλά με τα ρουσφέτια, τις «βολεψιές», το μέσον και τις «δωρεές». Έτσι, ο κόσμος κράταγε τους ίδιους ανθρώπους στην εξουσία, έως ότου ήρθε το πλήρωμα του χρόνου και όλες οι σπατάλες και μίζες ήρθαν στο προσκήνιο. Έτσι, οδηγούμαστε στο πρώτο αίτιο της κρίσης.

4.1 Οι πελατειακές σχέσεις Κράτους-πολιτών

Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, το αίτημα να δημιουργηθεί μια πιο δίκαιη κοινωνία, και να εφαρμοστεί μια πολιτική στήριξης των πιο αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων, τέθηκε με πειστικό τρόπο στην πολιτική ατζέντα. Όχι μόνο επειδή κατά την επταετία 1967-1974 συμπίεστηκαν έντονα οι μισθοί στον αστικό τομέα και τα εισοδήματα στην ύπαιθρο, αλλά και επειδή κατά την ίδια περίοδο δημιουργήθηκαν πολλές ευκαιρίες εύκολου πλουτισμού και συνθήκες που ευνοούσαν τη διαφθορά, ενώ επίσης εντάθηκαν οι μηχανισμοί πολιτικής καταπίεσης και πολιτικές διώξεις – φαινόμενα που, αθροιστικά, βάθυναν τον πολιτικό διχασμό και τις κοινωνικές-οικονομικές ανισότητες στην ελληνική κοινωνία.

Την περίοδο 1967-1974 οι ονομαστικές αμοιβές στον τομέα της μεταποίησης αυξάνονταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 10%, έναντι 14,2% του ρυθμού αύξησης του ονομαστικού ΑΕΠ. Η διαφορά αυτή, σήμαινε μια απόκλιση 29% περίπου σε βάρος των αμοιβών εργασίας και έδειχνε ότι η πολιτική που είχε ασκηθεί συνίστατο στην αύξηση των αμοιβών περίπου όσο ο πληθωρισμός, χωρίς οι εργαζόμενοι να

ωφελούνται από την αύξηση της παραγωγικότητας και την ανάπτυξη. Το Κοινωνικό Κράτος ήταν σχεδόν ανύπαρκτο, και περιοριζόταν στο να παρέχει μια στοιχειώδη ασφαλιστική κάλυψη και ελάχιστα κοινωνικά επιδόματα. Την ίδια περίοδο, στη Δυτική Ευρώπη, το «φορντικό μοντέλο» είχε επιτρέψει μια θεαματική παράλληλη πορεία ανάπτυξης, εισοδηματικής ευημερίας και οικοδόμησης Κοινωνικού Κράτους.

Από το 1974 και μετά, με καθυστέρηση δυο δεκαετιών, άρχισε σταδιακά να υλοποιείται και στη χώρα μας μια μορφή του μοντέλου της κεϋνσιανής δημοκρατίας που κυριάρχησε σε πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης μεταπολεμικά. Ακριβώς για να αντισταθμίσει τις αδικίες του παρελθόντος, η μέση ετήσια αύξηση των πραγματικών μισθών (αφού ληφθεί υπόψη ο πληθωρισμός) μεταξύ 1975 και 1981 ήταν 4,6%, παρότι η αντίστοιχη αύξηση του ΑΕΠ ήταν χαμηλότερη (4%).

Έκτοτε, το αίτημα για μείωση των ανισοτήτων εκφράζεται διαρκώς μέχρι σήμερα, περνώντας από διάφορους σταθμούς. Μετά το 1981, το αίτημα επικεντρωνόταν σε μια ευρύτερη οικονομική αναδιανομή που, πέρα από την εισοδηματική πτυχή της, θα συνόδευε την κοινωνική και πολιτική ενσωμάτωση των αδικημένων της μεταπολεμικής περιόδου – αδικημένων όχι μόνο οικονομικά, αλλά και κοινωνικά και πολιτικά. Από το 1994 και μετά, το αίτημα υποχώρησε, και δόθηκε προτεραιότητα στην υπέρβαση των βαθύτατων ανισορροπιών και της περιθωριοποίησης της χώρας, που χαρακτήριζαν για πολλά χρόνια την ελληνική οικονομία, καθώς και στη δημιουργία μιας κοινωνίας που θα συνέκλινε προς την Ε.Ε. Δόθηκε μεγάλη έμφαση στην ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής και του Κοινωνικού Κράτους, ιδιαίτερα όταν -από το 1995 και μετά- επιτεύχθηκαν υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης και η Ελλάδα εντάχθηκε στην ΟΝΕ. Με το ξέσπασμα της κρίσης το 2009, και την εφαρμογή ισχυρών περιοριστικών πολιτικών, η πίεση πήρε την μορφή αιτήματος της μεγαλύτερης συμμετοχής των ομάδων που φοροδιαφεύγουν, αυξάνοντας έτσι το κόστος προσαρμογής και δυσχεραίνοντας τον εξορθολογισμό μια σωρείας καταστάσεων που, αθροιστικά, στάθηκαν καθοριστικές για τις μεγάλες ανισορροπίες και την κρίση.

Για τις κυβερνήσεις της Μεταπολίτευσης, και ιδιαίτερα της περιόδου 1982-1989, ήταν επιτακτική η ανάγκη να ανταποκριθούν στο κοινωνικό αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Εισοδηματικές αυξήσεις, συντάξεις, θεσμικές ρυθμίσεις, παροχές και κατανομή δημόσιων πόρων χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία διανομής και, μάλιστα, ανεξάρτητα από την παραγωγή εισοδήματος και πλούτου. Η αναπτυξιακή πολιτική, που στηρίχθηκε κυρίως στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις

(ΜΜΕ) –πολλές από τις οποίες λειτουργούσαν φοροδιαφεύγοντας ή με συνεχείς ευνοϊκές ρυθμίσεις-, στις κατασκευές κατοικιών και στα αυθαίρετα, σε ευκαιριακές δραστηριότητες με ζωή τριών ή πέντε ετών και στη φοροδιαφυγή, οδήγησε σε ισχνά αποτελέσματα. Οι επιλογές αυτές, που χαρακτηρίζουν όλη εκείνη την περίοδο μέχρι σήμερα, ήταν η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος. Εξυπηρετούσαν την πελατειακή λογική της πολιτικής εξουσίας, που στον ιδιωτικό τομέα στηριζόταν στην προνομιακή μεταχείριση της μεγάλης μάζας των μικρομεσαίων και των μεσαίων στρωμάτων, ενώ στον δημόσιο τομέα έπαιρνε τη μορφή των αθρόων διορισμών, της άκριτης παροχής προνομίων και των συμμαχιών με συνδικάτα και κλειστά συστήματα εξουσίας, με στόχο την προσπόριση πολιτικών οφελών για τα πολιτικά συστήματα εξουσίας και προσωπικών οφελών για διάφορους ασκούντες την εξουσία. Παρατηρώντας τον πίνακα 4, θα διαπιστώσουμε την συνεχή αύξηση των υπηρετούντων στο Δημόσιο.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 μέχρι το 1995 περίπου, η άσκηση της πολιτικής πήρε τη μορφή της άμπωτης και πλημμυρίδας. Οι κυβερνήσεις εφαρμόζαν πολιτικές που παραγνώριζαν τα όρια αντοχής της χώρας, με συνέπεια να αποτυγχάνουν και να ξαναρχίζουν διαρκώς από την αρχή. Όλοι στήριζαν την πρώτη φάση και οι ίδιοι επέκριναν τις συνέπειές της! Η αποτυχία αυτή σε συνδυασμό με την έλλειψη βούλησης για μια πραγματική και πιο ουσιαστική αναδιανομή εισοδήματος, πλούτου και ευκαιριών στην ελληνική κοινωνία, οδήγησε στην ανάπτυξη ενός υποκατάστατου μηχανισμού. Ο μηχανισμός αυτός παρήγαγε μια «εύκολη» και –όπως θα φαινόταν αργότερα, εν μέρη τουλάχιστον- εφήμερη αναδιανομή. Όσο η χώρα είχε το εθνικό της νόμισμα, η προσφορά χρήματος οδηγούσε σε εκρηκτικούς ρυθμούς πληθωρισμού (17% κατά μέσο όρο, τη μακρά περίοδο 1975-1994), αλλά βελτίωνε πρόσκαιρα το βιοτικό επίπεδο μεγάλων κοινωνικών στρωμάτων. Πολύ σύντομα ωστόσο, αποδεικνυόταν ότι η πραγματικότητα που δημιουργούνταν ήταν μη βιώσιμη και επώδυνη. Έπειτα από λίγα χρόνια, οδηγούσε πάντα στο όριο εκείνο που οι κραυγαλέα προβληματικές επιπτώσεις της επέβαλλαν την ανατροπή της. Η διανομή της επιστροφής όμως, ήταν επίσης επώδυνη. Τότε ερχόταν η ώρα για περιοριστικές εισοδηματικές και δημοσιονομικές πολιτικές, που είχαν το γενεσιουργό τους αίτιο στα προηγούμενα χρόνια. Η διανομή προς τα πίσω, προκειμένου να αντισταθμιστούν οι αρνητικές συνέπειες της προηγούμενης πολιτικής, επαναλήφθηκε πολλές φορές: το 1980-1981, από την τότε κυβέρνηση της Ν.Δ. · το 1983, από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, με την

υποτίμηση, τον ετεροχρονισμό της ΑΤΑ, καθώς και με άλλα μέτρα· το 1985, με το πρόγραμμα Σημίτη· το 1990-1993, με την πολιτική της Ν.Δ.· την περίοδο 1995-1998 περίπου· και, με εκρηκτική μορφή, από το 2009 μέχρι σήμερα.

Την περίοδο μέχρι 1994-1995, η πίεση των μεταπολεμικών τραυμάτων κατίσχυσε, έτσι, των απαιτήσεων της νέας πραγματικότητας. Κάθε φορά, τα ευνοημένα κοινωνικά στρώματα έβλεπαν την ανατροπή ως έργο της επόμενης κυβέρνησης ή ως εξωγενές δεδομένο, αδυνατώντας να αντιληφθούν ότι το αίτιο της ανατροπής των κεκτημένων ήταν η θέσπιση, πριν από κάποιο χρονικό διάστημα, αθεμελιωτών ευνοϊκών ρυθμίσεων. Τούτο είχε μεγάλο κόστος και αποτέλεσε την απαρχή της σωρευτικής πορείας προς την υποχρέωση, που ακολούθησε, μέχρι την κρίση.

Η πολιτική κοινωνικής προστασίας και μείωσης των ανισοτήτων μπορούσε, θεωρητικά, να υλοποιηθεί μέσα από τα εξής εργαλεία πολιτικής, με διαφορετικά αποτελέσματα το καθένα:

- Αναδιανομή εισοδήματος υπέρ των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων, μέσα από το σύστημα των φόρων και των κρατικών μεταβιβάσεων εισοδήματος.
- Αναπροσανατολισμός των κρατικών δαπανών προς την παροχή συλλογικών υπηρεσιών που ευνοούν τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα, χωρίς να αυξηθεί η συνολική δαπάνη και να προκληθούν ελλείμματα.
- Εφαρμογή μιας χαλαρής εισοδηματικής πολιτικής, που οδηγεί σε αυξήσεις μισθών και συνεπώς βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης.
- Προσφυγή στον εξωτερικό ή εσωτερικό δανεισμό, με αντίστοιχες εναλλακτικές χρήσεις και ιδίως:
  1. Διόγκωση των δαπανών κοινωνικής προστασίας υπέρ των ασθενέστερων.
  2. Γενικότερα, διόγκωση δαπανών (επεκτατική πολιτική) με στόχο την αύξηση του ΑΕΠ, που επιτρέπει την αύξηση των εισοδημάτων και δίνει την εντύπωση μιας γενικής ευημερίας, χωρίς να βελτιώνει αναγκαστικά τη σχετική θέση των αδύναμων στρωμάτων. Το αν, βέβαια, οι δαπάνες χρησιμοποιούνται για επενδύσεις (και τι είδους), ή γίνονται τρέχουσες δαπάνες, έχει καίρια σημασία για τις μελλοντικές κοινωνικές επιπτώσεις.

3. Μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης, το δημοσιονομικό έλλειμμα της οποίας θα καλύπτεται από τον δημόσιο δανεισμό.

Τα εργαλεία αυτά χρησιμοποιήθηκαν σε διαφόρους συνδυασμούς κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Τα βασικότερα χαρακτηριστικά της πολιτικής που εφαρμόστηκε ήταν τα εξής:

- ✓ Οι κυβερνήσεις δανείζονταν από το εξωτερικό, και με τα δάνεια αυτά ασκούσαν επεκτατικές πολιτικές με καταναλωτικές και επενδυτικές δαπάνες, που οδηγούσαν σε αύξηση του ΑΕΠ, της απασχόλησης και των εισοδημάτων. Διορίζονταν χιλιάδες πρόσωπα στον στενό ή ευρύτερο δημόσιο τομέα, ανεξάρτητα από τις πραγματικές ανάγκες και τους χρηματοδοτικούς πόρους, και δημιουργούσαν υποδομές με πολλαπλές και μακροχρόνιες χρηματικές δεσμεύσεις (π.χ. ανώτατες σχολές και νοσοκομεία), επίσης ανεξάρτητα από τις πραγματικές ανάγκες και για λόγους πελατειακής ανταπόκρισης σε πρόσωπα με επιρροή και σε τοπικές κοινωνίες, ή ακόμη και για προσωπικό πολιτικό όφελος.
- ✓ Το Κράτος απείχε από την αποτελεσματική φορολόγηση τόσο των υψηλών εισοδημάτων όσο και της παραοικονομίας που κυριαρχούσε σε όλα τα στρώματα, καθώς και του μαύρου χρήματος (λαθρεμπόριο πετρελαίου, πολιτικό χρήμα, μίζες, πλαστά τιμολόγια κτλ.). Οι κυβερνήσεις ανέχθηκαν, ή και υπέλθαν, την εκτεταμένη φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή των ανωτέρων κοινωνικών τάξεων, των ελεύθερων επαγγελματιών, των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, των αγροτικών και άλλων πολλών στρωμάτων. Επιπλέον, πολλές επαγγελματικές κατηγορίες απαλλάσσονταν νόμιμα από τη γενική φορολογική επιβάρυνση και υπάγονταν σε προνομιακό φορολογικό καθεστώς, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τους αγρότες, τους μηχανικούς, τους οδηγούς ταξί και πολλούς άλλους.
- ✓ Ακόμη και η ίδια η κοινωνική πολιτική συνδέθηκε συχνά με καταστρατηγήσεις και αυθαιρεσίες. Πολλοί ρυθμιστικοί κανόνες και βασικές αρχές δεν εφαρμόζονταν καν, εφαρμόζονταν πολύ επιλεκτικά (*à la carte*), ή απλώς παραβιάζονταν. Τα παραδείγματα είναι αναρίθμητα: η ένταξη χιλιάδων ατόμων σε καθεστώς αναπηρίας ή απορίας, για να εισπράττουν κοινωνικά επιδόματα· η μη διεκδίκηση των κοινωνικών εισφορών προς το ΙΚΑ ή άλλα Ταμεία, ή των οφειλών σε άλλους δημόσιους φορείς (πχ στον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας)· η ένταξη σε ασφαλιστικά ταμεία χιλιάδων προσώπων με ευνοϊκούς όρους, τα οποία γίνονταν έτσι δικαιούχοι προνομιακών συντάξεων ή άλλων παροχών· η συνεχής

παροχή πλασματικών προϋποθέσεων για να λαμβάνουν διάφορες ομάδες ασφαλισμένων αυξημένη σύνταξη.

Σε μια κοινωνία η αναδιανομή εισοδήματος υπέρ των ασθενέστερων στρωμάτων είναι το δραστικότερο μέσο στην κατεύθυνση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Όσο περίεργο και αν ηχεί όμως, η αναδιανομή που σημειώθηκε ήταν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα σαθρή. Παρά τα όσα ειπώθηκαν και έγιναν, πραγματική αναδιανομή συντελέστηκε σε πολύ μικρότερο βαθμό απ'ότι εμφανίστηκε. Άλλωστε, κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, έπειτα από κάποιες σποραδικές αναφορές στην αναδιανομή, το κέντρο βάρους της πολιτικής δράσης πήρε διαφορετικό ονοματεπώνυμο· μετατοπίστηκε από τον στόχο της αναδιανομής σε άλλες σχέσεις, όπως αποκατάσταση αδικιών, κοινωνική δικαιοσύνη, ενίσχυση ειδικών αδύναμων στρωμάτων.

Η μετατόπιση αυτή, ενώ φαινόταν σαν μια αθώα αλλαγή που δεν άλλαζε την ουσία, στην πραγματικότητα άλλαζε πολλά. Με αυτή τη μετατόπιση, η διαδικασία (αναδιανομή εισοδήματος) μέσα από την οποία αναμενόταν να προκύψει το ζητούμενο αποτέλεσμα (μεγαλύτερη κοινωνική προστασία) παραμεριζόταν, και η έμφαση επικεντρωνόταν στο ίδιο το αποτέλεσμα.

Πολλές πολιτικές εμφανίζονταν ως αναδιανεμητικές και φιλολαϊκές. Το ασφαλιστικό σύστημα (συντάξεις, υγεία), η εκπαίδευση, η πολιτική μισθολογικών αυξήσεων είναι μερικά παραδείγματα που μπορούν να αναφερθούν. Μάλιστα, στο ασφαλιστικό σύστημα, η λογική αναδιανομής υπέρ των συνταξιοδοτούμενων και σε βάρος των εργαζομένων εκδηλώθηκε ιδιαίτερα έντονα. Οι ασφαλιστικές εισφορές ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν περίπου 28% χαμηλότερες απ'ότι στην Ευρώπη (10,4% έναντι 14,4% το 2009 στην Ευρωζώνη), αλλά οι συντάξεις στην Ελλάδα ήταν περίπου 45% υψηλότερες απ'ότι στην Ε.Ε. (αντιπροσώπευαν στην Ελλάδα γύρω στο 110% των καθαρών απολαβών στον ενεργό βίο, έναντι 76% στην Ε.Ε.).

Το κεντρικό ζήτημα δεν είναι ότι δεν υπήρχαν αναδιανεμητικές πολιτικές και παρεμβάσεις, είναι ότι η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου όλο και μεγαλύτερων στρωμάτων δεν στηριζόταν σε πολιτικές αναδιανομής, αλλά όλο και περισσότερο στα δημοσιονομικά ελλείμματα και τον δημόσιο δανεισμό.

4.2 Φοροδιαφυγή

Η φοροδιαφυγή είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα δημόσιας διαφθοράς που επέδρασε αρνητικά στην κρίση -και εξακολουθεί να επιδρά μέχρι και σήμερα-, αν δεχθεί κανείς την υπόθεση ότι είναι αδύνατον, χωρίς συνειδητή κρατική επιλογή, να παρατηρείται για δεκαετίες τέτοιας έκτασης φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή, όταν σε τόσες άλλες χώρες συμβαίνει το αντίθετο. Η συστηματική φοροδιαφυγή και τα παρεμφερή φαινόμενα δεν ήταν ένα αυτόματο αποτέλεσμα, που το πολιτικό σύστημα αδυνατεί αντικειμενικά να αντιμετωπίσει. Ήταν αποτέλεσμα μιας σύνθετης πολιτικής διαφθοράς σε πολλά επίπεδα, που είχε θεσμοθετήσει διαδικασίες οι οποίες είτε παρεμπόδιζαν την επιβολή κυρώσεων, είτε έκαναν πολύ ήπιες αυτές τις κυρώσεις, είτε απλώς δεν πίεζαν για την εφαρμογή τους.

Έχει πλέον αποδειχθεί ότι, το χάσμα μεταξύ δημοσίων εσόδων και δαπανών στην Ελλάδα ήταν καθοριστικός παράγοντας για τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το χρέος, για την υπερβολική διόγκωσή τους στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000 και, τελικά, για τη δημοσιονομική κρίση του 2009. Η παραοικονομία, που μπορεί να ιδωθεί ως ένα απέραντο πεδίο διαφθοράς και παράνομων πρακτικών και συναλλαγών, καλλιεργήθηκε ευρύτατα, διαχέοντας πρότυπα μικρής, μεσαίας και μεγάλης παρανομίας στη λειτουργία του συστήματος. Η πληρωμή των φόρων και των εισφορών, η διαφάνεια των συναλλαγών και πολλές άλλες νόρμες του δικαιοκτικού μας συστήματος, καταπατήθηκαν συστηματικά. Όλα αυτά όμως ήταν τμήμα και όχι το όλον, της φορολογικής διαφθοράς.

4.3 Η εξαρτημένη οικονομία

Η ελληνική οικονομία μπήκε στη δεκαετία του 1950 τραυματισμένη, όπως ακριβώς και η ελληνική κοινωνία μετά τον σκληρό εμφύλιο πόλεμο. Ωστόσο, σταδιακά άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια ανάπτυξης. Άρχισαν να δημιουργούνται ελαφριές βιομηχανικές μονάδες, αλλά και κάποιες, λίγες, βαριάς βιομηχανίας ενώ η γεωργία αναπτύχθηκε με ταχύτερους ρυθμούς.

Κρίσιμη πρώτη καμπή στην ελληνική οικονομία της δεκαετίας αποτέλεσε η υποτίμηση της δραχμής από την κυβέρνηση Παπάγου με πρωτοβουλία του υπουργού Συντονισμού Σπ. Μαρκεζίνη, τον Απρίλιο του 1953. Ο Μαρκεζίνης, στον οποίο ο Αλ.

Παπάγος είχε αναθέσει την εποπτεία όλων των οικονομικών υπουργείων και των τραπεζών, προσπαθούσε να βρει τρόπο να μειώσει το έλλειμμα. Η απόφαση που έλαβε ήταν η υποτίμηση της δραχμής. Στις 9 Απριλίου μάλιστα ανακοίνωσε πως «η επίσημος σχέσις της τιμής της δραχμής με την τιμήν του δολλαρίου καθορίζεται εις 30.000 δραχμάς εν δολλάριον. Το μέτρον τούτο λαμβάνεται με την ομόφωνον γνώμην της Νομισματικής Επιτροπής καθώς και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου».

Τι σήμαινε αυτό στην πράξη: Έκτακτη εισφορά επί των επιτηδευματιών, των ανώνυμων εταιριών, όσων κέρδισαν λαχεία και των ενοικιοστασιακών μισθωμάτων, περικοπή στο μισό του δώρου του Πάσχα για τους δημοσίους υπαλλήλους και μείωση της βουλευτικής αποζημίωσης. Η υποτίμηση της δραχμής της 9^{ης} Απριλίου έφερε αργά, αλλά σταδιακά μια σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας, αυξάνοντας τις επενδύσεις και την ανταγωνιστικότητα. Η αναπτυξιακή αυτή πορεία συνεχίστηκε με μεγαλύτερους ρυθμούς με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνστ. Καραμανλή στα μέσα της δεκαετίας του 1950.

Η Ελλάδα τότε, προσπαθούσε να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά και έμεναν κάποια ζητήματα για τα οποία έπρεπε να βρεθεί μια λύση που θα εξυπηρετούσε τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ένα πρώτο ζήτημα ήταν τα προπολεμικά δάνεια που έφταναν τα 14.000.000, εκ των οποίων τα 6.000.000 είχαν συναφθεί την περίοδο Τρικούπη (με επιτόκιο 4% και 5%), τα 4.000.000 την περίοδο 1902-1914 (με ίδιο επιτόκιο) και τα άλλα 4.000.000 την περίοδο από το 1914 έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (με υψηλότερο επιτόκιο, στο 6% και 7%). Το συνολικό ελληνικό χρέος ανερχόταν σε περίπου 75.000.000 στερλίνες. Ωστόσο, δεν ήταν μόνο οι ευρωπαίοι ομολογιούχοι που επιδίωκαν τη ρύθμιση του ελληνικού εξωτερικού δημόσιου χρέους. Οι Αμερικανοί είχαν επίσης αρχίσει να πιέζουν την Αθήνα στο συγκεκριμένο θέμα. Αισθανόμενος αυτή την ολοένα αυξανόμενη πίεση, ο Καραμανλής πρότεινε το 1959 την ετήσια καταβολή 4.000.000 δολαρίων, όμως οι μεγαλύτερες δόσεις καθώς και περισσότερες εγγυήσεις. Στη συνέχεια μετέβη στην Ουάσιγκτον και στον τότε αμερικανό πρόεδρο Κέννεντυ για διευθέτηση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων. Το κλίμα όμως δεν ήταν ακόμη θετικό για έναν τελικό συμβιβασμό. Την ίδια ημέρα της συνάντησης Καραμανλή-Κέννεντυ, δημοσιεύθηκε η έκθεση του αμερικανού γερουσιαστή Ελλάντερ για την ελληνική οικονομία. Στην έκθεσή του, τόνιζε πως «στην Ελλάδα το χρήμα δαπανάται αφειδώς».

Χαρακτηριστική ήταν η δημόσια αντιπαράθεση για το αν η Ελλάδα θα έπρεπε να γίνει ή όχι μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινής Αγοράς. Στην αντιπαράθεση μετείχαν ο Ευάγγελος Παπανούτσος, ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου. Αφορμή στάθηκε ένα άρθρο που δημοσίευσε στην εφημερίδα ο φιλόσοφος και δοκιμιογράφος Ευ. Παπανούτσος, στις 3 Αυγούστου 1961, με τίτλο «Ο νέος αποικισμός». Μεταξύ άλλων έγραφε τα εξής: «Ομολογώ ότι αυτή η ιδέα της μικρής Ευρώπης χωρίς σύνορα –σήμερα οικονομικά, αύριο πολιτικά και μεθαύριο εθνικά- με ενοχλεί. (...) Σ' αυτόν τον περίπλοκο και αζεδιάλυτο ιστό συμφερόντων και βλέψεων, τι λόγο έχει να μπερδευτεί μια μικρή και φτωχή χώρα σαν την Ελλάδα; Τα οικονομικά της ωφέληματα (των πολλών, όχι των λίγων) είναι αμφίβολα: σε μια εταιρεία πλουσίων και 'εξελιγμένων' επιχειρηματιών, ο φτωχός εταίρος είναι, σχεδόν κατά κανόνα, ή καταναλωτής για εκμετάλλευση ή ευτελής υπηρέτης. (...) Πολύ φοβούμαι πως αυτές οι 'ευρωπαϊκές ενώσεις' (είτε ανατολικού είτε δυτικού τύπου) που έγιναν ή σχεδιάζονται, αποτελούν μια νέα μορφή αποικιοκρατίας ύστερα από την κατάλυση των παλαιότερων ποικιλιών του συστήματος. Με την μέθοδο αυτή κράτη πλούσια και ισχυρά πάνε να μεταβάλουν σε αποίκους όχι τους μαύρους της Αφρικής και τους κίτρινους της Ασίας, αλλά τους λευκούς της Ευρώπης». Η πρώτη απάντηση ήλθε τρεις μέρες μετά από τον Κωνστ. Τσάτσο, υπουργό Προεδρίας της κυβέρνησης Καραμανλή. Μεταξύ άλλων αναφέρει: « Η είσοδος εις την Ευρωπαϊκήν κοινωνίαν συνδέεται με την καταβολήν μίας συνεχούς προσπάθειας του Έθνους να φτάσει εις το επίπεδον εκείνο το κοινωνικό-πολιτικόν και οικονομικόν, από του οποίου θα αντικρύσει τους άλλους εταίρους απί ίσοις όροις. (...) Όσοι πιστεύουν ότι, υπό τους όρους υπό τους οποίους συνεδέθη η Ελλάς με την Κοινήν Αγοράν, αυτή δεν είναι ικανή να ανταπεξέλθει εις τους τοιούτους κινδύνους, αυτοί δεν πιστεύουν ότι η Ελλάς είναι ικανή να επιζήσει. Πιστεύουν ότι είναι καταδικασμένη οπωσδήποτε από τούδε εις μαρασμόν. Και αυτό εμείς δεν δυνάμεθα να το παραδεχθώμεν». Τέσσερις ημέρες αργότερα, ο Ι. Πεσμαζόγλου, ο τότε υποδιοικητής της Τραπεζής της Ελλάδος, δημοσίευσε στο Βήμα δύο συνεχόμενα άρθρα (12 και 13 Αυγούστου), υπό τον τίτλο «Η Ευρωπαϊκή ενοποίησης και η θέσις της Ελλάδος», για να απαντήσει από την μεριά του στην κριτική του Παπανούτσου, θέτοντας μάλιστα το ζήτημα ως ένα εξαιρετικά κρίσιμο δίλημμα για την πορεία της χώρας: «Το ερώτημα που τίθεται ενώπιον του Ελληνικού λαού είναι η επιλογή μεταξύ των εξής δύο λύσεων: η μια είναι να συμμετάσχωμεν εις την ενοποιημένην Ευρώπην, αντιμετώπιζοντες την πίεσιν εις τον ανταγωνισμόν οικονομικώς και οργανωτικώς πλέον προηγμένων λαών, με την

προοπτική όμως ταχείας οικονομικής και κοινωνικής προόδου καθ'ο μέτρον θα επιτύχωμεν εγκαίρως την απαραίτητον προσαρμογήν μας εις τας απαιτήσεις της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Η άλλη λύσις είναι να παραμείνωμεν εκτός των μεγάλων υπό διαμόρφωσιν οικονομικοπολιτικών ενοτήτων, προφυλαγμένοι από την δίνη του ανταγωνισμού, αλλά και έξω από το ρουν της προόδου. Τότε όμως η οικονομική μας απομόνωσις θα έχει ως συνέπειαν την συνεχώς οικονομικήν και κοινωνικήν μας εξασθένησιν έναντι των άλλων λαών, με περαιτέρω αποτέλεσμα την ανάγκην διαρκώς μεγαλυτέρας προστασίας και την προοπτικήν αδιεξόδου διά την προσπάθειαν της οικονομικής μας αναπτύξεως».

Η δημόσια αυτή αντιπαράθεση –που πλέον, αρκετές δεκαετίες αργότερα, έχει αναδυθεί ξανά στη δημόσια ζωή, αυτή τη φορά σχετικά με το ενιαίο νόμισμα και την ωφέλεια ή όχι της οικονομικά τραυματισμένης Ελλάδας από την παραμονή της σε αυτό- έκλεισε στις 17 Αυγούστου, με ένα τελευταίο άρθρο του Παπανούτσου στο Βήμα με χαρακτηριστικό τίτλο «Κλείσιμο του διαλόγου»: «Σήμερα κλείνω (από μέρους μου) τη συζήτηση που άνοιξα με μια σειρά άρθρων απάνω σε γενικότερα προβλήματα της οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας μας με την Έυρώπη των Έξι' (...) Αφού αργά ή γρήγορα η ένωση των ευρωπαϊκών χωρών στην οποία προσχωρούμε θα γίνει πολιτικός συνασπισμός με αρκετά σαφώς διαγραφόμενες σήμερα τάσεις του σκληρού πυρήνα του να επιβληθεί κυριαρχικά στα άλλα μέλη, έχομε επίγνωση των κινδύνων που διατρέχομε, να χάσομε ως λαός, μαζί με τον εθνικό χαρακτήρα και την εθνική μας ελευθερία; Και πως παρασκευαζόμαστε ν' αντιμετωπίσομε αυτό το ενδεχόμενο; Εδώ ακριβώς είναι που εξομολογήθηκα τις ανησυχίες μου και περίμενα απ' όσους διαφωνούν μαζί μου να διαλύσουν με σοβαρά επιχειρήματα τους φόβους μου».

Τελικώς, στις 30 Ιουλίου του 1962, συγκροτήθηκαν στο Παρίσι δύο κονσόρτσιουμ για την παροχή οικονομικής βοήθειας υπό μορφή δανείων προς την Ελλάδα και την Τουρκία. Στο ελληνικό κονσόρτσιουμ μετείχαν οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Γαλλία, Γερμανία, η Ιταλία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο. Η συμφωνία, που ανακοινώθηκε επίσημα στις 19 Οκτωβρίου, προέβλεπε τρεις εξής όρους, όπως δημοσιοποιήθηκαν από την κυβέρνηση Καραμανλή: α) Αναγνωρίζεται εις το ακέραιον το ονομαστικό κεφάλαιον. β) Αναγνωρίζεται το 10% των συμβατικών τόκων διά την δεκαετίαν 1950-1960, το 20% διά την διετίαν 1961-1962 και το 50 % των συμβατικών τόκων, αυξανόμενων εις το ποσοστό τούτο βαθμιαίως από του προσεχούς έτους και εκείθεν. γ) Η εξόφλησις θα γίνει δι' εξαγορών

ομολογιών, διατεθειμένου προς τούτο υπό της Ελληνικής κυβερνήσεως από του 1963 και εκείθεν ποσού ίσου προς το ήμισυ τοις εκατόν του ονομαστικού κεφαλαίου, ήτοι ποσού ενός περίπου εκατομμυρίου δολλαρίων, εφ' όσον η ρύθμισις επεκταθεί εις το σύνολον του εις συνάλλαγμα δημοσίου χρέους (δια το δάνειον Υδρεύσεως, το οποίον αναγνωρίζεται ως εξαιρετική περίπτωση, ισχύει μεγαλύτερον ποσοστόν). Υπό τας ανωτέρω συνθήκας προβλέπεται ότι η εξόφλησις του εις συνάλλαγμα δανείου θα πραγματοποιηθεί εντός περιόδου 42 έως 45 ετών και ότι θα καταβληθεί, λόγω της διαδικασίας εξαγοράς, το 60% περίπου του ονομαστικού κεφαλαίου».

Η συμφωνία αυτή ήταν και ταυτόχρονα η αρχή για να ανοίξει ξανά η λεωφόρος των δανείων, καθώς ο διακανονισμός, πρώτα με τους αμερικανούς δανειστές και έπειτα με τους βρετανούς, θα επέτρεπε σύντομα στην Ελλάδα να στραφεί και πάλι προς τις διεθνείς κεφαλαιακές αγορές και όχι σε μεμονωμένα διακρατικά δάνεια και σε δάνεια διεθνών οργανισμών.

Δυστυχώς, ξανά η Ελλάδα στις 3 Δεκεμβρίου του 1965, βρέθηκε και πάλι για μια ακόμη φορά, στη δίνη οικονομικής κρίσης. Όμως το πρόβλημα γρήγορα επεκτάθηκε και πολιτικά καθώς οι καινούριοι φόροι και αύξηση τελών κυκλοφορίας δημιούργησε στον κόσμο μια αποστροφή και απαξίωση των πολιτικών προσώπων της χώρας. Έτσι, δίχως πολιτική ομαλότητα η οποία ήταν πλέον πολύ μακριά μια νέα πιο καταστροφική περίοδος πολιτικής ανωμαλίας βρισκόταν προ των πυλών της πολύπαθης χώρας, η επταετία της χούντας.

Στις 6:30 το πρωί της Παρασκευής της 21^{ης} Απριλίου του 1967, οι Έλληνες άκουσαν αποσβολωμένοι τα εξής από τον ραδιοφωνικό σταθμό των Ενόπλων Δυνάμεων: «Λόγω της δημιουργησθείσης εκρύθμου καταστάσεως, από του μεσονυκτίου ο στρατός ανέλαβε την διακυβέρνησιν της χώρας».

Μέσα στα δύο έτη, το στρατιωτικό καθεστώς «ψήφισε» δύο νόμους, τους υπ' αριθμόν 89/1967 και 378/1968, με τους οποίους παρέχονταν σε εταιρίες –κυρίως ξένες και δη αμερικανικές- πολλά φορολογικά προνόμια και εξαιρέσεις. Ωστόσο, οι ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις μπορεί να προσέλκυσαν πολλές ξένες εταιρίες, όπως η αμερικανική Λίττον, η έλευση της οποίας διαφημίστηκε ιδιαίτερα από το καθεστώς, σύντομα όμως δημιούργησαν ένα άναρχο, χωρίς έλεγχο πλαίσιο εταιρικής δραστηριότητας, όπου δινόταν πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στα οφέλη των εταιρειών εις βάρος του μακροπρόθεσμου οικονομικού σχεδιασμού και των οφελών που θα μπορούσε να έχει η χώρα από αυτές τις επενδύσεις.

Παράλληλα, η ΕΟΚ «πάγωσε» την οικονομική βοήθεια της προς την Αθήνα ενώ εφαρμόστηκε μόνο η προβλεπόμενη τελωνειακή σύνδεση. Επίσης δεν προχώρησε καμία από της διοικητικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις που κρίνονταν απολύτως αναγκαίες για τη δύσκολη προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά. Οι δικτάτορες αύξησαν τις δημόσιες δαπάνες, ειδικότερα στους τομείς ασφαλείας και προσέτρεξαν σε εσωτερικό και κατά καιρούς εξωτερικό δανεισμό για να καλύψουν τους ετήσιους προϋπολογισμούς.

Προς το τέλος της επταετίας και συγκεκριμένα από το 1972 και μετά, άρχισαν να διαφαίνονται ξεκάθαρα τα αποτελέσματα των κακών, δίχως σχεδιασμό και προγραμματισμό οικονομικών χειρισμών του χουντικού καθεστώτος. Ειδικότερα το επόμενο έτος, που εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης του 1973 και του γενικότερου άσχημου οικονομικού κλίματος αποτέλεσε την αρχή μιας διεθνούς οικονομικής κρίσης, η ελληνική οικονομία βρέθηκε σε εξαιρετικά δεινή θέση. Ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε στο 15.5% από το 4.9% στο οποίο βρισκόταν το 1966 και την επόμενη χρονιά, το 1974, έτος πτώσης της χούντας, ο ρυθμός ανάπτυξης εμφάνισε μετά από πολλά χρόνια αρνητικό πρόσημο, πέφτοντας στο -6,4% από το 6,5% στο οποίο βρισκόταν το 1966. Ίσως η πλέον ακριβής εκτίμηση για την οικονομική πολιτική του στρατιωτικού καθεστώτος είναι η αναφορά του Ξ. Ζολώτα πως «η πολιτική της δικτατορίας ήταν ουσιαστικά μια πολιτική ποσοτικής μεγεθύνσεως και όχι οικονομικής αναπτύξεως».

Μετά την πτώση του χουντικού καθεστώτος, η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με μια σειρά κρίσιμων προκλήσεων, κυρίως στον τομέα του εκδημοκρατισμού της χώρας αλλά και στο εξωτερικό πεδίο, με τα δραματικά γεγονότα στην Κύπρο. Ακολούθησε μια σειρά παραχωρήσεων δανείων προς την Ελλάδα

1. 100.000.000 δολαρίων από ένα κονσόρτσιουμ ξένων τραπεζών.
2. 60.000.000 μάρκων από την Δ. Γερμανία για την τριετία 1974-1976.

Έτσι, από εκείνο το σημείο και ειδικά μετά την ένταξή μας στην ΕΟΚ, στις 9 Φεβρουαρίου του 1976, ξεκίνησε μια εξαρτημένη οικονομία της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Πλέον, οι ελληνικές κυβερνήσεις έπρεπε να δίνουν λόγω σε οποιαδήποτε μεταρρύθμιση έπρεπε να γίνει έως σήμερα. Δυστυχώς, η οικονομία της Ελλάδας, «έμαθε» να ζει με δανεικά από το εξωτερικό με αντίβαρο τον αυστηρό έλεγχο και την καθοδήγησή τους ακόμα και σε άκρως εγχώρια θέματα.

4.4 Μηχανισμοί αποπλάνησης και ο πολιτικός ρόλος του χρέους

Οι σχεδόν τέσσερις δεκαετίες της Μεταπολίτευσης χαρακτηρίστηκαν από πολλές και σημαντικές διαφοροποιήσεις και διακυμάνσεις στις πολιτικές που εφαρμόστηκαν. Οι κομματικές εναλλαγές, σε συνδυασμό με τις εσωτερικές και διεθνείς συγκυρίες, κατέστησαν εμφανείς τις συνεχείς διαφοροποιήσεις των πολιτικών επιλογών, ακόμη και στο εσωτερικό των κομματικών κυβερνήσεων. Όμως, όλη αυτή τη μακρά περίοδο, δύο στοιχεία κατέχουν σταθερά κεντρική θέση στις πολιτικές που ακολούθησαν: τα δημοσιονομικά ελλείμματα και ο πληθωρισμός. Καμιά χρονιά δεν υπήρξε χωρίς δημοσιονομικά ελλείμματα και χωρίς πληθωρισμό που να μην ξεπερνούν τα ελλείμματα και τον πληθωρισμό είτε της Ε.Ε. είτε της Ευρωζώνης (από το 2000 και μετά). Αποτέλεσμα αυτών των δύο σταθερών ήταν, αφενός, η συνεχής διόγκωση του χρέους της χώρας (πίνακας 5) και, αφετέρου, η διαρκής αποδυνάμωση της ανταγωνιστικότητάς της.

Τα μεγέθη του χρέους είναι αριθμοί. Πίσω όμως από τους αριθμούς, κρύβονται τρόποι λειτουργίας του πολιτικού συστήματος της χώρας. Και η κρίσιμη πολιτική λειτουργία ήταν ότι, στην ουσία, το χρέος, αντί να αποτελεί εργαλείο πολιτικής για να επιτευχθούν μεγάλοι στόχοι (επενδύσεις, ανάπτυξη, κοινωνική προστασία, μεταρρυθμίσεις), μετατράπηκε σταδιακά σε αυτοσκοπό μιας πολιτικής που προσπαθούσε, με την προσφυγή σε δάνεια, να αντισταθμίσει πολιτικές αδυναμίες ή αποτυχίες, όπως:

- i. Την αδυναμία να αντιμετωπιστούν με πειστικό τρόπο τα μεγάλα προβλήματα της κοινωνίας, στον βαθμό, φυσικά, που κάτι τέτοιο μπορούσε να γίνει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η αποτυχία να επιτευχθούν ικανοποιητικοί ρυθμοί μεγέθυνσης χωρίς την προσφυγή στον δανεισμό, παρά την εισροή περίπου 100 δις ευρώ από την Ε.Ε., από το 1981 μέχρι τα τέλη του 2012.
- ii. Την παροχή υποσχέσεων και την καλλιέργεια προσδοκιών πέρα από κάθε όριο, οι οποίες, στη συνέχεια, ήταν αδύνατον να υλοποιηθούν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα: η αδυναμία ή αποτυχία –που στην ουσία δεν ήταν αποτυχία, αλλά συνειδητή επιλογή– να αντιμετωπιστούν οι μεγάλες ανισότητες στην ελληνική κοινωνία, με την πάταξη της φοροδιαφυγής και της εισφοροδιαφυγής, της διαφθοράς, της παραοικονομίας.

- iii. Την πίεση της κουλτούρας που είχε καλλιεργηθεί, ότι δηλαδή η κυβέρνηση όφειλε να εξασφαλίσει πρόσθετες κοινωνικές ή οικονομικές επιδόσεις, ασχέτως αν αυτό ήταν εφικτό ή όχι.

Προς την ίδια κατεύθυνση λειτούργησε και η απουσία θεσμικών ρυθμίσεων γύρω από τα καταναλωτικά δάνεια και τα δάνεια για κατοικίες. Για αρκετά χρόνια πριν από την κρίση, η αυξανόμενη αγοραστική δύναμη που, μέσω των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και των τραπεζικών δανείων, κατέληγε σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις δημιουργούσε την εντύπωση ότι, παρά τις ανισότητες που παρήγε ο τρόπος ανάπτυξης της οικονομίας μας, τα ευρύτερα στρώματα διατηρούσαν, ή ακόμη βελτίωναν, το επίπεδο διαβίωσής τους.

Χωρίς τις ανισότητες που είχαν εμπεδωθεί στο φορολογικό σύστημα και στον συνολικό τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας και χωρίς την προσφυγή στους «εύκολους δρόμους» της πολιτικής, ούτε τόσο μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα θα είχαν δημιουργηθεί, ούτε το παραγωγικό σύστημα και η ανταγωνιστικότητα θα είχαν αποδυναμωθεί τόσο, ούτε οι τεράστιοι κοινοτικοί πόροι που διοχετεύθηκαν στον αγροτικό τομέα ή διατέθηκαν χωρίς κανέναν μηχανισμό ελέγχου για διάφορα προγράμματα (κατάρτισης, απασχόλησης, μικρομεσαίων, κ.ο.κ.) θα είχαν αποτύχει να οδηγήσουν σε ένα πιο ισχυρό παραγωγικό και κοινωνικό σύστημα, ούτε οι επενδύσεις σε υλικό ή άλλο εξοπλισμό θα συνδέονταν με καταστάσεις ιδιωτικού πλουτισμού εντός και εκτός Ελλάδας.

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η συνολική λειτουργία με τόσο έντονες ανισοροπίες ήταν ανορθολογική. Πράγματι, η ορθολογική διάσταση ήταν απύσχα, από τη σκοπιά του δημόσιου συμφέροντος. Ήταν όμως παρούσα για το κομματικό ή το προσωπικό συμφέρον ή για το συμφέρον ειδικών κοινωνικών κατηγοριών. Η συστηματική –και καθ’ υπερβολήν– ανάδειξη ειδικών κοινωνικών συμφερόντων σε εθνικό συμφέρον από το πολιτικό σύστημα υπονόμει με αφανή τρόπο την αναπτυξιακή πορεία της χώρας και ύψωνε μια επίπλαστη –και, στην ουσία, ναρκοθετημένη– ευδαίμονα μακαριότητα.

4.5 Δημιουργική λογιστική και ένταξη στην ONE

Το 1996 ξεκίνησε η περίοδος που έχει χαρακτηριστεί ως οκταετία του εκσυγχρονισμού. Ήταν το έτος θανάτου του Α. Παπανδρέου και ανάληψης της πρωθυπουργίας από τον Κώστα Σημίτη. Το γενικό δημόσιο έλλειμμα τότε ήταν στα επίπεδα του 7,4%. Με ιδεολογικό όχημα τον εκσυγχρονισμό και με πρωταρχικό στόχο της είσοδο της Ελλάδας στην ONE, η κυβέρνηση Σημίτη συνέχισε τον περιορισμό του γενικού δημόσιου ελλείμματος, που αποτελούσε βασική και απαρέγκλιτη προϋπόθεση για την συμμετοχή της χώρας στην ευρωζώνη: 4% του ΑΕΠ το 1997, 2,5% το 1998, 1,8% το 1999 και 2% το 2000. Ωστόσο, η σημαντική μείωση του δημοσίου χρέους εξακολουθούσε να παραμένει ανυπέρβλητος στόχος.

Στα τέλη της πρώτης τετραετίας, όμως, η κυβέρνηση Σημίτη άρχισε να αντιμετωπίζει έντονες πιέσεις. Οι λόγοι ήταν αρκετοί. Πρώτον, με εξαίρεση τη δημοσιονομική σύγκλιση και κυρίως τη μείωση του ελλείμματος, ο σημερινός εκσυγχρονισμός απέτυχε να βάλει τη σφραγίδα του στα άλλα κρίσιμα ζητήματα της ελληνικής οικονομίας. Το δημόσιο χρέος παρέμενε και οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις τόσο στην οικονομία όσο και στη δημόσια διοίκηση είτε καθυστερούσαν είτε δεν επιχειρούνταν. Με άλλα λόγια, ο εκσυγχρονισμός παρέμεινε ως επί το πλείστον ένα ιδεολογικό στρατήγημα το οποίο κατάφερε μεν να διατηρήσει μεν τον Κώστα Σημίτη και το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία για δύο τετραετίες, απέτυχε όμως να μετατραπεί σε εργαλείο μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας και δημόσιας διοίκησης, δηλαδή του κράτους. Επίσης, η κυβέρνηση Σημίτη δέχθηκε ισχυρό πλήγμα που την έφθειρε, αν όχι ραγδαία ωστόσο σταδιακά, με το σκάνδαλο του Χρηματιστηρίου (1999).

Με την είσοδο της χώρας στην ONE –με την απόφαση που επικυρώθηκε στις 19-20 Ιουνίου στη Σύνοδο Κορυφής στη Σάντα Μαρία ντε Φείρα της Πορτογαλίας- η κυβέρνηση Σημίτη πέτυχε τον πρωταρχικό της στόχο και έλαβε μια προσωρινή πολιτική ώθηση, έχοντας καταφέρει να κερδίσει, οριακά, μια δεύτερη τετραετία στις εκλογές του Απριλίου του 2000. Από εκείνο το σημείο και μετά όμως, η φθορά της κατέστη ραγδαία. Η επίτευξη του στόχου της ONE δεν συνοδεύτηκε από τις τόσο αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στον δημόσιο τομέα (ασφαλιστικό, παιδιά, υγεία, δημόσια διοίκηση, καταπολέμηση της διαφθοράς).

Από το 2002, η Γιούροστατ άρχισε να εγείρει ερωτήματα σχετικά με τα στοιχεία που έδινε η Ελλάδα στις αρμόδιες ευρωπαϊκές υπηρεσίες. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Πάνος Καζάκος, «η Επιτροπή διαπίστωνε σημαντικές διαφορές μεταξύ των προβλέψεων των υπηρεσιών της και εκείνων της ελληνικής κυβέρνησης και έβλεπε με ανησυχία τη δημοσιονομική πορεία της χώρας».

Επίσης, δύο σημαντικές παρατηρήσεις προκύπτουν από αυτήν την ιστορική αναδρομή της ελληνικής ένταξης στην ΕΕ. Πρώτη παρατήρηση, ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και μετέπειτα στην ΟΝΕ σήμαινε αυτόματα και τη σταδιακή θέσπιση ολοένα αυστηρότερης οικονομικής κυβερνητικής πολιτικής και αργότερα και της δημοσιονομικής. Υπό αυτό το πρίσμα, η ευρωπαϊκή κατεύθυνση που επιδίωξε και εντέλει πέτυχε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής από τα τέλη της δεκαετίας του '50 και στην οποία συναίνεσαν τα περισσότερα αστικά κόμματα εκείνης της περιόδου, οδηγούσε σε μια ντε φάκτο παραχώρηση της ελευθερίας των κινήσεων που θα είχε η εκάστοτε κυβέρνηση όσον αφορά τη χάραξη και την εφαρμογή της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Δεύτερη σημαντική παρατήρηση είναι ότι η Ελλάδα απέτυχε να συγχρονίσει το κράτος της με την ευρωπαϊκή κατεύθυνση που είχε επιλέξει. Πρόκειται για μια σημαντική αποτυχία, στην οποία, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται η βαθιά οικονομική κρίση που περνά αυτή την περίοδο η χώρα. Πρόκειται επίσης, για μια αποτυχία πολλαπλή, δηλαδή σε πολλά αλληλοεξαρτώμενα πεδία.

Στο κοινωνικό πεδίο, η ελληνική κοινωνία δεν «ενημερώθηκε» ποτέ ούτε και «αποδέχθηκε» πραγματικά τις προκλήσεις, αλλά και τις δυσκολίες και τις προσπάθειες που απαιτούνταν για την ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ, απαραίτητα ζητούμενα ώστε να μπορέσει η Ελλάδα να εκπληρώσει επαρκώς την ευρωπαϊκή στρατηγική της επιλογή.

Στο οικονομικό, τέλος, πεδίο, οι χρόνιες αδυναμίες επιδεινώθηκαν περαιτέρω με μια υπερδιόγκωση των δημοσίων δαπανών και του δημόσιου τομέα, η οποία συμπληρώθηκε με έναν υπέρμετρο ιδιωτικό καταναλωτισμό από τα μέσα της δεκαετίας του '90.

5^ο Η Ελλάδα την εποχή των μνημονίων

5.1 Ολυμπιακοί Αγώνες μέχρι παγκόσμια οικονομική κρίση

Το καλοκαίρι του 2004 όλα έμοιαζαν διαφορετικά στην Ελλάδα. Η διενέργεια των Ολυμπιακών Αγώνων, σε συνδυασμό με τη μεγαλύτερη επιτυχία στην ιστορία του ελληνικού αθλητισμού στην Πορτογαλία, δημιούργησαν ένα κλίμα αισιοδοξίας που είχε μεταδοθεί σε όλους τους τομείς και φυσικά στην οικονομία. Πολύ σύντομα όμως, αποδείχθηκε πως αυτή η αισιοδοξία και ειδικότερα η οικονομική αισιοδοξία ήταν επίπλαστη. Όπως άλλωστε και η πομπώδης και εντελώς άνευ περιεχομένου διακήρυξη του νέου πρωθυπουργού Κώστα Καραμανλή για “νέα διακυβέρνηση” και “επανάδρυση του κράτους”.

Ήδη από τον Ιούλιο εκείνου του καλοκαιριού, στα θεμέλια του ελληνικού κράτους υπήρχε μια βραδυφλεγής βόμβα της οποίας η εξουδετέρωση αποτελούσε πια ζωτικής σημασίας προτεραιότητα. Εξάλλου και η Γιούροστατ είχε αρχίσει πλέον να αντιλαμβάνεται το μέγεθος του ελληνικού δημοσιονομικού προβλήματος και αποφάσισε να θέσει την ελληνική οικονομία υπό «επιτήρηση» λόγω υπερβολικού ελλείμματος.

Είχε φτάσει η ώρα ανάληψης άμεσων πρωτοβουλιών από την κυβέρνηση, δίχως μάλιστα περιθώρια καθυστέρησης. Ωστόσο, η κυβέρνηση Καραμανλή επέλεξε το δρόμο της ήπιας προσαρμογής, η οποία όπως οι περισσότερες διακηρύξεις της συγκεκριμένης κυβέρνησης, αποδείχθηκε «κενό γράμμα». Η πολιτική της ήπιας προσαρμογής δεν περιελάμβανε ούτε διαρθρωτικές αλλαγές ούτε σοβαρές μεταρρυθμίσεις ενώ η μείωση του ελλείμματος ήταν πολύ μικρή και τουλάχιστον ανεπαρκής. Ήταν όμως αυτή η μείωση που μέσω περιορισμού των δημοσίων επενδύσεων και την μεταφορά των τόκων στο μέλλον με τη μέθοδο των swaps, έπεισε τελικά το Ecofin, τον Ιούνιο του 2007, να άρει την επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας. Το ίδιο έτος, ωστόσο, αποδείχθηκε πως η δημοσιονομική βόμβα εξακολουθούσε να απειλεί τη βιωσιμότητα της οικονομίας, με το έλλειμμα να βρίσκεται πάνω από το προβλεπόμενο από την ΕΕ 3% (συγκεκριμένα 3,6% του ΑΕΠ) και με το δημόσιο χρέος στο 95,6%.

Η συνεχιζόμενη αδράνεια και η τραυματική αδιαφάνεια που χαρακτήρισε την οικονομική διαχείριση της κυβέρνησης Καραμανλή, μετά και την επανεκλογή της το

2007, επιβάρυνε περαιτέρω και σε ιδιαίτερα σημαντικό βαθμό τα δημοσιονομικά της χώρας. Ειδικά τη διετία 2008-2009, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε κατά 57 δις ευρώ, 23 δις ευρώ το 2008 και άλλα 34 δις το 2009. Το αποτέλεσμα ήταν το 2009 το δημόσιο χρέος να φτάσει στο 126,8% του ΑΕΠ ενώ το 2000, το έτος ένταξης στην ΟΝΕ ήταν 103,9%.

Όπως παρατηρεί ο πρώην υπουργός Οικονομικών Ν. Χριστοδουλάκης στο πρόσφατα δημοσιευμένο βιβλίο του με τίτλο “Σώζεται ο Τιτανικός;”: «Το 2008 το δημόσιο χρέος, για πρώτη φορά μετά την ένταξη στην ΟΝΕ, αρχίζει να αυξάνει και πάλι έντονα ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι δανειακές ανάγκες πολλαπλασιάζονται σε διάστημα λίγων μηνών, τα επιτόκια μπαίνουν σε ένα ανοδικό σπιράλ και επιταχύνουν τον επόμενο κύκλο υπερδανεισμού και υπερχρέωσης. (...) Τη δανειακή έκρηξη του 2008 την ακολούθησε μια ακόμα ισχυρότερη το 2009. Η πολιτική που εφαρμόστηκε εκείνη την εκλογική χρονιά όχι μόνο δεν επιχείρησε να συμμαζέψει τον εκτροχιασμό του δημοσιονομικού και του εξωτερικού ελλείμματος, αλλά τον τροφοδότησε κιόλας με μια ακόμα πιο σπάταλη πολιτική, σαν να έριχνε βενζίνη στη φωτιά».

Κι όμως, το 2008, έτος παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ο Κώστας Καραμανλής δήλωνε πως «η ελληνική οικονομία έχει θωρακιστεί από τις μεταρρυθμίσεις των τελευταίων ετών και έτσι επιδεικνύει ισχυρές αντοχές».

5.2 Εκδήλωση της κρίσης το 2007

Η κρίση εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ το 2007 με ένα κύμα χρεοκοπιών στον κλάδο χορήγησης στεγαστικών δανείων μειωμένης εξασφάλισης (sub-prime loans). Στις αρχές του 2008, οι τιμές των μετοχών κατακρημνίστηκαν, με αποτέλεσμα το Σεπτέμβριο η κρίση στο αμερικανικό τραπεζικό σύστημα να κορυφωθεί και να επεκταθεί στην Ευρώπη. Ως αντίδραση στην κρίση, η αμερικανική κυβέρνηση αφενός διέθεσε εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια για να μην καταρρεύσουν οι τραπεζικοί πυλώνες του συστήματος και αφετέρου ίδρυσε νέα ειδικά ταμεία για την ενίσχυση της παραπαίουσας βιομηχανίας, ειδικά στον τομέα των αυτοκινήτων.

Σε διεθνές επίπεδο, στην αρχή δε χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης οι υφιστάμενες θεσμικές δομές (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα), αλλά η εν πολλοίς άτυπη ομάδα χωρών των G-20, δηλαδή η ομάδα των δεκαεννέα σημαντικότερων οικονομιών συν την ΕΕ. Στις τρεις αρχικές συνεδριάσεις σε επίπεδο

αρχηγών κρατών των G-20 (στην Ουάσινγκτον το Νοέμβριο του 2008, στο Λονδίνο τον Απρίλιο του 2009 και στο Πίτσμπουργκ το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς) ελήφθησαν μια σειρά από αποφάσεις διαχειριστικής φύσης για τον έλεγχο της κρίσης. Αποφασίστηκε ειδικότερα ότι, προκειμένου να αποφευχθεί ένα καταστροφικό ντόμινο πτωχεύσεων, δεν έπρεπε να αφηθεί να καταρρεύσει καμία σημαντική τράπεζα και για το σκοπό αυτό έπρεπε ο τραπεζικός τομέας να ενισχυθεί με κρατική χρηματοδότηση.

Συμφωνήθηκαν επίσης μέτρα για το συντονισμό των οικονομικών πολιτικών προς την κατεύθυνση της ελεγχόμενης δημοσιονομικής επέκτασης και την ενίσχυση του ΔΝΤ ως κύριου μέσου χρηματοδότησης των οικονομιών σε κρίση (με τη χορήγηση επιπλέον πόρων ύψους 750 δις δολαρίων και τη χαλάρωση των κριτηρίων χρηματοδότησης). Ελήφθησαν ακόμα αποφάσεις θεσμικού τύπου για την αναστροφή της τάσης απορύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, όπως η ενίσχυση των υφιστάμενων θεσμών και η δημιουργία του Financial Stability Board (Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας – FSB), που εν πολλοίς έμειναν χωρίς συνέχεια.

Βασική διαφορά των μέτρων αυτών, σε σχέση με τις κείνσιανές πολιτικές αντίδρασης στο μεγάλο κραχ του 1929, ήταν ότι δεν είχαν μεγάλο θεσμικό χαρακτήρα σταθερής παρέμβασης στις αγοραίες διαδικασίες. Δε συνεπάγονταν δηλαδή μόνιμες παρεμβάσεις του κράτους στην οικονομία, ούτε καν πλήρη αποκατάσταση του ρυθμιστικού του ρόλου. Περιορίστηκαν αντίθετα σε ενέργειες ρευστότητας στον τραπεζικό ιδίως τομέα, ούτως ώστε τα λεγόμενα «τοξικά παράγωγα» του τελευταίου να αγοραστούν με δημόσιο χρήμα και να μην πτωχεύσουν οι τράπεζες που τα δημιούργησαν. (Εννοείται ότι η λύση αυτή έρχεται σε προφανή αντίθεση με την ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού: αντί να αφηθούν οι τράπεζες να χρεοκοπήσουν, όπως θα επέβαλε η ανεμπόδιστη λειτουργία της αγοράς, διασώζονται μέσω της κρατικής παρέμβασης. Με τον τρόπο αυτό, τα κέρδη παραμένουν πάντα ιδιωτικά, αλλά οι ζημιές κρατικοποιούνται...)

Συνεπώς, αυτές οι πρωτοφανούς ύψους δημοσιονομικές ενέσεις μετέφεραν δημόσιο χρήμα στον ιδιωτικό τομέα, χωρίς να ενισχύσουν το ρυθμιστικό ή παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην οικονομία. Με άλλα λόγια, δε μεταβλήθηκε ουσιωδώς ο νεοφιλελεύθερος προσανατολισμός της οικονομικής πολιτικής, πράγμα αναμενόμενο από τη στιγμή που ο νεοφιλελευθερισμός δεν ηττήθηκε πολιτικά σε καμία από τις κεντρικές καπιταλιστικές χώρες. Εξακολουθεί να επικρατεί διεθνώς το δόγμα της εγγενούς αποτελεσματικότητας της αγοράς και της ανάγκης προώθησης

των «διαρθρωτικών αλλαγών» απορύθμισης, μολονότι οι τελευταίες –σε συνδυασμό με τις αντικειμενικές τάσεις της παγκοσμιοποίησης- οδήγησαν στην κρίση.

Τα υπό κρίση μέτρα, λοιπόν, όχι μόνο δεν αντιμετώπισαν τις δομικές αιτίες της κρίσης, αλλά τελικά αποσταθεροποίησαν ακόμα περισσότερο τα δημόσια οικονομικά, εφόσον η κρατική χρηματοδότηση των ιδιωτικών ζημιών τραπεζών και πολυεθνικών διόγκωσε τόσο το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού, όσο και το δημόσιο χρέος. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, ως αποτέλεσμα των πολιτικών αυτών διάσωσης το δημοσιονομικό έλλειμμα των κρατών-μελών του αυξήθηκε κατά μέσο όρο από 1,5% του ΑΕΠ το 2007 σε 9% το 2010, ενώ το ακαθάριστο δημόσιο χρέος προσέγγισε το 100% το 2010 από 75% του ΑΕΠ το 2007.

Έτσι, τα ιδιωτικά –κυρίως τραπεζικά- χρέη μετατράπηκαν σε δημόσια και η πιστωτική κρίση σε δημοσιονομική. Με τη σειρά της η τελευταία, περιορίζοντας τη δυνατότητα του κράτους να τονώσει την οικονομία λόγω έλλειψης πόρων, οδηγεί μοιραία είτε σε ύφεση είτε σε αναιμική ανάπτυξη. Μέχρι εδώ η κατάσταση σε Ευρώπη και Αμερική δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές. Η μεταγενέστερη αντίδραση όμως της ΕΕ και των ΗΠΑ, όπως είχε συμβεί με το κραχ του '29, ήταν διαφορετική. Η κυβέρνηση Ομπάμα ακολούθησε επεκτατικές πολιτικές στήριξης της ζήτησης, ύψους άνω των 750 δις. δολαρίων, ενώ αντίθετα η Ευρωπαϊκή Ένωση, υπό την πίεση της Γερμανίας, επέλεξε περιοριστικές νομισματικές επιλογές λιτότητας.

Το 2008, μάλιστα, η πρώτη αντίδραση της ΕΕ ήταν ότι η κρίση αφορούσε μόνο το αγγλοσαξονικό μοντέλο καπιταλισμού και ότι αποτελούσε ευκαιρία για την Ευρώπη. Η δημοσιονομική επιβάρυνση όμως των κρατών-μελών από τη μεταφορά δημοσίου χρήματος στον ιδιωτικό τομέα, ιδίως στο τραπεζικό σύστημα, ανέδειξε γρήγορα τις εσωτερικές αντιφάσεις και τις δομικές αδυναμίες του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής οικονομικής ενοποίησης, τις οποίες κάλυπτε μέχρι τότε ο εύκολος και φτηνός δανεισμός.

5.3 Περίοδος ανάληψης της προεδρίας από ΠΑΣΟΚ

Η ΝΔ θα υποστεί πανωλεθρία στις εκλογές του Οκτωβρίου του 2009 και ο Γιώργος Παπανδρέου θα αναλάβει την πρωθυπουργία με το περίφημο πλέον σύνθημα «λεφτά υπάρχουν»! Λίγα χρόνια αργότερα, μοιάζει πολύ μακρινή εκείνη η περίοδος. Ο Παπανδρέου παραιτήθηκε της πρωθυπουργίας, το ΠΑΣΟΚ λαμβάνει τις

χαμηλότερες δημοσκοπήσεις από το 1977 και η χώρα οδεύει προς νέες εκλογές παλεύοντας ακόμα να γλιτώσει από την πέμπτη επίσημη χρεοκοπία της ιστορίας της.

Αμέσως μετά τις εκλογές του 2009, όπως περίπου έκανε η ΝΔ του Κώστα Καραμανλή το 2004 με την απογραφή, η κυβέρνηση Παπανδρέου επανεξέτασε τα δημοσιονομικά στοιχεία της προηγούμενης κυβέρνησης και δημοσιοποίησε νέους, αποκαλυπτικούς αριθμούς: το έλλειμμα δεν ήταν ούτε 6%, ούτε καν 8%, όπως είχε εκτιμήσει η κυβέρνηση Καραμανλή, αλλά έφτανε το 12,7% του ΑΕΠ. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα ξεκίνησε ένα αγωνιώδες οικονομικό θρίλερ για την Ελλάδα, όμως σταδιακά όλες οι ενδείξεις οδηγούσαν στο συμπέρασμα πως η βραδυφλεγής βόμβα του ελληνικού χρέους δεν μπορούσε πλέον να εξουδετερωθεί. Η αποκαλυφθείσα απόκλιση του ελλείμματος, που έφτασε τα επίπεδα του τέλους της δεκαετίας του '80, μετατράπηκε πρώτα σε κρίση δανεισμού και αμέσως μετά σε κρίση ενός μη βιώσιμου χρέους.

Σε αυτή την αλυσίδα αρνητικών εξελίξεων δε βοήθησε σε καμιά περίπτωση η αμηχανία και η αδράνεια που επέδειξε η κυβέρνηση του Γιώργου Παπανδρέου στους πρώτους μήνες ανάληψης της εξουσίας. Ο Παπανδρέου και το οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης παρουσίασαν αργά αντανακλαστικά τόσο στην προώθηση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων όσο και στη λήψη κρίσιμων αποφάσεων.

Στις συναντήσεις του με τους Ευρωπαίους, ο υπουργός Οικονομικών Γιώργος Παπακωνσταντίνου θα προσπαθήσει να μετριάσει το άσχημο για την χώρα κλίμα, χρησιμοποιώντας τη διπλή στρατηγική που είχαν χρησιμοποιήσει πολλοί έλληνες υπουργοί Οικονομικών: την απόδοση ευθυνών στην προηγούμενη κυβέρνηση και την προσπάθεια να κερδίσει χρόνο. Όμως αυτή τη φορά τα δεδομένα είχαν αλλάξει. Υπό το κλίμα αβεβαιότητας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ο πρόεδρος του Ecofin Ζ.Κ. Γιούνκερ θα δηλώσει, τον Οκτώβριο του 2009, πως «το παιχνίδι τελείωσε» (“the game is over”).

Όμως η κυβέρνηση Παπανδρέου εξακολούθησε να μην προχωρεί, όπως τόσες άλλες προηγούμενες κυβερνήσεις, στην εφαρμογή των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων. Αυτή η κυβέρνηση κόστισε και μάλιστα πάρα πολύ. Με τα σπρεντς να ανεβαίνουν καθώς η χώρα βρέθηκε, ως αδύνατος κρίκος, υπό μια συνεχή πίεση από τις αγορές, η Ελλάδα οδηγήθηκε –μετά από πολλές δεκαετίες– στο να μην μπορεί να στραφεί στις αγορές για δανεισμό. Στο Νταβός, τον Ιανουάριο του 2010, στο πλαίσιο του ετήσιου οικονομικού φόρουμ, ο Γ. Παπανδρέου ένωσε από κοντά την πίεση των αγορών και του ευρωπαϊκού τύπου. Το ελληνικό κράτος αντιμετώπιζε,

ξανά, το φάσμα της πτώχευσης. Ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου στράφηκε τότε προς το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και στις 25 Μαρτίου του 2010 αναγγέλθηκε η δημιουργία ενός μεικτού μηχανισμού στήριξης της χώρας από το ΔΝΤ και μέλη της Ευρωζώνης.

Ο εξωτερικός δανεισμός, όμως, σήμανε την ασφυκτική πίεση και τον απόλυτο έλεγχο των οικονομικών της χώρας από το ΔΝΤ και την Ευρώπη, τη στροφή 180 μοιρών του Έλληνα πρωθυπουργού (από το προεκλογικό «λεφτά υπάρχουν» του 2009 στο μετεκλογικό «Η αλλάζουμε ή βουλιάζουμε» του 2010), το μνημόνιο της Τρόικας (των εκπροσώπων δηλαδή του ΔΝΤ, της ΕΕ, και της ΕΚΤ), καθώς και το σημαντικότερο, τα βαρύτερα φοροεισπρακτικά μέτρα που έχουν ληφθεί, τουλάχιστον μεταπολεμικά για την ελληνική κοινωνία.

5.4 Χρονολόγιο πακέτων οικονομικών μέτρων και μνημονίων

Ο προϋπολογισμός του ελληνικού κράτους για το 2009 σύμφωνα με την έκθεση της Eurostat, έκλεισε με δημοσιονομικό έλλειμμα 15,4% του ΑΕΠ, δηλαδή 36,1 δις ευρώ. Αυτό, καθιστούσε το δημόσιο χρέος της Ελλάδας ως μη βιώσιμο, αφού το δημόσιο χρέος για το 2009 έφτανε το 126,8% του ΑΕΠ δηλαδή 298 δις ευρώ.

Σύμφωνα με την έκθεση της Eurostat, η οποία συντάχθηκε με βάση των προτύπων του Ευρωπαϊκού Συστήματος Λογαριασμών (ESA 95), τόσο τα στοιχεία για το έλλειμμα, όσο και τα στοιχεία για το χρέος αναθεωρούνται επί τη βάση νέων δεδομένων για το πραγματικό και ονομαστικό ΑΕΠ των τελευταίων ετών, τη συμπαράλειψη στον τομέα της γενικής κυβέρνησης ελλειμματικών δημόσιων επιχειρήσεων και την επανεκτίμηση του αποτελέσματος των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης.

Έτσι, το δημοσιονομικό έλλειμμα επανατοποθετείται:

- ✓ Το 2006 στο 5,7% του ΑΕΠ (12,1 δις €)
- ✓ Το 2007 στο 6,4% του ΑΕΠ (14,4 δις €)
- ✓ Το 2008 στο 9,4% του ΑΕΠ (22,3 δις €)
- ✓ Το 2009 στο 15,4% του ΑΕΠ (31,4 δις €)

Καθώς και το δημόσιο χρέος το ίδιο:

- ✓ Το 2006 στο 106,1% του ΑΕΠ (224,2 δις €)
- ✓ Το 2007 στο 105% του ΑΕΠ (238,5 δις €)
- ✓ Το 2008 στο 110,3% του ΑΕΠ (261,3 δις €)
- ✓ Το 2009 στο 126,8% του ΑΕΠ (298 δις €)

Πρέπει να τονιστεί πως, ο τότε υπουργός Οικονομικών Παπακωνσταντίνου, απέδειξε για μια ακόμη φορά το μέγεθος της παραπλάνησης εις βάρος των Ελλήνων και των διεθνών εταίρων. Η αποστολή δεδομένων για τον ελληνικό προϋπολογισμό, στις 2 Οκτωβρίου του 2009, εκτιμούσαν το έλλειμμα για 6% του ΑΕΠ, σχεδόν 10 μονάδες κάτω, ή 20 δισεκατομμύρια από αυτό που πραγματικά είναι. Όταν η επιχείρηση απόκρυψης του πραγματικού μεγέθους αποκαλύφθηκε, ήταν ένα από τα μεγαλύτερα πλήγματα αξιοπιστίας που υπέστη η Ελλάδα και οδήγησε στην πιο μεγάλη κρίση εμπιστοσύνης που αντιμετώπισε η χώρα στην πρόσφατη ιστορία της. Στην ανακοίνωση του το υπουργείο Οικονομικών θέλησε –όπως πολλές φορές στο παρελθόν- να αποποιηθεί των ευθυνών του, κάνοντας λόγο για κλείσιμο του κύκλου αμφισβήτησης και της αναξιοπιστίας καθώς και για διαφάνεια η οποία δεν υπήρχε παλαιότερα.

Έτσι, μπήκαμε στο 2010, μέσα από έντονες πιέσεις προς τον Παπανδρέου, με άμεσο κίνδυνο στάσης πληρωμών καθώς και με αδυναμία δανεισμού με λογικά επιτόκια από τις αγορές. Η κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει ευθέως το πρόβλημα της χρεοκοπίας. Για να αποφύγει η Ελλάδα την τόσο δυσχερή θέση, έπρεπε άμεσα να θέσει κάποια πακέτα οικονομικών μέτρων.

5.4.1 Πρώτο πακέτο οικονομικών μέτρων

Το πρώτο πακέτο οικονομικών μέτρων που εφαρμόστηκε στις 9 Φεβρουαρίου του 2010 μετά από έντονες πιέσεις από τους ξένους ηγέτες περιελάμβανε:

- Πάγωμα μισθών.
- Περικοπές επιδομάτων 10%.
- Περικοπές υπερωριών και οδοιπορικών.

Ήδη στην Ελλάδα άρχισαν να φαίνονται οι πρώτες αντιδράσεις και κινητοποιήσεις με πολλά σωματεία κυρίως του δημόσιου τομέα να διοργανώνουν απεργίες και διαδηλώσεις, με κυριότερη την πανελλαδική απεργία στις 10 Φεβρουαρίου της ΑΔΕΔΥ.

5.4.2 Δεύτερο πακέτο οικονομικών μέτρων

Στα τέλη Φεβρουαρίου άρχισε έντονος σκεπτικισμός από τα ξένα κράτη και τον τύπο προς την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό ήταν το προκλητικό εξώφυλλο του γερμανικού περιοδικού Focus, για τον Φεβρουάριο, όπου παρουσίαζε την Αφροδίτη της Μήλου τυλιγμένη με την ελληνική σημαία και να κάνει άσεμνη χειρονομία. Το φωτογραφικό αυτό μοντάζ, συνοδευόταν από κεντρικό τίτλο: «Απατεώνες στην ευρο-οικογένεια» και υπότιτλο: «Μας στερούν τα χρήματά μας». Άμεση ήταν η απάντηση του δημάρχου Αθηναίων Νικήτα Κακλαμάνη, ο οποίος προέβη στην ακόλουθη δήλωση: «Κ. Μέρκελ, μας χρωστάτε τα Καλάβρυτα, μας χρωστάτε το Δίστομο, μας χρωστάτε 70 δις από τα ερείπια που μας αφήσατε(...)».

Παράλληλα, ο κίνδυνος χρεοκοπίας είχε επανέλθει και η κυβέρνηση έπρεπε εκ νέου να πάρει νέα μέτρα. Τελικά, το δεύτερο πακέτο μέτρων ήταν πολύ σκληρό και αφορούσε:

- Μείωση 30% στα δώρα Χριστουγέννων, Πάσχα, αδείας.
- Μείωση 12% σε όλα τα επιδόματα του Δημοσίου.
- Μείωση 7% στις αποδοχές υπαλλήλων ΝΠΙΔ, ΔΕΚΟ, ΟΤΑ.
- Αύξηση ΦΠΑ από 4,5% στο 5%, από 9 στο 10% και από 19 στο 21%.
- Αύξηση 15% στο φόρο της βενζίνης.
- Επιβολή επιπλέον 10% έως 30% στους (ήδη υπάρχοντες) φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων αυτοκινήτων εισαγωγής.
- Επαναφορά τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα αυτοκίνητα (είχαν καταργηθεί τον Σεπτέμβριο του 2003), ακόμα και στα μικρότερου κυβισμού.
- Επέκταση των τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα ακίνητα, ακόμα και στα μικρότερα.

Τα μέτρα αυτά προκάλεσαν για μια ακόμη φορά έντονες αντιδράσεις και μεγάλες διαδηλώσεις με κορυφαίες στις 5 και 11 Μαρτίου, όπου χτυπήθηκε από τις αστυνομικές δυνάμεις ο αγωνιστής της Αριστεράς Μανώλης Γλέζος.

5.4.3 Μνημόνιο και τρίτο πακέτο οικονομικών μέτρων

Δυστυχώς, η Ελλάδα δεν κατάφερε να βελτιώσει τη θέση της απέναντι στις διεθνείς αγορές παρά την λήψη των μέτρων. Έτσι, ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας Γ. Παπανδρέου, από το Καστελόριζο, ανακοίνωσε την προσφυγή της Ελλάδας στο ΔΝΤ και στην Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα.

Στις 6 Μαΐου 2010 δημοσιεύτηκε ο ν. 3845/2010 «Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο», ο οποίος ενσωμάτωσε το διαβόητο «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής» και το «Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής». Το πακέτο στήριξης στην Ελλάδα ήταν 80 δις από τις χώρες της Ευρωζώνης και 30 δις από το ΔΝΤ.

Τα μέτρα που ανακοινώθηκαν από την κυβέρνηση προέβλεπαν:

1. Αντικατάσταση του 13ου και 14ου μισθού των δημοσίων υπαλλήλων με επίδομα 500 Ευρώ σε όλους όσους έχουν αποδοχές μέχρι 3.000 Ευρώ και πλήρης κατάργηση των δύο μισθών για μεγαλύτερες αποδοχές.
2. Αντικατάσταση 13ης και 14ης σύνταξης με επίδομα 800 Ευρώ για συντάξεις ως 2500 Ευρώ.
3. Περαιτέρω περικοπή επιδομάτων 8% στα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων και 3% στους υπαλλήλους των ΔΕΚΟ όπου δεν υπάρχουν επιδόματα.
4. Αύξηση του υψηλού συντελεστή ΦΠΑ από 21% σε 23%, του μεσαίου από 10% σε 11% (από 1η Ιουλίου 2010) και από 11% σε 13% (από 1η Ιανουαρίου 2011) και αντίστοιχα του χαμηλού στο 6,5% (από 1η Ιανουαρίου 2011).
5. Αύξηση στον ειδικό φόρο κατανάλωσης σε καύσιμα, τσιγάρα και ποτά κατά 10%.
6. Αύξηση στις αντικειμενικές τιμές ακινήτων.

7. Πρόσθεση ενός επιπλέον 10% στους φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγόμενων αυτοκινήτων.

Η εφαρμογή των μέτρων αυτών, προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις. Στις 5 Μαΐου του 2010, κηρύχθηκε νέα πανελλαδική απεργία κατά των νέων μέτρων λιτότητας και της εμπλοκής της Ελλάδας στο ΔΝΤ. Στην πορεία εκείνη συμμετείχαν όλες οι μεγάλες συνδικαλιστικές οργανώσεις της χώρας με τεράστια συμμετοχή. Εκτός από την Αθήνα, σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας διοργανώθηκαν πορείες. Η πορεία στην Αθήνα, η οποία ήταν από τις μεγαλύτερες που έχουν καταγραφεί στην πρόσφατη ιστορία της, δυστυχώς, σηματοδεύτηκε από τον τραγικό θάνατο τριών ανθρώπων, μια εκ των οποίων ήταν έγκυος.

Η αντίδραση της αξιωματικής αντιπολίτευσης τότε ήταν έντονη. Ο Αντώνης Σαμαράς στη ψηφοφορία του πρώτου Μνημονίου επέβαλε γραμμή «κομματικής πειθαρχίας» και μάλιστα αυτό ήταν η αφορμή για διαγραφή ενός εκ των ιστορικών μελών του κόμματος, της Ντόρας Μπακογιάννη. Στο επόμενο διάστημα, ακολούθησε αντιπολιτευτική και αντιμνημονιακή τακτική, η οποία βασιζόταν στο αίτημα επαναδιαπραγμάτευσης του Μνημονίου και την ανάγκη κατεύθυνσης λήψης αναπτυξιακών μέτρων προς τόνωση της αγοράς.

Κατά την διάρκεια του 2011, καταγράφηκαν πολλά κρούσματα φραστικών επιθέσεων καθώς και προπηλακισμοί πολλών πολιτικών στελεχών στην Ελλάδα, ακόμα και στο εξωτερικό. Η δυσαρέσκεια στην κοινωνία από την μεγάλη οικονομική ύφεση ήταν έντονη. Είχε προηγηθεί μάλιστα, μια άκρως ατυχέστατη δήλωση του τότε Αντιπροέδρου, Θεόδωρου Πάγκαλου, η οποία έκανε λόγω προς τους πολίτες πως «μαζί τα φάγαμε», και εννοούσε το δημόσιο χρήμα της χώρας. Στο διάστημα αυτό άρχισαν να ενισχύονται κινήματα πολιτών που δεν συνοδεύονταν από πολιτικά κόμματα όπως το «κίνημα δεν πληρώνω». Παράλληλα και άλλα κινήματα, προερχόμενα από το εξωτερικό, αφού όλο και περισσότερες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου χρησιμοποιούσαν τον μηχανισμό στήριξης. Έτσι, οι αντιδράσεις των πολιτών του Νότου, αντλούσαν δύναμη επικοινωνώντας με τα «social media» και το διαδίκτυο. Τότε δημιουργήθηκε ένα πανευρωπαϊκό κίνημα αγανακτισμένων πολιτών, το οποίο δημιουργήθηκε από την Ισπανία. Όσον αφορά για την Ελλάδα, ήταν ένα εντελώς καινούργιο και αυθόρμητο κίνημα, στο οποίο διεξάγονταν άτυπες λαϊκές συνελεύσεις με το αίτημα της άμεσης δημοκρατίας. Τα ψηφίσματα ήταν δημοσίως προσβάσιμα από το διαδίκτυο. Το κίνημα αυτό, σιγά σιγά έπαιρνε

τεράστιες διαστάσεις, με τον κόσμο ο οποίος παρίστατο κυρίως στην πλατεία Συντάγματος, να μουντζώνει προς την Βουλή.

Αξίζει να σημειωθεί, πως πλέον, μετά από τέσσερα χρόνια από το πρώτο μνημόνιο, ο τωρινός υπουργός Οικονομικών Γιάννης Στουρνάρας, εμφανίζεται έντονα επικριτικός απέναντι στην Τρόικα, κάνοντας λόγο για λανθασμένους υπολογισμούς με καταστροφικές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες.

5.4.4 Πορεία προς το μεσοπρόθεσμο

Τελειώνοντας μια πολύ δύσκολη χρονιά για την Ελλάδα, η κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει, παρά τα σκληρά μέτρα τα οποία επέβαλε, το δημοσιονομικό έλλειμμα το οποίο βρισκόταν ακόμα σε διψήφιο αριθμό (10,7% του ΑΕΠ). Σε ανακοίνωσή του, ο υπουργός Οικονομικών τόνισε πως υπήρχε έκτακτη ανάγκη κάλυψης χρηματοδοτικού κενού το οποίο άγγιζε τα 6 δις €. Έτσι, στις 29 Ιουνίου του 2011, ψηφίστηκε το «Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015».

Το μεσοπρόθεσμο αυτό προέβλεπε μια σειρά από μέτρα για τον περιορισμό δαπανών και αύξησης των εσόδων. Στο μεταξύ ιδρύεται ο οργανισμός Αποκρατικοποιήσεων (Ταμείο Δημόσιας Περιουσίας). Ο στόχος πλέον είναι έσοδα 50 δις από τις αποκρατικοποιήσεις. Όσον αφορά στα φορολογικά μέτρα του μεσοπρόθεσμού περιλαμβάνονταν τα εξής:

1. Αλλαγή φορολογικής κλίμακας με επιβάρυνση σε όλους όσους δηλώνουν εισόδημα πάνω από 8.000 Ευρώ.
2. Έκτακτη εισφορά για όλους όσους έχουν εισόδημα πάνω από 12.000 Ευρώ.
3. Μετάβαση σε ανώτερη κλίμακα ΦΠΑ προϊόντων και υπηρεσιών εστίασης.
4. Επιβολή κλιμακωτής αντικειμενικής δαπάνης κατοικίας.
5. Επιβολή ετήσιου τέλους για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους επιτηδευματίες.
6. Επιβολή ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης για την καταπολέμηση της ανεργίας ύψους 2%.
7. Επιβολή Ειδικής Εισφοράς Συνταξιούχων Επικουρικής Ασφάλισης που θα παρακρατείται μηνιαία.
8. Αύξηση του ποσοστού παρακράτησης ΛΑΦΚΑ σε όλες τις συντάξεις άνω των 1450 ευρώ, από 4% έως 10% που ίσχυε μέχρι τότε, σε 6% έως 14%.

Επίσης, στα εργασιακά υπήρξαν σημαντικές αλλαγές:

1. Θεσπίζεται μέτρο εργασιακής εφεδρείας για οργανισμούς που καταργούνται.
2. Όσοι προσλαμβάνονται χωρίς επαγγελματική εμπειρία θα αμείβονται με μισθό χαμηλότερο κατά 20% από το όριο της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης.
3. Η διάρκεια των συμβάσεων ορισμένου χρόνου πηγαίνει από τα 2 στα 3 χρόνια.

5.4.5 Δεύτερο Μνημόνιο

Στις 21 Ιουλίου του 2011, υπήρξε έκτακτη Σύνοδος Κορυφής για την έγκριση του επόμενου προγράμματος χρηματοδότησης της Ελλάδας, αλλά και για να εξευρεθούν τρόποι θωράκισης του ευρώ απέναντι στην οικονομική κρίση, που πλέον, απειλούσε ολόκληρη την Ευρώπη.

Εκεί μεταξύ άλλων, αποφασίστηκε να προταθεί στους ιδιώτες κατόχους ελληνικών ομολόγων, ένα πρόγραμμα ανταλλαγής του χρέους τους με νέα ομόλογα μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας και με την προαιρετική αποδοχή μείωσης/‘κούρεματος’, σε ποσοστό 21% της ονομαστικής αξίας των ομολόγων. Οι σχετικές διαδικασίες τελειοποίησης του προγράμματος αυτού, επρόκειτο να ολοκληρωθούν τον Μάρτιο του 2012. Βέβαια τελικά, το ποσοστό της αξίας των ομολόγων που χάθηκε ήταν 53,5%, ενώ το υπόλοιπο 46,5% καλύφθηκε με νέα ομόλογα τα οποία έληγαν μέχρι και το 2042. Με άλλα λόγια, κάποιος που είχε 100.000 ευρώ, θα έπαιρνε 15.000 στο χέρι, αφού τα 53.500 χάθηκαν οριστικά και για τα υπόλοιπα 31.500 έπρεπε να περιμένει πολλά χρόνια. Αυτό, προκάλεσε πολλές αντιδράσεις, αφού τελικά, το κούρεμα ομολόγων κρίθηκε αναγκαστικό (η ανακοίνωση της Συνόδου Κορυφής καλούσε τους ιδιώτες σε εθελούσια ανταλλαγή ομολόγων) ακόμα και σε φυσικά πρόσωπα. Χιλιάδες αποταμιευτές ομολογιούχοι, οι οποίοι ένιωθαν εξαπατημένοι, έχουν προσφύγει στο Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο και η υπόθεση είναι ακόμα «ανοικτή».

Επίσης, συμφωνήθηκε χορήγηση νέου δανείου ύψους 158 δις ευρώ. Από αυτά 109 δις θα προέρχονταν από την ΕΕ και το ΔΝΤ (49 δις από αυτά ήταν το υπόλοιπο από το πρώτο πακέτο διάσωσης), 37 δις από την συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, ενώ άλλα 12 δις από την επαναγορα ομολόγων.

Για τη σύναψη του δανείου κρίθηκε αναγκαίο να ληφθούν εκ νέου νέα μέτρα εις βάρος του ελληνικού λαού, ο οποίος είχε αρχίσει ήδη να υποφέρει. Τα πρώτα

κρούσματα για υποσιτισμό και λιποθυμίες στα σχολεία είχαν ήδη κάνει την εμφάνισή τους και οι απειλές προς τους έχοντες την εξουσία ήταν καθημερινό φαινόμενο.

Ακολουθούν αναλυτικά εκείνα τα οποία ανακοινώθηκαν:

1. Διεύρυνση του μέτρου της εργασιακής εφεδρείας και σε οργανισμούς που δεν καταργούνται.
2. Νέος έκτακτος φόρος στις κατοικίες που θα καταβάλλεται μέσω του λογαριασμού της ΔΕΗ.
3. Περικοπή συντάξεων και μεγάλες περικοπές στο εφάπαξ.
4. Νέες περικοπές μισθών στο δημόσιο και εφαρμογή ενιαίου μισθολογίου.
5. Μείωση του αφορολόγητου ορίου από τις 8.000€ στις 5.000€.
6. Άνοιγμα όλων των κλειστών επαγγελματιών.

Τον Οκτώβριο του 2011, καθώς το ευρώ εκτινάχθηκε στα 1,4038 δολάρια, το οποίο ήταν το υψηλότερο επίπεδο του τελευταίου διμήνου, η ευρωπαϊκή πολιτική ηγεσία προγραμματίσει στις 23 Οκτωβρίου, νέα έκτακτη Σύνοδο Κορυφής, με στόχο την κατάρτιση ενός οριστικού σχεδίου αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη. Η συμφωνία για την Ελλάδα, απέβλεπε κούρεμα 50% του ελληνικού χρέους και νέο πακέτο οικονομικής βοήθειας ύψους 130 δις ευρώ.

Εν μέσω έκρυθμης κατάστασης, ο πρωθυπουργός αναγγέλει την απόφασή του για διεξαγωγή δημοψηφίσματος με θέμα τη νέα δανειακή σύμβαση. Οι αντιδράσεις από την αντιπολίτευση, αλλά και από το εσωτερικό της κυβέρνησης ήταν έντονες. Την Πέμπτη 3 Νοεμβρίου ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ευάγγελος Βενιζέλος, τάχθηκε κατά της διεξαγωγής δημοψηφίσματος θεωρώντας πως «η θέση της Ελλάδας μέσα στο ευρώ είναι μια ιστορική κατάκτηση της χώρας που δεν μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση. Το κεκτημένο αυτό του ελληνικού λαού δεν μπορεί να εξαρτηθεί από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος».

Τις μέρες εκείνες, αν και η κυβέρνηση Παπανδρέου πήρε τελικά ψήφο εμπιστοσύνης (με 153 ψήφους υπέρ και 143 κατά), ο πρωθυπουργός κάλεσε στις 6 Νοεμβρίου, τον πρόεδρο της αξιωματικής αντιπολίτευσης Αντώνη Σαμαρά, ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας, για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας. Η νέα κυβέρνηση, η οποία ορκίστηκε στις 11 Νοεμβρίου, αποτελείτο από 36 στελέχη της προηγούμενης κυβέρνησης Παπανδρέου, έξι στελέχη από τη Νέα Δημοκρατία και

τεσσάρων από το ΛΑ.Ο.Σ.. Η κυβέρνηση αυτή έληξε στις 27 Μαΐου του 2012 με την παραίτησή της και την ανάληψη καθηκόντων από την κυβέρνηση Πικραμένου.

Μέχρι τότε, υπό την κυβέρνηση Παπαδήμου, εγκρίθηκαν εκτός από το PSI και τα νέα μέτρα που αφορούσαν τη νέα δανειακή σύμβαση:

1. Μείωση κατά 22% του κατώτατου μισθού σε όλα τα κλιμάκια του βασικού μισθού (από 751€ σε 586€) και 32% στους νεοεισερχόμενους μέχρι 25 ετών.
2. Κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας από το δημόσιο τομέα έως το 2015, εκ των οποίων 15.000 μέσα στο 2012.
3. Ατομικές ή επιχειρησιακές συμβάσεις εργασίας αντί για τις κλαδικές.
4. Άρση μονιμότητας σε ΔΕΚΟ και υπό κρατικό έλεγχο τράπεζες.
5. Περικοπές συντάξεων, επιδομάτων, δαπανών υγείας, άμυνας, λειτουργιών του Κράτους και εκλογών.
6. Κατάργηση των Οργανισμών Εργατικής Κατοικίας και Εστίας.
7. Αύξηση αντικειμενικών αξιών και ενοποίηση φόρων στα ακίνητα.
8. Πλήρες άνοιγμα 20 κλειστών επαγγελματιών.
9. Αύξηση των εισιτηρίων στις Αστικές Συγκοινωνίες και στον ΟΣΕ κατά 25%.
10. Κλείσιμο 200 εφοριών, κατάργηση φοροαπαλλαγών και χαμηλού ΦΠΑ στα νησιά.

Η διαδικασία της ψήφισης του δεύτερου μνημονίου («Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για την μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας») διεξάγη στις 12 Φεβρουαρίου του 2012 μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες. 199 βουλευτές ψήφισαν υπέρ, 74 κατά και 5 παρών.

Το δημοσιονομικό έλλειμμα του 2011, ανήλθε στο 9,1% του ΑΕΠ. Η κυβέρνηση Παπαδήμου παραιτήθηκε λίγο πριν την ψήφιση των νέων μέτρων, καθώς και οι βουλευτές του ΛΑ.Ο.Σ. απεχώρησαν. Η νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας Πικραμένου ανέλαβε τα ηνία της χώρας μέχρι την διεξαγωγή των εθνικών εκλογών.

5.4.6 Μεσοπρόθεσμο 2013-2016

Στις εκλογές της 17ης Ιουνίου 2012, εξελέχθηκε πρώτο κόμμα η Νέα Δημοκρατία. Όμως κρίθηκε αναγκαίο, μια κυβέρνηση συνεργασίας, αφού δεν είχε συγκεντρώσει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών για τον αυτοδύναμο σχηματισμό κυβέρνησης. Έτσι, πρωθυπουργός της χώρας ανέλαβε ο Αντώνης Σαμαράς και την κυβέρνηση αποτελούσαν η Νέα Δημοκρατία, το ΠΑΣΟΚ και η ΔΗΜΑΡ.

Από τον Αύγουστο και για τρεις μήνες οι διαπραγματεύσεις τρόικας-κυβέρνησης ήταν σκληρές. Δυστυχώς, κατέληξαν σε νέα μέτρα τα οποία προέβλεπαν έσοδα ύψους 18,9 δις €, από τα οποία τα 9,4 δις € αφορούσαν το έτος 2013. Πρόκειται για τη κατάρτιση του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής, ΜΠΔΣ- 2013-2016. Τα μέτρα υπερψηφίστηκαν στις 7 Νοεμβρίου του 2012 και προέβλεπαν μεταξύ άλλων:

1. Αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 2 έτη, από 1-1-2013.
2. Μείωση στις συντάξεις από 5 έως και 15%, από τα 1.000 ευρώ και άνω.
3. Μειώσεις στο εφάπαξ έως 83%.
4. Κατάργηση της καθολικότητας της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας.
5. Κατάργηση των Δώρων Χριστουγέννων και Πάσχα, όπως και των επιδομάτων αδείας για τους δημοσίους υπαλλήλους και συνταξιούχους.
6. Μείωση χρόνου προειδοποίησης για απολύσεις σε 4 αντί 6 μήνες.
7. Περικοπές στα ειδικά μισθολόγια
8. Ένταξη στο ενιαίο μισθολόγιο των εργαζομένων στις ΔΕΚΟ.
9. Εφαρμογή διαθεσιμότητας ενός έτους, με μειωμένο μισθό σε μόνιμους υπαλλήλους του δημοσίου, οι θέσεις των οποίων καταργούνται.
10. Κατάργηση των πολυάριθμων οικογενειακών επιδομάτων και αντικατάστασής τους από το ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων.
11. Αύξηση φόρου στο υγραέριο κίνησης κατά 23 λεπτά.
12. Εισαγωγή έκτακτης εισφοράς στα φωτοβολταϊκά.
13. Αντίτιμο 25 ευρώ για εισαγωγή σε νοσοκομείο.

Αυτό ήταν και το τελευταίο πακέτο οικονομικών μέτρων το οποίο κληθήκε να υπερψηφίσει η ελληνική Βουλή. Η χώρα κατάφερε κάτι το οποίο δεν είχε συμβεί ποτέ στο παρελθόν. Με τις θυσίες του ελληνικού λαού, το πρωτογενές έλλειμμα,

παρουσίασε μείωση της τάξεως του 46%. Δηλαδή, το πρωτογενές έλλειμμα διαμορφώθηκε στα 3,5% (1,8% του ΑΕΠ), από τα 6,4% που ήταν τον προηγούμενο χρόνο. Έτσι, άνοιξε ο δρόμος για το πρωτογενές πλεόνασμα για το έτος 2013.

Δυστυχώς όμως, το αντίκτυπο το οποίο είχε στην ελληνική κοινωνία ήταν τεράστιο. Πολλές είναι οι συνέπειες, οι «πληγές» των οποίων για να διορθωθούν θα περάσουν πολλά χρόνια.

6° ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

6.1 Μείωση αγοραστικής δύναμης

Η σφοδρότατη οικονομική κρίση που μαστίζει τα τελευταία έξι χρόνια την Ελλάδα, δημιούργησε έντονη μείωση στο κατά κεφαλήν εισόδημα των Ελλήνων. (Βλέπε πίνακα 6). Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, η πτώση στο κατά κεφαλήν εισόδημα την περίοδο 2010-2011, ήταν της τάξεως του 1.171€, ήτοι 5,9%. Σημαντικό στοιχείο, είναι το ότι η συνεισφορά του € στη ζωή των Ελλήνων ήταν σχεδόν αμελητέα, καθώς από το 2000 και έπειτα το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξήθηκε μόλις 2% και για το 2014 αναμένεται να διαμορφωθεί στο 16.400€. Έτσι, οι ανισότητες που δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, ήταν τεράστιες.

Αυτό είχε αντίκτυπο στην μείωση της αγοραστικής δύναμης του Έλληνα καταναλωτή. Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση για την Ελληνική Οικονομία και την Απασχόληση του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ, η συρρίκνωση ήταν της τάξεως του 37,2%, καθώς και η πτώση της εγχώριας ζήτησης από το 2009 και μετά ανήλθε συνολικά στο 31,3%.

Το μέλλον του εμπορίου στην Ελλάδα, πλέον κρίνεται αβέβαιο. Η κατάρρευση της αγοραστικής δύναμης των ελληνικών νοικοκυριών, προκαλεί έντονη ανησυχία αφού αυτό σημαίνει και μείωση του τζίρου των καταστημάτων. Με εξαίρεση τα πολυκαταστήματα που σημείωσαν μικρή άνοδο (2,6%), η μείωση της κατανάλωσης για τα ελληνικά νοικοκυριά έφτασε το 6,2%.

6.2 Ανεργία

Σε κάθε νέες μετρήσεις, δυστυχώς, η ανεργία ξεπερνάει κάθε προηγούμενο ρεκόρ (βλέπε πίνακα 7). Αφού σπάνια ξεκινούν νέες επιχειρήσεις και οι προηγούμενες κλείνουν, δεν δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας. Τον Νοέμβριο του 2013 η ανεργία αυξήθηκε στο 28% από 27,7% ένα μήνα πριν, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ. Έτσι, το σύνολο των απασχολούμενων εκτιμάται ότι ανήλθε σε 3.550.679 άτομα, με τους άνεργους στα 1.382.062 άτομα και τον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό στα 3.376.643 άτομα.

Αυτό είναι το σημαντικότερο σύμπτωμα της συνεχούς ύφεσης, αφού δεν επιτρέπει θετικές εξελίξεις στο τομέα της απασχόλησης. Δημιουργείται συνεχώς μια κλιμακωτή φτωχοποίηση των νοικοκυριών. Το γεγονός αυτό, συσχετίζεται και με άλλες συνέπειες στην ψυχική υγεία των πολιτών όπως είναι η κατάθλιψη.

Αισιόδοξη πάντως είναι η επίσημη έκθεση της κομισιόν, για το έτος που διανύουμε, αφού εκτιμάται πως η ανεργία από το 27,3% που ήταν το 2013, θα μειωθεί στο 26% για το 2014 και 24% το 2015.

6.3 Άνοδος της ακροδεξιάς

Η σημερινή ιστορική συγκυρία, καθοριζόμενη από την άκρως επιθετική νεοφιλελεύθερη πολιτική, οδηγεί σε μια άνευ προηγουμένου ανακατανομή του πλούτου και συσσώρευσή του σε όλο και λιγότερα χέρια. Η παγκοσμιοποίηση, που έχει κάνει όλα τα κράτη να συνδέονται μεταξύ τους χωρίς κανέναν έλεγχο, οδηγεί βάσει ιστορικής εμπειρίας να στραφούν οι πολίτες κατά των μεταναστών.

Μια έκρυθμη κατάσταση στις χώρες από τις οποίες κατάγονται, ή ο πλήρης αθέμιτος ανταγωνισμός των δυτικών κρατών εις βάρος τους, τους οδηγεί στην αναζήτηση μιας νέας πατρίδας. Η αλήθεια είναι ότι τα εκατομμύρια μεταναστών, δεν φεύγουν από τις χώρες τους για να «ψωνίσουν» μια νέα πατρίδα. Αντίθετα η μαζική μετανάστευση είναι η άλλη όψη της πολιτικής του ελεύθερου εμπορίου. Οι άνθρωποι δεν υποθηκεύουν το μέλλον τους με σαπιοκάραβα, για να αγοράσουν κάτι πιο αναβαθμισμένο. Το κάνουν επειδή οι αλλαγές που έχουν συμβεί στις πατρίδες τους τους έχουν αφήσει χωρίς δουλειά, χωρίς γη, χωρίς επιλογές.

Με την μαζική μετανάστευση, το πρόβλημα των οικονομικών κρίσεων γίνεται μεγαλύτερο, αφού η πολυπληθυσμικότητα οδηγεί σε αύξηση της ανεργίας, καταστροφή των εργασιακών σχέσεων και εκμετάλευση του εργοδότη προς τον εργαζόμενο. Επίσης, αυξάνει της έλλειψη αισθήματος δικαίου με συνδυασμό την απώλεια εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα.

Έτσι, ακροδεξιές ομάδες, ευνόησαν την άνοδο του ρατσισμού προς τον συνάνθρωπο και του φασισμού γενικότερα. Όσον αφορά την Ελλάδα, η Χρυσή Αυγή ήταν εκείνη που εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τη κατάσταση. Με επιθέσεις κατά των μεταναστών, συσσίτια μίσους και προπηλακισμούς εις βάρος μικροπωλητών κατάφεραν να διεισδύσουν σταδιακά στη συνείδηση του ελληνικού λαού. Έτσι,

κατάφερε στις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου του 2012, να αποσπάσει 440.894 ψήφους (6,97%) και να εκπροσωπήσει τον ελληνικό λαό στο κοινοβούλιο. Στη πορεία όμως, με αποκορύφωμα την 28^η του Σεπτεμβρίου του 2013 (δολοφονία του καλλιτέχνη Παύλου Φύσσα), άρχισαν οι εισαγγελικές έρευνες με την κατηγορία της σύστασης εγκληματικής οργάνωσης. Τα ποσοστά της Χρυσής Αυγής άρχισαν να εξασθενούν από το 17% που είχε τον Σεπτέμβριο του 2013, σε 10% τον Ιανουάριο του 2014.

6.4 Εργασιακές σχέσεις

Η επίδραση πλέον της οικονομικής κρίσης, στις εργασιακές σχέσεις είναι δεδομένη. Καθημερινό φαινόμενο αποτελούν οι μειώσεις μισθών, η επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης, η αύξηση των ώρων εργασίας καθώς και η αδήλωτη/ανασφάλιστη εργασία.

Η φοροδιαφυγή σε συνδυασμό με τη πλήρη ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων να ανάγεται πλέον σε κυρίαρχη αξία, λειτουργούν εις βάρος των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και εντεύθεν, στόχος των επιχειρήσεων προς όφελος της ανταγωνιστικότητας, ήταν η μείωση των δαπανών για την εργασία. Στις αρχές της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, αυτό το φαινόμενο, άρχισε πλέον να παίρνει τρομακτικές διαστάσεις. Ήδη, το 2009, η ανασφάλιστη εργασία είχε φτάσει το 22%. Χαρακτηριστικό όμως είναι, πως πριν από την εκδήλωση των συμπτωμάτων της κρίσης, γινόταν ήδη λόγος για περιοχές εργασιακού μεσαίωνα, εντός της ελληνικής αγοράς, καθώς και για την γενιά των 700 €, που εκπροσωπούσε τότε το 1/5 του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού της χώρας. Το συμπέρασμα που προκύπτει, είναι πως η οικονομική κρίση ήταν το άλλοθι του εργοδοτικού τομέα, για την επιρρέπεια του προς το όσο το δυνατόν χαμηλότερο μισθολογικό κόστος.

Πλέον, τα ασφαλιστικά ταμεία κρούουν τον κώδωδα του κινδύνου, αφού οι απώλειες των εσόδων, αναμένεται να φτάσουν έως 8 δις € το 2014. Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, η αδήλωτη εργασία άγγιξε το 24,76% τον Νοέμβριο του 2013. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, οι έλεγχοι πλέον να είναι καθημερινοί και τα πρόστιμα τα που πρόκειται να επιβληθούν φτάνουν και το 1 εκατομμύριο €.

6.5 Υποσιτισμός

Η μείωση των εσόδων των νοικοκυριών, οδηγεί όλο και περισσότερο στις περικοπές όσον αφορά τα αγαθά που αγοράζουν πλέον οι πολίτες. Ο υποσιτισμός είναι φαινόμενο καθημερινό, το οποίο παρουσιάζει αυξητικές τάσεις, ενώ συχνά οι μαθητές απευθύνονται στους εκπαιδευτικούς προκειμένου να ζητήσουν βοήθεια.

Χαρακτηριστικό είναι πως στην Ελλάδα, ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, περισσότερα από 439.000 παιδιά. Η εφημερίδα New York Times, σε άρθρο της είχε γράψει πως το 2012 το 10% των μαθητών στα ελληνικά σχολεία υποσιτίζονταν. Αυτό το φαινόμενο, αφορούσε κυρίως παιδιά των μεταναστών, που όμως επεκτάθηκε με την πάροδο του χρόνου και στις ελληνικές οικογένειες. Το γεγονός αυτό πλέον, αποτελεί μεγάλο κίνδυνο, αν λάβουμε υπόψιν τα δημογραφικά στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία ο πληθυσμός των παιδιών στην Ελλάδα, από 32% του συνολικού πληθυσμού το 1961, μειώθηκε σε 17,4% το 2011. Ας ελπίσουμε πως το φαινόμενο αυτό θα εκλείψει και ότι είναι τουλάχιστον παρωδικό, διότι σήμερα τα παιδιά αποτελούν ηλικιακή μειονότητα σε ένα πληθυσμό που διαρκώς γερνάει.

7° Συμπεράσματα

Η Μάργκαρετ Θάτσερ είχε κερδίσει το προσωνύμιο ΤΙΝΑ από τα αρχικά της αγγλικής φράσης «There is no alternative», δηλαδή «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση». Το γιατί είναι προφανές. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, επειδή καταβαραθρώνουν το επίπεδο ευημερίας των εργαζομένων και διαλύουν τα κάθε είδους κοινωνικά δικαιώματα, είναι από τη φύση τους τόσο αποκρουστικές, που δεν μπορούν να επιλέγουν παρά μόνο ως η αναπόφευκτη οδός αποφυγής μιας ανείπωτης καταστροφής, η οποία ουδέποτε, βέβαια, περιγράφεται με ακρίβεια.

Την ίδια τακτική ακολουθούν και στη χώρα μας ΔΝΤ και τελευταίες φιλομνημονιακές παρατάξεις. Τώρα πια που καίγονται και οι τελευταίες εφεδρείες του συστήματος, ακούμε συνεχώς για την «κατάρρα» και την «κόλαση» που μας περιμένουν, αν επιλέξουμε μια άλλη πολιτική, αντί για τη συνέχιση της αδιέξοδης υπερχρέωσης της χώρας. Το φάρμακο είναι πιο θανατηφόρο από την αρρώστια. Και αυτό γιατί οι πολιτικές του Μνημονίου δεν είναι μόνο άδικες και αντικοινωνικές, αλλά και βαθύτατα αναποτελεσματικές.

Οι αριθμοί είναι αμείλικτοι: την περίοδο 2010-2011 οι περικοπές των συντάξεων και οι μειώσεις των μισθών διαμορφώθηκαν αθροιστικά σε 16,2 δις € (8% του ΑΕΠ), ενώ η ανεργία εκτοξεύθηκε στο 23% και η οικονομία συρρικνώθηκε σωρευτικά γύρω στο 25%. Μείωσαν όλα αυτά το χρέος; Το αντίθετο. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία το χρέος, εντός του 2013 έφτασε το 180% του ΑΕΠ, ήτοι 321 δις €, δηλαδή επιβαρύνθηκε κατά 18 δις € από τα μέσα του 2012 οπότε ήταν 303 δις €. Από το 120% του ΑΕΠ έχει εκτιναχθεί στο 180%, αποδεικνύοντας τη μεγάλη απάτη του PSI, το οποίο, θα μας «ελάφραινε» κατά 100 δις €.

Πολύ χειρότερα είναι τα πράγματα ως προς τη δομή του χρέους, δεδομένου ότι σήμερα τα ¾ τα οφείλουμε σε κράτη και διεθνείς οργανισμούς, ενώ το 2010, πριν από το πρώτο πακέτο στήριξης, οι οφειλές μας ήταν εξ ολοκλήρου προς ιδιώτες. Μάλιστα, σήμερα το δημόσιο χρέος διέπεται κατά το μεγαλύτερο τμήμα του από το αγγλικό δίκαιο, σε αντίθεση με το 2010, οπότε ρυθμιζόταν κατά 90% από το ελληνικό. Το Πρώτο Μνημόνιο απλώς βοήθησε τις γερμανικές, γαλλικές και ελβετικές τράπεζες να απαλλαγούν από το μεγαλύτερο τμήμα των ελληνικών ομολόγων που είχαν στα χέρια τους. (Εντελώς ενδεικτικά, σύμφωνα με το αμερικανικό πρακτορείο Bloomberg, μόνο το 2011 η γερμανική τράπεζα

Commerzbank μείωσε την έκθεσή της σε ομόλογα Ελλάδας κατά 70% και η γαλλική BNP Paribas κατά 61%.)

Το περίφημο PSI ολοκλήρωσε αυτό το έγκλημα, φορτώνοντας ουσιαστικά όλο το πολυδιαφημισμένο «κούρεμα» του χρέους στα ελληνικά ασφαλιστικά ταμεία και στους δημόσιους οργανισμούς (και στις ελληνικές τράπεζες βέβαια, οι οποίες όμως αποζημιώθηκαν και με το παραπάνω με τους σκανδαλωδώς ευνοϊκούς όρους της ανακεφαλαιοποίησης τους). Και βέβαια, το δεύτερο Μνημόνιο επιτυγχάνει το ξεπούλημα της χώρας, με τις διαβόητες «διαρθρωτικές αλλαγές» και τις ιδιωτικοποιήσεις, οι οποίες συνεπάγονται μεταβίβαση στρατηγικών τομέων της οικονομίας σε ξένα, γερμανικά ιδίως, χέρια.

Περαιτέρω, αποτελεί κοινό μυστικό μεταξύ όλων των αναλυτών, ότι το χρέος της χώρας δεν είναι βιώσιμο, ούτε θα είναι βιώσιμο το έτος 2020. Συνεπώς, δεν είναι δυνατή η εξυπηρέτηση του χρέους χωρίς, νέα, γενναία αναδιάρθρωση, ύψους τουλάχιστον 60-70%, ακόμα και σήμερα που βρίσκεται σε χέρια κρατών, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ. Αυτό θα συμβεί αναπόφευκτα, είτε με όρους που συμφέρουν τους δανειστές –όπως το PSI- είτε με όρους που συμφαίρουν τη χώρα. Το διεθνές δίκαιο επιτρέπει κάτι τέτοιο, με την επίκληση κατάστασης ανάγκης⁸ και με μονομερή κυριαρχική πράξη του κράτους. Προφανώς, όμως, ό,τι είναι νομικά δυνατό δεν είναι και πολιτικά εύκολο. Για παράδειγμα, ακόμα και η Αργεντινή, παρά το «κούρεμα» του χρέους της κατά περίπου 70%, επέστρεψε στο ΔΝΤ το σύνολο του δανείου που είχε λάβει από αυτό.

Το δίλημμα είναι κοινό, για όλες τις χώρες της δύσης: Πλήρης απελευθέρωση της αγοράς ή κοινωνικό κράτος; Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, αλλά με ιδιαίτερη ένταση τα τελευταία χρόνια, βιώνουμε αυτή την τεκτονικής διάστασης πολιτειολογική αλλαγή. Οι δομές του κράτους πρόνοιας που επέβαλε ο μεταπολεμικός συσχετισμός κοινωνικών δυνάμεων διαβρώνονται με τόσο γρήγορους ρυθμούς ώστε, αν συνεχιστεί η ίδια πορεία, οι δυτικές κοινωνίες της επόμενης δεκαετία θα κατακυλήσουν σε πρωτοφανή επίπεδα ανισοτήτων και κοινωνικού δαρβινισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Γερμανία: ευημερούν εκεί οι

---

⁸ Σύμφωνα με το σχέδιο σύμβασης για την Ευθύνη των Κρατών από Παράνομες Πράξεις, που έγινε δεκτό από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 12 Δεκεμβρίου 2001, τα κράτη μπορούν να επικαλεστούν κατάσταση ανάγκης ως λόγο μη συμμόρφωσης σε διεθνή τους υποχρεώσεις, εφόσον αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να εξασφαλιστεί ζωτικό συμφέρον τους έναντι άμεσου και επικείμενου κινδύνου. Με άλλα λόγια, εάν ένα κράτος δεν μπορεί να εκπληρώσει ταυτόχρονα τις βασικές κοινωνικές λειτουργίες του και τις υποχρεώσεις του έναντι των δανειστών του, οφείλει να δώσει προτεραιότητα στις πρώτες.

αριθμοί, όχι όμως και οι άνθρωποι. Ενώ τα οικονομικά μεγέθη ανθούν, το 23% των εργαζομένων αμείβονται με τον ελάχιστο μισθό ή τον πολύ μικρότερο των λεγόμενων «mini jobs» των 400 ευρώ το μήνα. Εργασιακή επισφάλεια, μειωμένα συνταξιοδοτικά δικαιώματα και ανεξέλεγκτη «ευελιξία» είναι η καθημερινή πραγματικότητα στην πλουσιότερη χώρα της Ευρώπης.

Επομένως, η υπεράσπιση του κοινωνικού κράτους, στην παρούσα συγκυρία του επελαύνοντος νεοφιλελευθερισμού, συνεπάγεται βαθιές ρήξεις με το σύστημα εξουσίας των αγορών. Για το λόγο αυτό, η Ελλάδα είναι, αυτή τη στιγμή, ο αδύναμος κρίκος της νεοφιλελεύθερης Ευρώπης. Αυτά που απαιτούνται για την καπιταλιστική αναδιάρθρωση και τη μετάβαση στη νέου τύπου κοινωνίας είναι τόσο αιματηρά και αβάστακτα για το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού λαού, ώστε να είναι αδύνατο να εφαρμοστούν στην πράξη. Το να συμβιώνουμε όλοι μας, σε ένα όσο το δυνατόν πιο δικαίκο σύστημα, πέρα από ανισότητες, είναι αναφαίρετο δικαίωμα του κάθε ανθρώπου. Γι' αυτό και απέτυχε το κοινωνικό πείραμα των Μνημονίων, τουλάχιστον στη συνείδηση των ανθρώπων.

Πίνακες και Διαγράμματα

Πίνακας 1^{ος}

Θεωρητική αύξηση του ΑΕΠ
ανάλογα με το επίπεδο του δημοσίου χρέους

1790-2009	Δείκτης δημοσίου χρέους/ΑΕΠ <30%	Δείκτης χρέους/ΑΕΠ μεταξύ 30- 60%	Δείκτης χρέους/ΑΕΠ μεταξύ 60- 90%	Δείκτης χρέους/ΑΕΠ >90%
Βιομηχανικές χώρες*	3,7%	3,0%	3,4%	1,7%
Αναδυόμενες χώρες*	4,3%	4,1%	4,2%	1,0%
Γαλλία	4,9%	2,7%	2,8%	2,3%
Γερμανία	3,6%	0,9%	-	-
Ηνωμένες Πολιτείες	4,0%	3,4%	3,3%	-1,8%
Ιαπωνία	4,9%	3,7%	3,9%	0,7%
Ηνωμένο Βασίλειο	2,5%	2,2%	2,1%	1,8%
Τουρκία	5,4%	3,7%	3,9%	0,7%
Βραζιλία	3,2%	2,3%	2,6%	2,3%
Μεξικό	4,1%	3,4%	1,2%	-0,7%

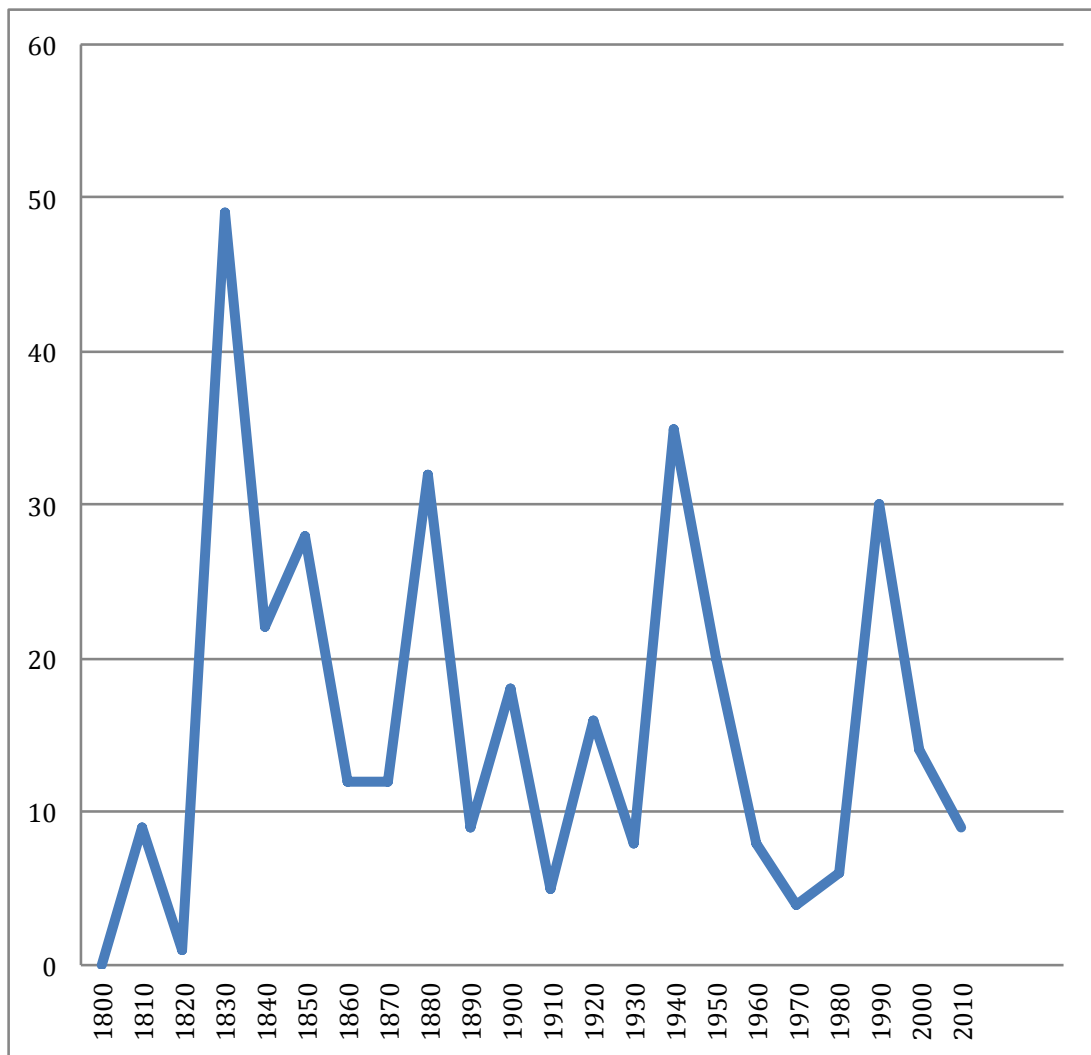
* μέσος όρος

Πηγή: Reinhart & Rogoff

Πίνακας 2^{ος}

Κυκλικότητα στις αθετήσεις των υποχρεώσεων των κρατών από το 1800 έως το 2009

Ποσοστό % των κρατών που αθέτησαν τις υποχρεώσεις τους ή αναδιάρθρωσαν το χρέος τους

Πηγή: Reinhart & Rogoff

Πίνακας 3^{ος}

Παραδείγματα δεικτών χρέους σε περιπτώσεις αθέτησης

Χώρα	Έτος Αθέτησης	Δείκτης εξωτερικού δημοσίου χρέους προς κρατικά έσοδα	Δείκτης συνολικού δημοσίου χρέους προς κρατικά έσοδα
Μεξικό	1827	1,55	4,20
Ισπανία	1877	4,95	15,83
Αργεντινή	1890	4,42	12,46
Γερμανία	1932	0,64	2,43
Κίνα	1939	3,10	8,96
Τουρκία	1978	1,38	2,69
Μεξικό	1982	3,25	5,06
Βραζιλία	1983	0,83	1,98
Φιλιππίνες	1983	0,23	1,25
Νότια Αφρική	1985	0,09	1,32
Ρωσία	1998	3,90	4,95
Πακιστάν	1998	3,32	6,28
Αργεντινή	2001	1,59	2,62

Πηγή: Reinhart % Rogoff

Πίνακας 4^{ος}

Υπηρετούντες στο Δημόσιο και συνταξιούχοι Δημοσίου (σε χιλιάδες)

	Υπηρετούντες στο δημόσιο	Συνταξιούχοι Δημοσίου Συνόλου	Δαπάνη Δημοσίου για μισθούς κεντρικής διοίκησης (δισ €)	Δαπάνη Δημοσίου για συνταξιούχους του Δημοσίου (δισ €)
1974	148,6	186,4	0,095	0,02
1983	263,8	208,1	0,8	0,25
1996	314,1	346,5	5,7	2,0
2000	432,7	355,6	7,2	2,9
2003	456,5	366,0	9,4	3,5
2005		366,0	10,9	4,2
2008	506,7	389,7	13,0	5,9
2009	511,9	403,0	13,1	6,5
2010	692,3	410,8	12,1	6,3
2011	668,0	430,9	11,3	6,6
2012			10,4	6,6
2013	667,7			

(Μάρτιος)

Πηγή: Εισηγητικές Εκθέσεις στον Προϋπολογισμό και στοιχεία Υπουργείου Οικονομικών (για 1996-2009· εφημερίδες Βήμα (24 Ιουνίου 2012) και Καθημερινή (17 Μαρτίου 2013)).

Τα μεγέθη από το 2010 και μετά, περιλαμβάνουν και τους υπαλλήλους της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Όπου υπάρχουν κενά, δεν υφίστανται διαθέσιμα στοιχεία. Επίσης, τα στοιχεία του Πίνακα 4, περιλαμβάνουν μόνο τις κατηγορίες υπηρετούντων που καταγράφονται στην Έκθεση Προϋπολογισμού.

Πίνακας 5^{ος}

Πώς μεταβλήθηκε το χρέος ανά περίοδο διακυβέρνησης
και σε σχέση με το ΑΕΠ

	Μέση μεταβολή χρέους κάθε χρόνο (σε δις €)	Μέση μεταβολή ΑΕΠ* κάθε χρόνο (σε δις €)	Μεταβολή του χρέους στη διάρκεια της περιόδου που αναφέρεται στην 1η στήλη (σε δις €)	Μεταβολή του χρέους κάθε χρόνο προς μεταβολή ΑΕΠ κάθε χρόνο [2/3 σε %]
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1976-1981	0,3	0,8	1,8	38%
1981-1989	2,4	3,1	19,9	77%
1989-1993	11,7	7,6	46,8	154%
1993-2003	9,9	9,1	99,3	109%
2003-2009	21,7	13,5	130,1	161%
2009-2012	13,7**	-12,4	40,9	

*Σε τρέχουσες τιμές. **Περιλαμβάνει το «κούρεμα» το 2012

Πηγή: ΥΠΕΘΟ για 1975-1999 και Εισηγητικές Εκθέσεις Προϋπολογισμού.

Στον Πίνακα διαπιστώνει κανείς κατά πόσα δις € αυξάνονταν κατά μέσο όρο το χρέος κάθε χρόνο (2η στήλη), κατά τη διάρκεια κάθε πολιτικού κύκλου και τι επιπλέον άφηνε στην επόμενη κυβέρνηση η κάθε προηγούμενη, επιπροσθέτως του χρέους που η ίδια είχε παραλάβει (4η στήλη)

Πίνακας 6^{ος}

ΑΕΠ και Χρέος κατά κεφαλήν (1975-2012)

	ΑΕΠ κατά κεφαλήν*	Χρέος κατά κεφαλήν*	ΑΕΠ μείον Χρέος κατά κεφαλήν (Ευρώ)
1975	287	66	221
1980	705	176	529
1990	4.372	2.754	1.618
2000	12.483	13.269	-786
2005	17.386	20.554	-3.169
2009	20.531	28.688	-8.157
2012*	17.161	30.120	-12.960

*Εκτιμήσεις με βάση στοιχεία πληθυσμού για το 2010.

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. για ΑΕΠ και πληθυσμό. Εισηγητικές Εκθέσεις στον Προϋπολογισμό για το ύψος του χρέους.

Πίνακας 7^{ος}

Ποσοστά ανεργίας για διάφορα κράτη για τα έτη 2001-2012

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
EU-27	8.6	8.9	9.1	9.3	9.0	8.3	7.2	7.1	9.0	9.7	9.7	10.5
Euro area	8.1	8.5	9.0	9.3	9.2	8.5	7.6	7.6	9.6	10.1	10.2	11.4
Belgium	6.6	7.5	8.2	8.4	8.5	8.3	7.5	7.0	7.9	8.3	7.2	7.6
Bulgaria	19.5	18.2	13.7	12.1	10.1	9.0	6.9	5.6	6.8	10.3	11.3	12.3
Czech Republic	8.1	7.3	7.8	8.3	7.9	7.1	5.3	4.4	6.7	7.3	6.7	7.0
Denmark	4.5	4.6	5.4	5.5	4.8	3.9	3.8	3.4	6.0	7.5	7.6	7.5
Germany	7.9	8.7	9.8	10.5	11.3	10.3	8.7	7.5	7.8	7.1	5.9	5.5
Estonia	12.6	10.3	10.1	9.7	7.9	5.9	4.6	5.5	13.8	16.9	12.5	10.2
Ireland	3.9	4.5	4.6	4.5	4.4	4.5	4.7	6.4	12.0	13.9	14.7	14.7
Greece	10.7	10.3	9.7	10.5	9.9	8.9	8.3	7.7	9.5	12.6	17.7	24.3
Spain	10.5	11.4	11.4	10.9	9.2	8.5	8.3	11.3	18.0	20.1	21.7	25.0
France	8.2	8.3	8.9	9.3	9.3	9.2	8.4	7.8	9.5	9.7	9.6	10.2
Italy	9.0	8.5	8.4	8.0	7.7	6.8	6.1	6.7	7.8	8.4	8.4	10.7
Cyprus	3.9	3.5	4.1	4.6	5.3	4.6	3.9	3.7	5.4	6.3	7.9	11.9
Latvia	12.9	12.8	11.3	11.2	9.6	7.3	6.5	8.0	18.2	19.8	16.2	14.9
Lithuania	17.4	13.8	12.4	11.3	8.0	5.2	3.8	5.3	13.6	18.0	15.3	13.3
Luxembourg	1.9	2.6	3.8	5.0	4.6	4.6	4.2	4.9	5.1	4.6	4.8	5.1
Hungary	5.6	5.6	5.8	6.1	7.2	7.5	7.4	7.8	10.0	11.2	10.9	10.9
Malta	7.6	7.4	7.7	7.2	7.3	6.9	6.5	6.0	6.9	6.9	6.5	6.4
Netherlands	2.5	3.1	4.2	5.1	5.3	4.4	3.6	3.1	3.7	4.5	4.4	5.3
Austria	3.6	4.2	4.3	4.9	5.2	4.8	4.4	3.8	4.8	4.4	4.2	4.3
Poland	18.3	20.0	19.8	19.1	17.9	13.9	9.6	7.1	8.1	9.7	9.7	10.1
Portugal	4.6	5.7	7.1	7.5	8.6	8.6	8.9	8.5	10.6	12.0	12.9	15.9
Romania	6.6	7.5	6.8	8.0	7.2	7.3	6.4	5.8	6.9	7.3	7.4	7.0
Slovenia	6.2	6.3	6.7	6.3	6.5	6.0	4.9	4.4	5.9	7.3	8.2	8.9
Slovakia	19.5	18.8	17.7	18.4	16.4	13.5	11.2	9.6	12.1	14.5	13.6	14.0
Finland	9.1	9.1	9.0	8.8	8.4	7.7	6.9	6.4	8.2	8.4	7.8	7.7
Sweden	5.8	6.0	6.6	7.4	7.7	7.1	6.1	6.2	8.3	8.6	7.8	8.0
United Kingdom	5.0	5.1	5.0	4.7	4.8	5.4	5.3	5.6	7.6	7.8	8.0	7.9
Croatia	:	14.8	14.2	13.7	12.7	11.2	9.0	8.4	9.1	11.8	13.5	15.9
Turkey	:	:	:	:	9.2	8.7	8.8	9.7	12.5	10.7	8.8	8.1
Norway	3.4	3.7	4.2	4.3	4.5	3.4	2.5	2.5	3.2	3.6	3.3	3.2
Japan	5.0	5.4	5.3	4.7	4.4	4.1	3.9	4.0	5.1	5.1	4.6	4.3
United States	4.8	5.8	6.0	5.5	5.1	4.6	4.6	5.8	9.3	9.6	8.9	8.1

Πηγή: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Στον πίνακα παρατηρούμε πως τα ποσοστά ανεργίας για την Ελλάδα, έχουν εκτοξευθεί από το 2010 και μετά. Τα ποσοστά της ΕΕ έχουν μια σταθερή αύξηση ενώ πρώτη στην ανεργία χώρα της ΕΕ, είναι η Ισπανία.

Βιβλιογραφία

1. Ατταλί Ζακ (2011). Παγκόσμια κατάρρευση σε δέκα χρόνια. Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα
2. Γιαννίτσης Αναστάσιος (2013). Η Ελλάδα στην κρίση. Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα
3. Ιγγλέσης Νικόζ (2013). Επιστροφή στη δραχμή, Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
4. Κατρούγκαλος Γιώργος (2012). Η κρίση και η διέξοδος. Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
5. Κλάιν Ναόμι (2011). Φράχτες και παράθυρα. Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
6. Μπέης Κώστας (2011). Η Ελλάδα που αγάπησα η Ελλάδα της χρεοκοπίας. Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
7. Μπελογιάννης Νίκος (2013). Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα. Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα
8. Ρουμελιώτης Παναγιώτης (2009). Προς έναν πολυπολικό κόσμο. Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
9. Ρωμαίος Γιώργος (2012). Η Ελλάδα των δανείων και των χρεοκοπιών. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα
10. Γεώργιος Φίνλεϋ (2008). Ιστορία της ελληνικής επανάστασης. Μετάφραση Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα

Άρθρα από το διαδίκτυο

1. “Εξαιρετική ανάλυση: Οικονομική κρίση, από το χθές στο σήμερα” (2011), <http://alithinapsemata.wordpress.com/2011/01/08/> (πρόσβαση Ιούνιο 2013).
2. Γαλάνης Δημήτρης (2013) “Στο σκαμνί η Ελλάδα για τα ανθρώπινα δικαιώματα”, <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=497520> (πρόσβαση Ιούνιο 2013).
3. Ιγνατίου Μιχάλης (2013) “Το... κατά ΔΝΤ λάθος στο πρώτο μνημόνιο”, <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=63840906> (πρόσβαση Σεπτέμβριο 2013).
4. “Ομολογία λαθών από το ΔΝΤ” (2013), <http://www.naftemporiki.gr/finance/story/661662> (Πρόσβαση Σεπτέμβριο 2013).
5. “Σύνταγμα-Διαδήλωση: Νεκρός 53χρονος συνδικαλιστής από ανακοπή καρδιάς” (2011), <http://www.aftodioikisi.gr/ergasiaka-ypallilwn-ota/sintagma-diadilosi-nekros-53xronos-sindikalistis-apo-anakopi-kardias> (Πρόσβαση Νοέμβριο 2013).
6. Π. Στάθης (2013) “Συνταγματικό και νόμιμο το κούρεμα των ομολόγων (PSI)”, <http://www.capital.gr/news.asp?id=1822135> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
7. Χριστοφορίδου Σοφία (2013) “ Όμηροι 15.000 μικροομολογιούχοι αγόραν ομόλογα αξίας 100.000 ευρώ, έμειναν με 15.000 ευρώ” <http://www.makthes.gr/news/economy/111633/> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
8. “Τι προβλέπουν οι αποφάσεις της Συνόδου Κορυφής για τη διάσωση της Ελλάδας” (2011), <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231121231> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
9. “Νέο πακέτο 158 δις € υπό δρακόντειο έλεγχο” (2011), <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=295123> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
10. Παπαστάθης Αργύρης (2013) “Κατά 46% μειώθηκε το πρωτογενές έλλειμμα το 2012”, <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=494270> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).

11. “Unicef: Στην Ελλάδα 439.000 παιδιά ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας” (2013), <http://www.infokids.gr/2012/10/> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
12. “INE/ΓΣΕΕ: Μείωση της αγοραστικής δύναμης κατά 37,2%την τελευταία τριετία” (2013) <http://www.skai.gr/news/finance/article/241218/inegsee-meiositis-agorastikis-dunamis-kata-372-tin-teleutaia-trietia-/> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
13. Χιόνης Γεράσιμος (2014) “Economist – Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ από το 2000 έως το 2014 αυξήθηκε μόλις 2% στην Ελλάδα”, <http://bankingnews.gr> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).
14. “Η οικονομική κρίση ενισχύει τις ακροδεξιές αντιλήψεις” (2010), <http://chldimos.blogspot.gr/2010/05/blog-post.html> (Πρόσβαση φεβρουάριο 2014).
15. “Στα ύψη βρίσκεται η ανασφάλιστη εργασία στην Ελλάδα” (2013), <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=524327> (Πρόσβαση Φεβρουάριο 2014).

Ιστοσελίδες

1. Βικιπαιδεία, <http://www.wikipedia.org/> (Πρόσβαση Μάρτιο 2014).
2. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/125666.pdf
(Πρόσβαση Μάρτιο 2014).
3. Επίκαιρα, <http://www.epikaira.gr/> (Πρόσβαση Μάρτιο 2014).
4. Το Βήμα, <http://www.tovima.gr/> (Πρόσβαση Μάρτιο 2014).
5. Ναυτεμπορική, <http://www.naftemporiki.gr/> (Πρόσβαση Μάρτιο 2014).
6. Σκαϊ, <http://www.skai.gr/> (Πρόσβαση Μάρτιο 2014)

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1988 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.

Γκούσκος Βαγγέλης, 2014